

Лариса Варзацька, Галина Зроль, Любов Шильцова

Українська мова та читання

ЧАСТИНА 1

клас

МОВА І МОВЛЕННЯ

МОВА

звуки
•
слова
•
сполучення
слів
•
речення
•
текст

МОВЛЕННЯ

усне

писемне

спілкування

письмо

читання

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

правильність

чистота

виразність

точність

ТЕКСТ

тема

мета

заголовок

розповідь

опис

міркування

есе

зачин

основна
частина

кінцівка

РЕЧЕННЯ

ЗА МЕТОЮ ВИСЛОВЛЮВАННЯ

розповідні

*Жовтіє листя
на тополі.*

Наталя Забіла

питальні

*Ти куди ідеш, весело,
яром та горою?*

Володимир Мордань

спонукальні

*Розвивайся, звеселяйся,
моя рідна мово...*

Любов Забашта

ЗА ІНТОНАЦІЄЮ

окличні

Як гарно і тихо навколо!

Лідія Компанієць

неокличні

*Облітав журавель сто морів,
сто земель.*

Платон Воронько

ЗА НАЯВНІСТЮ ДРУГОРЯДНИХ ЧЛЕНІВ

непоширені

Прийшла зима.

поширені

Білі гуси летять над лугами...

Олександр Олесь

ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

відповідають на одне
й те саме питання

Вміння і труд все перетруть.

Надійшла весна прекрасна, багатоцвітна, тепла, ясна.

Наука в ліс не веде, а з лісу виводить.

Іван Франко

Лариса Варзацька
Галина Зроль
Любов Шильцова

УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЧИТАННЯ

Підручник для 4 класу
закладів загальної середньої освіти
(у 2-х частинах)

Частина 1

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН
2021

УДК 811.161.2(075)
В 18

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 16.01.2021 р. № 53)

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Підручник створено за Типовою освітньою програмою,
розробленою під керівництвом О. Я. Савченко.

Варзацька Л. О.

В 18 Українська мова та читання : підручник для 4 кл. закладів загальн. середн. освіти : у 2-х ч. Ч. 1. / Л. О. Варзацька, Г. Є. Зроль, Л. М. Шильцова. — Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2021. — 160 с. : іл.

ISBN 978-966-10-6425-5

Зміст підручника відповідає Державному стандарту початкової освіти та Типовій освітній програмі, розробленій під керівництвом О. Я. Савченко.

Запропоновано різноманітні завдання, що допоможуть учителям навчати дітей відповідно до їхніх здібностей і можливостей, а учням та ученицям — здійснювати самоконтроль, удосконалюватись і розвиватись.

Змістове наповнення підручника забезпечить сприятливі умови для збагачення активного словника й мовленнєвого розвитку дітей.

Для учнів та учениць 4 класу.

УДК 811.161.2(075)

Охороняється законом про авторське право.

Жодна частина цього видання не може бути відтворена в будь-якому вигляді без дозволу видавництва.

Завантажуйте безкоштовний інтерактивний додаток,
використовуючи детальну інструкцію, за посиланням:

bohdan-books.com/6425-5/

Тех. підтримка: (0352) 52-06-07, 067-352-09-89; admin@bohdan-digital.com

ISBN 978-966-10-6425-5

© Л. О. Варзацька, Г. Є. Зроль, Л. М. Шильцова, 2021
© Навчальна книга – Богдан, виключна ліцензія
на видання, оригінал-макет, 2021

Умовні позначення

— початок матеріалу
кожного уроку

— працюємо всі разом

— робота в групах, парах

— дай відповідь на запитання,
зроби висновок

— переглянь, послухай

— запам'ятай

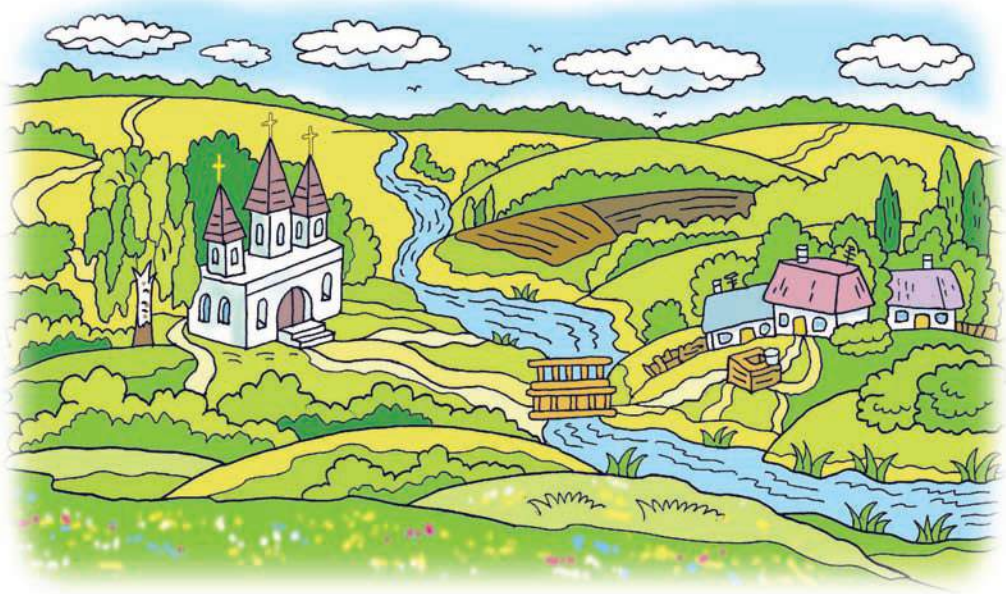
— словникова робота

— каліграфічна хвилинка

— домашнє завдання

Як нема без зірок небозводу,
як блакиті без сонця нема,
так і мови нема без народу,
і народу без мови нема.

Володимир Забаштанський

МОВА І МОВЛЕННЯ

§ 1. Мова в житті народу

**Мова — це серце народу:
гине мова — гине народ**

Іван Огієнко

1. 1. Розгляньте малюнок і виразно прочитайте вірш.

Рідна мово, зелена діброво!
Чую пісню твою запашну.
Ти квітуєш пелюстками слова.
Я — листочок в твоєму саду.

Петро Перебийніс

2. *I варіант* — перебудуйте третє речення в спонукальне з окличною інтонацією; *II варіант* — побудуйте графічну модель останнього речення, вписуючи до неї службові слова.

2. 1. Спиши буквосполучення. Зі складів утвори та запиши слова.

си св во сю ве ва

2. Спиши прислів'я. Поясни, як ти розумієш його зміст.
Слово до слова — зложиться мова.

3. 1. Прочитайте поетичні рядки. Випишіть слова, які вживаються в повсякденному мовленні.

Є на землі такі слова,
що не старіють: буря й вітер,
вода і сонце, і трава...
Лиш там, де вже душа німа,
словам тим одгуку нема!

Максим Рильський

2. Доповніть ряд виписаних слів власними прикладами.

4. Прочитай слова. Чи вживаються вони тепер у мовленні? Як називають такі слова? Добери до них із довідки сучасні відповідники і запиши слова парами.

Корогва, крам, уста, рать, стольний град, врата, спудеї, піїти, свита.

Слова для довідки: губи, військо, прапор, товар, ворота, столиця, поети, плащ, студенти.

тепер

5. 1. Прочитайте і запам'ятайте правила чемності.

Куди б ви не прийшли: у школу, в гості, в установу — вітайтеся першими. Якщо ви йдете зі старшими і вони вітаються з кимось, ви маєте вітатися також.

Неабияке значення має тон розмови. Хіба можна вітати людину з незадоволенням, похмурим виразом на обличчі?

Умійте вислухати інших не перебиваючи. Важливо також вчасно й доречно підтримати розмову.

2. Складіть діалоги та розіграйте ситуації: *I варіант* — хто вітається першим, якщо зустрілися молодший і старший, хлопчик і дівчинка; *II варіант* — у яких випадках замість «Добрий день!» можна говорити «Привіт!».
3. Знайдіть в інтернет-джерелах прислів'я про чемність. Запишіть одне з них (на вибір).

6. 1. Прочитай вірш. Які слова ввічливості в ньому вжито? Чи можна ці слова вимовляти незадоволено, з похмурим обличчям?

Сію дитині в серденько ласку.
Сійся-родися, ніжне «будь ласка»,
вдячне «спасибі», «вибач» тремтливе, —
слово у серці, як зернятко в ниві.

Варвара Гринько

2. Знайди у вірші спонукальне речення. З якою метою воно вжите? Як на письмі виділяється звертання? Як кажуть про людину, яка вживає слова ввічливості?

будь ласка

до побачення

7. 1. Спиши. У кожній групі слів знайди і підкресли «зайве» слово. Обґрунтуй свій вибір.

- Глас, звук, голос, шум, шепіт.
- Область, місто, район, повіт, селище.
- Кліпмейкер, продюсер, бізнес-леді, дизайнер, кравчиня.

2. Пригадай, у яких творах української літератури вживаються наведені старі слова.

Завдання і запитання для повторення

1. Яке значення має мова в житті народу?
2. Наведи приклади п'яти старих слів і п'яти нових. У яких творах вони трапляються?
3. Що таке культура спілкування?
4. Назви ознаки культури усного та писемного мовлення.

ТЕКСТ

§ 2. Заголовок.

Найважливіші в тексті слова

Я поцілую мальву у щоку

Ліна Костенко

8. 1. Послухайте музику Петра Чайковського «Вальс квітів». Прочитайте вірш. Який настрій викликають ці твори?

Айстри задумані, квіти останнії,
осені пізньої сльози багрянїї...
Сумно шепочеться вітер над вами,
і обмиває вас небо дощами.

Володимир Сосюра

2. Пригадайте, за якою ознакою добирають заголовок до твору. Доберіть до вірша заголовок.

Заголовок передає те найважливіше, що змальовано на картині або в тексті.

Зрозуміти найважливіше допомагають запитання:
Про що розповідається у творі? Чого навчає твір?

9. Яка твоя найулюбленіша квітка? Придивися до неї. Що особливе в її кольорі, формі? Послухай «голос» своєї улюблениці. Уяви себе цією квіткою. Спробуй визначити її характер.

10. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

зо зу ци нець гри ми ки

2. Довідайся з додаткових джерел, чому ці рослини отримали такі назви.

3. Спиши речення.

Я поцілую мальву у щоку.

Ліна Костенко

11. 1. Прочитайте оповідання. Якими словами змальовано пишні барви мальв? До яких частин мови належать ці слова?

Палахкотять біля вікон животрепетним вогнем розвихрені мальви. Шугають червоними язиками багаття під самісіньку стріху. Так і гляди, від їхнього полум'я загориться хата!

Ніхто не знає, коли й хто посадив їх на сонячному причілку. Мати кажуть, що ті рожі посадила колись давним-давно ще бабуся в свої дівочі літа (*За Іваном Цюпою*).

2. Доведіть, що це оповідання є текстом.
3. Доберіть до даного тексту заголовок: *I варіант* — який допомагає зрозуміти, про що розповідається у творі; *II варіант* — який спонукає задуматися, чого навчає твір.
4. Спишіть ту частину оповідання, в якій описуються вогненні барви мальв.

12. 1. Спиши текст, вибираючи з дужок потрібні слова.

Людам мальва відома здавна. Ще древні греки та римляни цінували й розводили (мальву, цю квітку). Тільки для них мальва була не квіткою, а лікарською рослиною і... салатом. З її молодих листочків (вони, греки, люди) готували смачні, корисні для здоров'я салати. Вони й назвали (її, квітку, рослину) мальвою (*За Аллою Коваль*).

2. Про що ти дізнався/дізналася з тексту?
3. Порівняй тексти про мальви (вправа 11 і вправа 12). Який із них художньо описує квіти, а який — подає точні наукові відомості?
4. Поміркуй, який заголовок можна дібрати до тексту Алли Коваль. Запиши його.

§ 3. Тема і основна думка тексту

Всі на світі сльози б я вітер...

Тетяна Майданович

13. 1. Прослухай вірш та музику, яка зображає вітер. З якою інтонацією слід читати першу строфу? А другу? Чому ти так думаєш?

Вітер має тисячі рук,
ними він розгладжує луг,
з кручі різко кине́ться вниз,
розкуйовджує верболіз.
От би мати рук, як той вітер!
Всі на світі сльози б я вітер...

Тетяна Майданович

2. Добери до вірша заголовок.
3. Пригадай, що таке тема і основна думка тексту.

У тексті про когось або про щось розповідається, доводиться якась думка чи описується предмет (явище). Це **тема тексту**.

Текст створюється з певною метою. Це його **основна думка**.

Зрозуміти основну думку допомагають запитання:
Чого навчає текст? Що в ньому засуджується?

14. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

чу́й жи́сть бай ду́ ність

2. Утвори від записаних слів прикметники чоловічого та жіночого роду.

15. 1. Спиши приказки. Про кого так кажуть?

1. Моя хата скраю. 2. А там хоч трава не росте.

2. Чи легко жити серед байдужих людей? Чи можна від них дочекатися допомоги, співчуття, поради, підтримки? Чи розділить така людина твою радість, твоє горе?
3. Розкажи, хто до тебе завжди чуйний, уважний, хвилюється за тебе, вболіває, радіє твоїм радощам і успіхам.

16. 1. Розгляньте малюнок і прочитайте оповідання.

НАШ ТАТО ОДУЖАВ

Зустріла Катруся на подвір'ї двох своїх однокласників і поділилася радістю:

— Наш тато одужав.

Петро й Гриць подивилися на Катрусю, знизали плечима і, нічого не сказавши, побігли ганяти м'яч. Катруся підійшла до дівчаток.

— Наш тато одужав, — сказала вона й засяяла на радощах.

Одна з них — Ніна — здивовано спитала:

— Ну то й що?..

Катруся відчула, як до горла підкотилася грудка, і їй стало важко дихати. Вона відійшла до самотньої тополі та гірко заплакала (*За Василем Сухомлинським*).

2. Визначте тему й основну думку оповідання. Скільки абзаців у тексті? Яку роль вони виконують?

3. Поясніть, як ви розумієте значення вислову «до горла підкотилася грудка».
4. Що ж так образило Катрусю? Чому вона гірко заплакала? Запишіть відповіді на запитання кількома реченнями.

17. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Коли діти дізналися, що Оля від'їжджає в інше місто назавжди, то дуже засмутилися. Вчителька запропонувала провести дівчинку і щось їй подарувати та побажати.

Діти намалювали сонце, що означає щастя; квітку соняха — радість, двох лелек — дружбу, бджолу — працьовитість. А один хлопчик зобразив метелика і пояснив, що він уособлює красу.

Повертаючись додому з вокзалу, діти запитали у вчительки:

— А уроки сьогодні будуть?

— У нас сьогодні був найважливіший урок, — відповіла вчителька.

2. Скільки абзаців у тексті? Спиши абзац, у якому розповідається про те, чого бажали діти Олі.
3. Поміркуй, чи забудуть діти свою однокласницю. Як вони спілкуватимуться? Що можна сказати про учнів та учениць класу? Чому вчителька назвала цю подію найважливішим уроком?

§ 4. Будова тексту

Ростуть опеньки у тумані серед сосонок і беріз

Ліна Костенко

18. 1. Прочитай і відгадай загадку.

Гречка в полі, жито в полі,
а ось тут у глушині
виростають парасолі —
хоч маленькі, та смачні.

Микола Петренко

2. Які слова допомогли тобі здогадатися, що описуються гриби? До яких частин мови належать ці слова?
3. Якому слову загадки відповідає дана звукова модель?

— 0 | — 0 | — — 0̇ | = 0 =

19. 1. Із поданих складів утвори і запиши слово.

pid re de vi zo ki

2. Чому ці гриби отримали таку назву?

3. Розглянь малюнок і спиши речення. Установи зв'язок слів у ньому.

Ростуть опеньки у тумані
серед сосонок і беріз.

Ліна Костенко

4. Чи можна цей образний вислів Ліни Костенко використати як заголовок до малюнка? Чому?

20. 1. Прочитай уривок із казки.

Виткнувся із землі маслючок. Ніжка товстенька. Брунатний капелюшок на самі вуха насунутий, щоб ніхто не знайшов.

— З днем народження! — ласкаво привіталася травичка і розсунула стеблинки, місцем поступилася.

А гілка осики зронила кілька листочків, щоб ніхто не помітив (*За Олегом Буценом*).

2. Знайди в казці опис маслячка. Вислов припущення, яку вдачу мав маслячок. Чому ти так думаєш? Які риси зовнішності грибка переконують нас у цьому?

21. 1. Прочитайте текст. Знайдіть слова, що описують грибний струмочок. Яку картину ви уявили?

ГРИБНИЙ СТРУМОЧОК

Хто бував у горах в грибну пору, напевно, бачив цю дивовижу: гриби ланцюжком, один за одним, спускаються вниз по схилу, ніби грибний струмок пливе. Струмок? А може, тут і криється розгадка?

У горах так: пройде злива — і помчать шумні, швидкі потоки. Такий потік розміє грибницю і заріє її шматки по дорозі в землю. Спаде вода — і від струмка й сліду не буде. А грибниця залишиться, проросте грибами. От вам і грибний струмочок (*За Андрієм Сахаровим*).

2. Запишіть відповідь на запитання кількома реченнями (за варіантами).

I варіант. Яку дивовижу можна побачити в горах у грибну пору?

II варіант. Як утворюються грибні струмочки в горах?

III варіант. Чому грибні місця в горах називають грибними струмочками?

3. Який тип тексту — розповідь, опис чи міркування — потрібно використати в кожному з випадків? Доведіть свою думку.

22. Пригадай, як будують тексти (розповідь, опис, міркування, есе). За потреби користуйся таблицею (с. 14).

ЯК БУДУЮТЬ ТЕКСТИ

	Розповідь <i>Що сталося?</i>	Опис <i>Який? Яка? Яке?</i>	Міркування <i>Чому?</i>	Есе
Зачин	Час і місце події.	Загальне враження чи уявлення про предмет (явище).	Твердження, яке потрібно довести.	Довільна побудова; висловлення
Основна частина	Розгортання події.	Ознаки предмета (явища).	Доведення.	власних переживань,
Заклучна частина (кінцівка)	Завершення події.	Висновок.	Висновок.	думок і вражень.

23. 1. Виразно прочитай уривок з оповідання. Скільки в ньому абзаців? Яку роль вони виконують у тексті?

В ДОЛАХ

Стоїть ліс. З дерев: берези, черемхи, дубини.

Восени опадає листя, жовкне і шелестить. Грає при світлі різними барвами, іноді місцями жаріє проти сонця, мов саме полум'я.

Між ними одна сосна, все зеленіє.

— Чого зеленієш? — накинулися дерева одного разу на неї. — Ми всі восени жовкнемо і скидаємо листя, а ти одна хочеш відзначитися в лісі?.. (За Ольгою Кобилянською).

2. Продовж текст-розповідь. Як могли б розгортатися події?

восені'

3. Доповни і запиши речення (за вибором).

I варіант. Восени листя жовтіє тому, що...

II варіант. Восени листя опадає тому, що...

§ 5. Про одне і те ж по-різному

**Річка плине, берег рвучи,
далі, далі попід кручі**

Леся Українка

24. 1. Прочитай і відгадай загадку.

Вибігла із джерела
і лугами, та полями,
та дрімучими лісами —
аж до моря допливла.

2. Полічи, скільки в загадці іменників, прикметників, дієслів. Чому іменників найбільше? Яку картину змальовують іменники в нашій уяві?

3. Знайди на карті річку, яка протікає в твоїй місцевості. Простеж шлях цієї річки від джерела до моря чи озера.

25. Із поданих складів утвори і запиши слова. Як можна згрупувати ці слова?

річ о ка зе мо ро ре

26. 1. Прочитай поетичні рядки. Запиши їх із пам'яті.

Річка плине, берег рвучи,
далі, далі попід кручі.

Леся Українка

2. Характер якої річки — рівнинної чи гірської — передає поетеса? Прислухайся до звучання вірша. Які звуки часто повторюються? Яке враження допомагають створити?

27. 1. Прочитайте і спишіть уривок із порівняльного опису. Як його можна закінчити? Які прикметники-антоніми для цього слід ужити?

РІВНИННІ ТА ГІРСЬКІ РІЧКИ

Рівнинні річки тихоплавні. Вони не долають перешкод, а обминають їх. Поверхня річок спокійна. Вода в них прозора. Гірські ріки...

Слова для довідки: бурхливі, швидкоплинні; стрімка, шалена, могутня; каламутна.

2. Допишіть текст, скориставшись словами для довідки.
За потреби звертайтеся до даної таблиці.

ЯК БУДУЮТЬ ПОРІВНЯЛЬНИЙ ОПИС

Зачин	Ставлять завдання, як відрізнити подібні між собою предмети (явища).	
Основна частина	<i>Перший спосіб</i>	<i>Другий спосіб</i>
	Відмінні ознаки предметів (чи явищ) описують одночасно.	Відмінні ознаки предметів (чи явищ) описують послідовно: спочатку — одного, потім — другого і т. д.

3. Порівняйте вірш Лесі Українки та побудований вами порівняльний опис. У якому з текстів річка описується образно? Який текст можна помістити в довідник, підручник «Я досліджую світ»?

З огляду на умови спілкування, говоримо про одне й те ж по-різному: точно описуємо предмет (явище) або живописно, образно малюємо його.

28. 1. Розглянь малюнок і прочитай тексти.

1. Річка Прут бере початок у Карпатах. Має гірський характер. Довжина — близько тисячі кілометрів.

2. Попід поважно задумані гори, поміж килими гаїв, лугів, левад срібною стрічкою в'ється Прут. Пливе широко, розмашисто, журливо шепотить водами, неначе оповідає горам і рівнинам якусь одвічну казку (*За Петром Козланюком*).

кілометр

2. Що спільного в цих текстах? Чим вони відрізняються?

3. Яка мета першого висловлювання?

4. Яка картина постає в уяві, коли читаєш другий текст? Знайди в цьому творі слова, які допомагають «почути» й «побачити» гірську річку.

5. Спиши текст, який тобі більше сподобався.

29. 1. Прочитай і спиши народні порівняння.

- ♦ Тиха, як вода в криниці.
- ♦ Пропавав, як камінь у воді.

2. Про кого так кажуть? Поясни, чому ти так вважаєш.

Ріка заснула в берегах

Ліна Костенко

30. 1. Прослухай музику Петра Чайковського «Листопад» та поетичні рядки. Яким настроєм вони пройняті? Які почуття пробуджують?

Осінь брами свої замикала вночі,
погубила у небі журавлині ключі.

Ліна Костенко

2. Запиши вірш із пам'яті. Підкресли в цьому реченні головні члени.

31. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Чи можна ці слова назвати спорідненими? Чому?

de za per ti re

2. Спиши речення.

Ріка заснула в берегах...

Ліна Костенко

32. 1. Поспостерігаймо за нашою річкою. Чи готується вона до зими? Як саме?

Ми були біля річки навесні, влітку, ранньої осені. Які зміни ви помітили на річці тепер? Якою стала вербичка? Кому дарує свої листочки? Чи змінилися зелені водорості? Яким став берег? Де поділися рибки, жабки, раки? Де тепер птахи? Куди поховалися комашки?

Що робитиме річка взимку? Хто її змусить заснути?

2. Поміркуйте, що сталося б з усіма мешканцями річки, якби вона не вкривалася взимку кригою.

влітку

взіймку

33. 1. Прочитай і порівняй тексти. Визнач їх типи.

1. Біля річки в мене є улюблене місце. Там росте вербичка, яку ми посадили разом із дідусем.

Одного весняного ранку дідусь приніс маленький саджанець. Ми вирішили посадити його на березі річки. Дідусь викопав ямку і опустив у неї вербичку, а я закидав коріння землею. Потім ми щедро полили деревце.

Наша вербичка привітно шелестить листям і дарує всім гарний настрій.

2. Велику користь державі приносять юні охоронці річок. Облік водойм, вивчення їх флори і фауни, порятунок молоді риби, патрулювання в районах рік та озер, спо-

стерезення за ростом і розвитком риб та інших мешканців водойм — ось далеко не повний перелік їхніх справ.

2. До першого тексту добери і запиши заголовок.
3. Передай зміст другого тексту одним реченням. Запиши його.

держáва

34. 1. Прочитай. Поміркуй, як допомогти забрудненій річці.
2. Доповни і запиши віршовані рядки, скориставшись словами для довідки. Добери до вірша заголовок.

Порятунку ... ріка,
бо не дбає байдужа
Річко-..., постривай,
підрости нам трішечки

Ми очистим твої ... —
стане нам і ..., й снаги.
Будеш ти блищати, як ...,
всім даруючи втіху й

Слова для довідки: рука, річечко, благає, береги, скло, завзяття, дай, тепло.

Завдання і запитання для повторення

1. З яких частин складається текст?
2. Що виражає заголовок тексту?
3. Що таке тема й основна думка тексту?
4. Які є типи текстів? Чим вони подібні і чим відрізняються?
5. Назви ознаки тексту-міркування.
6. Які типи текстів найчастіше використовують у листах? у довідниках та енциклопедіях? в усному мовленні?

§ 6. Види речень

Мені наснився тихий сад

Василь Стус

35. 1. Розглянь ілюстрацію і прочитай вірш.

В сизому тумані,
в сині димовій —
яблука рум'яні,
груші медові.

Вміє одаряти
сотнями дарів
осінь, щедра мати,
всіх трудівників!

Максим Рильський

2. Скільки речень у вірші? Які ці речення за метою висловлювання?
3. Постав запитання до кожного речення. Який розділовий знак треба ставити в кінці питального речення? Яке слово потрібно вимовляти з більшою силою голосу?
4. Перебудуй перше речення в окличне і запиши. Як його слід прочитати?
5. Перебудуй друге речення в спонукальне з окличною інтонацією. Виразно прочитай це речення.

36. 1. Попрацюйте з таблицею. Доберіть і запишіть відсутні речення.

ВИДИ РЕЧЕНЬ

За метою висловлювання	За інтонацією	
	Неокличні	Окличні
Розповідні (про щось розпо- відається або пові- домляється)	Осінь вміє ода- ряти сотнями дарів.	
Питальні (про щось запитується)		Чи вміє осінь одаряти сотнями дарів?!
Спонукальні (висловлюється спонукання до дії: прохання, пора- да, застереження, заборона, заклик, наказ тощо)		

2. З якою метою ми вживаємо розповідні речення? питальні речення? спонукальні речення?

3. Прочитайте парами неокличні та окличні речення. Як передають окличну інтонацію в усному та писемному мовленні?

4. Складіть за таблицею власні речення. Запишіть їх.

37. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Яке серед цих слів є «зайвим»? Чому?

сад са ник дом дів

2. Спиши поетичні рядки.

Мені наснився тихий сад,
роса, спориш на стежці.

Василь Стус

38. 1. Прочитай текст. Як ти розумієш вислів «викохав садок»?

Дядько Роман викохав садок. І в садку в нього справжні дива! На одній гілці яблуко сніжно-біле. А на сусідній — золотисте або зовсім червонощоке. Визирають яблука з-поміж листя, сміються до сонця, наливаються, спіють (За Олесем Гончарем).

2. Придумай і запиши декілька запитань до першого речення.

3. Визнач головні члени в останньому реченні. Скільки в ньому присудків? Яке враження створюється завдяки вживанню декількох дієслів-присудків? Перебудуй це речення в спонукальне і запиши. Склади до нього схему.

39. 1. Прочитай уривок із тексту.

ЯБЛУКО І СВІТАНОК

Малий Мишко часто приходив до свого дідуся Корнія. Пригощав дідусь онука смачними яблуками, грушами, медом.

Та Мишко не міг відірвати очей від великого білого яблука, що виросло аж на вершечку однієї яблуні.

— Дідусю, любий, дозволь мені зірвати он те яблуко!

— Ні, — відповів дідусь, — це яблуко належить тому, хто прийде в сад на світанку і попрацює годинку... (За Василем Сухомлинським).

2. Яким ти уявляєш дідуся Корнія? А Мишка?

3. Подумай, яке закінчення може мати цей твір.

4. Випиши з тексту розповідне і спонукальне речення. У спонукальному реченні підкресли звертання.

§ 7. Головні та другорядні члени речення. Зв'язок слів у реченні

Барви осіннього лісу

40. 1. Прочитай вірш Катрусі — твоєї ровесниці. Які почуття він пробуджує?

Осінь мрійна, осінь мила
все багрянцем притрусила.
І сама — в барвистім листі,
ще й калиновім намисті...

2. Які іменники та зв'язані з ними за змістом прикметники змальовують пишні шати осені? Які поетичні рядки, казкові історії навіяла тобі золота осінь?
3. Випиши головні члени із першого речення.

41. 1. Спиши слова та прислів'я.

кетями багрянець намисто

Жовтень ходить по краю та птахів виганяє із гаю.

2. Установи зв'язок слів у реченні. Скільки в ньому присудків? Як голосом і на письмі передати інтонацію перелічення?
3. На які питання відповідають другорядні члени речення? З якими словами вони зв'язані?

42. 1. Виразно прочитай твір твого ровесника Олега в музичному супроводі.

Скрізь, куди не глянь, — золото, золото. І так тихо...

Тільки інколи налетить вітер, зірве з дерева листочки. І закружляють вони в повітрі, наче метелики. А листочку так не хочеться з дерева падати! Він аж почервонів з печалі.

Деякі листочки скручуються в дудочку. І коли обережно розгорнути такий листочок, усередині в ньому тремтить кришталева росинка!

2. Як змальовано осінь композитором і юним письменником — образно чи точно? Обґрунтуй свою думку.

3. Постав запитання до кожної частини тексту. Спиши третій абзац і встанови зв'язок слів у першому реченні.

43. 1. Розгляньте букет осінніх листочків. Знайдіть якнайбільше відтінків червоного кольору. Покажіть пурпурові, багряні, вишневі, бордові листочки. Придивіться, як пломеніють червоні кольори в осінньому золоті.

2. Складіть художній опис за поданим початком.

Яких тільки барв немає в осінньому лісі!..

44. 1. Прочитай речення. Пошир його другорядними членами, використовуючи подану нижче схему.

Листочки кружляють.

..., ..., ... ———— =====

2. Запиши поширене речення. Підкресли в ньому головні та другорядні члени.

45. 1. Із кожної групи слів склади і запиши речення.

- Верба, священним, деревом, є;
- в, піснях, оспівується, вона, і, народних, згадується, у, легендах, переказах;
- вербу, тримають, освячену, образами, за;
- букети, котиків, з, вербових, є, найкращим, для, подарунком, рідних, знайомих, та.

2. Прочитай утворений текст. Добери і запиши до нього заголовок.

3. Підкресли головні та другорядні члени в другому реченні.

§ 8. Головні та другорядні однорідні члени речення

Вийся, віночку, гладко...

З народного

46. 1. Прочитай народну пісню в музичному супроводі.
Правопис яких слів треба пояснити?

Йдуть дівоньки у садочок,
зів'ють собі віночок
з рутоньки, з м'ятоньки,
з хрещатого барвіночку,
з запашного василечку.

2. Спиши речення і підкресли в ньому головні члени. Скільки в цьому реченні присудків? Який другорядний член пояснює присудок *зів'ють* і відповідає на питання *що*? Які другорядні члени речення відповідають на питання *з чого*?

47. 1. Спиши слова. Яке слово в цьому ряду «зайве»?
Поясни, чому.

в'ють в'яжуть зав'яжуть

2. Спиши поетичні рядки.

Заквітчай голову дівочу
лілеями та тим рясним
червоним маком...

Тарас Шевченко

3. Підкресли слова, які відповідають на одне й те саме питання і відносяться до одного слова.

Члени речення, які відповідають на те саме питання і відносяться до одного слова в реченні, називаються **однорідними членами речення**.

Якщо однорідні члени речення вимовляються з перелічувальною інтонацією, то на письмі між ними ставиться кома.

48. 1. Прочитай речення. Чим вони відрізняються?

- Дівчата збирають квіти.
 - Дівчата збирають волошки, чорнобривці, барвінок.
2. Спиши речення з переліченням. Скільки другорядних членів у цьому реченні? На яке питання вони відповідають і до якого слова відносяться?

49. 1. Прочитайте і порівняйте речення. Чим вони подібні? Чим відрізняються?

- Ходять дівчатка по садочку, в'ють собі віночки.
 - Ходять Оксанка, Марися, Наталя по садочку, в'ють собі віночки.
2. Спишіть обидва речення. Підкресліть однорідні члени. Якими членами речення вони виступають?

Однорідними членами можуть бути підмети, присудки і другорядні члени речення.

50. 1. Прочитай текст.

ВИЙСЯ, ВІНОЧКУ, ГЛАДКО...

Найкращою оздобою голови дівчини є вінок. Наші дівчата плетуть вінки з маку, синіх волошок, чорнобривців, дикої рожі...

У **плетенні** вінків в Україні досягнуто не меншого мистецтва, як у **вишитті**, **тканні** та **мережанні**.

Дівчата майстерно добирають і комбінують барву, форму квітів у вінку, щоб до лица було... (За Олексом Воропаєм).

Микола Рачков.
«Дівчина-українка»

2. У яких видах творчості українки досягли високої майстерності?

3. Знайди і випиши речення з однорідними головними членами. Якими членами речення вони виступають?
4. Поясни правопис виділених слів. Побудуй звукову модель слова **ВИШИТТЯ**.

51. 1. Прочитай речення. Побудуй до кожного з них схему.
- Маки пломеніють цвітом.
 - Маки пломеніють червоним, сизим, білим цвітом.

2. Як слід прочитати речення з переліченням? Назви в ньому однорідні другорядні члени. На яке питання вони відповідають та з яким словом зв'язані?
3. Пошир друге речення однорідними підметами і запиши його. Усно встанови зв'язок слів у цьому реченні.

§ 9. Поєднання однорідних членів речення сполучниками

По хрещатий барвінок...

З народного

52. 1. Прочитай рядки з народної весільної пісні.

БАРВІНКОВИЙ
ВІНОК

Ой що ж там по нових сінях **палає**?
На молоденькій з барвінку вінок **сяє**.

2. Яким настроєм пройнята пісня? З якою метою в ній ужито виділені слова? До якої частини мови вони належать? Визнач їх час та число.

53. 1. Прочитай. Із поданих складів утвори і запиши слова.

бе мя ні сі сімь чю

2. Які це слова? Познач у них корінь.

3. Спиши речення. Поясни вживання розділових знаків.

Зелений барвінок є символом нев'янучого кохання, безсмертя.

54. 1. Прочитай текст. Які взаємини між рідними й близькими утворює народний звичай — плетіння весільних вінків?

ВЕСІЛЬНІ ВІНКИ

Напередодні весілля дівчата сходяться до хати молодої, співають пісень, виплітають весільні вінки.

Пристаючи до плетіння вінка для молодої, дружки хором випрошують благословення:

В долину, дівчата, в долину
по червону калину,
по хрещатий барвінок, —
молодій на вінок...

Благослови, Боже,
і отець, і мати, —
будемо вінок зачинати!
(За Олексою Воропаєм)

2. Спиши перше речення й підкресли в ньому однорідні члени.

55. 1. Прочитайте текст. Поставте запитання до кожного абзацу.

У НІЧ НА ІВАНА КУПАЛА

З давніх-давен в Україні у ніч на Івана Купала дівчата й хлопці розкладають вогнища на горі **або** поблизу річки. Молодь танцює навколо того багаття, стрибає через вогонь.

Дівчата виплітають собі вінки, прикріплюють до них палаючі свічки і темної ночі пускають ті вінки на воду. І ось у темну купальську ніч на спокійній поверхні води пливуть вінки із золотистими вогниками, віщують дівочу долю (За Олексою Воропаєм).

2. Знайдіть речення з однорідними членами: *I варіант* — у першому абзаці; *II варіант* — у другому абзаці. На які питання відповідають однорідні члени? З якими словами зв'язані?

3. Зверніть увагу на виділені слова, які зв'язують однорідні члени речення — *й, або, і*. Чи повторюються ці слова в реченнях? Чи ставиться кома перед ними при переліченні?

Однорідні члени речення можуть поєднуватися за допомогою сполучників *і (й), та, або, чи, але, однак*.

56. 1. Прочитай і спиши текст.

Вінок не тільки прикрашав, **а й** охороняв дівчину від лихого ока, нечистої сили.

Цікаво, що в Давній Греції, як **і** в Україні, вінок був оберегом. Щоб захистити мандрівників від бурі **чи** іншого нещастя, рідні **й** друзі кидали їм услід у море вінки.

2. Добери і запиши до тексту заголовок. Доведи, що дібраний заголовок є влучним. Поясни вживання коми в першому реченні. З якою метою вжито виділені сполучники?

**Ні зір, ні сонця, ні весни
без краю рідного немає**

Олександр Олесь

57. 1. Прочитай поетичні рядки з вірша Тараса Шевченка «На вічну пам'ять Котляревському». Як Кобзар називає Івана Котляревського?

Праведная душе, прийми мою мову
не мудру, та щиру, прийми, привітай.
...Прилини до мене хоч на одно слово
та про Україну мені заспівай.

2. У якому з речень сполучник *та* вжито в значенні *але*, а в якому — у значенні *і*?
3. Підготуйся виразно прочитати обидва речення. Голосом передавай інтонацію перелічення та інтонацію протиставлення. Читаючи речення з інтонацією протиставлення, перший однорідний член вимовляй із більшою силою голосу, а другий — понижуючи голос.

58. 1. Прочитай і спиши слова. Які це слова? Познач у них корінь.

незграбна не зраджу зрада

2. Спиши речення. Підкресли сполучники. Зверни увагу на вживання коми між однорідними членами речення.

Ні зір, ні сонця, ні весни без краю рідного немає.

Олександр Олесь

59. 1. Розгляньте таблицю. Підготуйтеся виразно прочитати подані в ній речення. У якому з речень однорідні члени поєднані інтонацією протиставлення?

Сполучники, що поєднують однорідні члени речення	Правила вживання коми	Приклади речень
і, й, та (у значенні і), чи, або, то	Кома не ставиться, якщо сполучник не повторюється.	Рече та стогне Дніпр широкий (Тарас Шевченко). То рече, то стогне Дніпр широкий.
а, але, однак, та (у значенні але)	Кома ставиться завжди.	Тече вода в синє море, та не витікає (Тарас Шевченко).

2. У якому випадку між однорідними членами, поєднаними сполучниками, завжди ставиться кома? У якому випадку ставиться кома між однорідними членами, поєднаними інтонацією перелічення?

3. Запишіть з коментуванням речення, подані в таблиці.

60. 1. Прочитайте і спишіть поетичні рядки з творів Тараса Шевченка.

1. Сонце йде і за собою день веде. 2. А серденько соловейком щебече та плаче. 3. Увечері посумую, а вранці

заплачу. 4. Отакий-то Перебендя, старий та химерний! Заспіває весільної, а на журбу зверне.

вранці

вдень

ввечері

2. Поміркуйте: *I варіант* — у яких реченнях однорідні члени поєднані інтонацією протиставлення; *II варіант* — у яких реченнях однорідні члени поєднані інтонацією перелічення. Поясніть уживання коми між однорідними членами.

61. Прочитай речення. Заміни виділені слова однорідними членами, поданими в дужках. Запиши.

1. Про червону калину люди склали багато **творів** (пісень, легенд, розповідей, казок). 2. Бабуся **працювала** (шила, вишивала, садила квіти, готувала їжу, співала). 3. **Діти** (Наталя, Поліна, Юля, Олег, Андрій) готуються до спортивних змагань.

Завдання і запитання для повторення

1. Які бувають речення за метою висловлювання та за інтонацією?
2. Що називають підметом? А присудком?
3. Які члени речення називають однорідними?
4. Прочитай речення. Перебудуй його в спонукальне з окличною інтонацією.

Облетіло літо листячком із клена (Богдан Чалий).

5. Прочитай речення. Побудуй до них схеми і встанови зв'язок слів.

1. Листочки летять, кружляють і тихо падають. 2. Берізка красується платтячком зелененьким, ніжними вітами. 3. Шумлять верхами дуби, берези, буки.

СЛОВО. ЗНАЧЕННЯ СЛОВА. ЧАСТИНИ МОВИ

§ 10. Частини мови

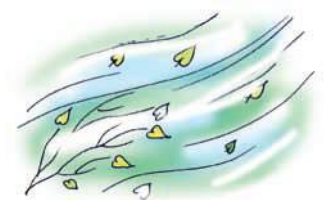

Осінні хмари сірі, як слони

Ліна Костенко

62. 1. Виразно прочитай вірш. Яку картину малюють у твоїй уяві однорідні присудки? Створи пластичну імпровізацію за мотивами вірша.

Вітер з пожовклим листком
грається в котика-мишки:
то поженеться біжком,
то підкрадається нишком.
Ну а коли спійма,
буде, дітки, зима.

Віктор Терен

2. Знайди у вірші дієслова майбутнього часу. Добери до них відповідні форми теперішнього часу і запиши за зразком.

Зразок: вітер (що зробить?) поженеться; (що робить?) женеться.

63. 1. Із поданих складів утвори і запиши спільнокореневі слова. До яких частин мови вони належать? Доведи свою думку.

жов ті є тень тий

2. Спиши поетичні рядки. Підкресли іменники. Визнач їх рід.
Літає голуб, і чомусь так низько.
Мабуть, крило поважчало. Туман.

Ліна Костенко

64. 1. Прочитайте вірш. Скільки в ньому речень? Чому ви так вважаєте? До яких частин мови належать ужиті авторкою слова?

Великі хмари холодом нагусли.
Червоне листя падає в гаю.
Летять у вирій дуже дикі гуси,
а я слонам привіт передаю.

Ліна Костенко

2. Розгляньте таблицю. Зробіть висновок, за якими ознаками ми розрізняємо частини мови. Чим прийменник і сполучник відрізняються від інших частин мови?

Слово	Частина мови	На яке питання відповідає? Що означає?	У якій формі вжито?	Член речення
хмари	іменник	що? назву предмета	у множ.	підмет
великі	прикметник	які? ознаку предмета	у множ.	другорядний член
нагусли	дієслово	що зробили? дію предмета	у множ. мин. часу	присудок
в	прийменник	не можна поставити питання, службове слово	—	не буває членом речення
а	сполучник	не можна поставити питання, службове слово	—	не буває членом речення

65. 1. Прочитайте уривок із казки. Усно складіть план та продовжте казку. Виразно розкажіть її в особах.

СОСОНКА

Красується сосонка. Прийшла осінь смутна, а сосонці байдуже! Сусідки її, берізки та липки, стоять бідні та за-журені, листячко з них геть облетіло. А сосонка мовби ще кращою здається поміж смутних товаришок.

— А що, де ваші кучері гарні та рясні? Стоїте деркачами! Немає в світі, як ми, сосни! Ой світе мій, яка ж я гарна та велична! — каже сосонка берізкам та липкам.

Величається вічнозелена красуня. Аж тут прилетіла сорока, застрекотала:

— Че-че-че! Чекай, чекай!.. (За Оленою Пчілкою).

2. Спишіть перше речення третього абзацу. Розберіть його за частинами мови.

3. Знайдіть у тексті дієслова-синоніми. З якою метою вони вжиті в казці?

66. 1. Прочитай народні прислів'я та прикмети. Спиши.

1. Листопад жовтню син, а зимі рідний брат. 2. Хоч листопад і не лютий, та питає, чи вдягнений і взутий. 3. На горобині й дубі багато плодів — чекай суворої зими. 4. Доки листя з вишень не облетіло, то хоч скільки снігу не було б, він не вляжеться — відлига його з'їсть.

2. Які слова вжито в переносному значенні? До яких частин мови вони належать?

ІМЕННИК

§ 11. Повторення вивченого про іменник

Добро завжди перемагає зло

67. 1. Прослухайте (проспівайте) пісню. Які почуття вона пробуджує?

Білий-білий птах —
чистий, як світання.
Чорний-чорний птах —
тихий, як печаль.

Білий-білий птах —
моя любов остання.
Чорний-чорний птах —
то мій найперший жаль.

Анатолій Матвійчук

2. Що можна пов'язати з білим та чорним птахами? Чи не нагадує вам білий птах — день, а чорний — ніч? Які за значенням іменники *ніч — день? радість — сум? добро — зло?*
3. Випишіть з вірша окремо іменники, що є назвами істот та неістот. Визначте рід кожного іменника.

Іменник — це частина мови, що означає назву предмета і відповідає в початковій формі на питання *хто?* або *що?* Наприклад: *(хто?) птах, (що?) ніч.*

68. 1. Спиши слова. Поміркуй, як їх можна згрупувати.

добро лихо зло

2. Спиши речення і встанови в ньому зв'язок слів. Якими членами речення виступають іменники?

Добро завжди перемагає зло.

69. 1. Прочитайте казку. Чому вона має таку назву?

ЧОМУ Ж ГОРОБЕЦЬ УТІК?

Збудувала собі Ластівка гніздечко під стріхою. Наносила сухої травички й пір'ячка — під голову покласти.

А тут Горобець заліз у її гніздо. Прилітає Ластівка, просить Горобця:

— Лети собі, Горобчику, добрий молодчику, до свого гнізда, пусти мене в мою хатку.

А Горобець насупився і мовчить.

Ластівка попросила ще раз, потім ще раз, і ще тричі по разі і три рази по тричі. А Горобець сидить та й мовчить.

Почув її слізні благання Шпак, прилетів та й радить:

— Не проси, Ластівко. Це такий розбійник, що ніякі просьби не допоможуть. Висмикни дзьобом у нього пір'їну з голови, от він і втече...

— Як це — висмикнути пір'їну? Йому ж болітиме.

— Тоді лети та будуй собі інше гніздо.

Ластівка сіла, задумалася: «Що ж робити? Горобчика жалко, болітиме, коли висмикнеш пір'їну. Але ж він не комашку якусь відібрав у мене, а хатину».

Затремтіло від гніву її серце. Розправила крильця Ластівка, полетіла стрілою до хатки своєї, роззявила дзьобика, щоб пір'їну в злодія висмикнути. Побачив це Горобець — та й утік.

Дивується Ластівка — чого ж він утік? А Шпак сидить біля шпаківні та й радіє (*За Василем Сухомлинським*).

2. Складіть план та розкажіть казку в особах.

3. Що ж допомогло Ластівці позбутися злодія? Запишіть відповідь на запитання кількома реченнями.

4. Випиши з тексту казки спільнокореневі іменники та іменники-синоніми. У кожній групі споріднених слів познач корінь.

§ 12. Відмінювання іменників

Пишіть листи і надсилайте вчасно

Ліна Костенко

70. 1. Розглянь малюнок і прочитай вірш.

Пишіть листи і надсилайте вчасно,
коли їх ждуть далекі адресати,
коли є час, коли немає часу,
і коли навіть ні про що писати.

Ліна Костенко

2. У якому значенні вжито в тексті слово *лист*? Яке інше значення має це слово?

71. Із поданих складів утвори та запиши слова.

м ва сту ння сти

телегра́ма

телефо́н

72. 1. Спиши речення, ставлячи слова, що в дужках, у потрібній формі.

1. Забриніла пісня, заспівало (слово), мов струмок весною, ллється наша мова (В'ячеслав Боднарчук). 2. Ти — весь у (слово), як у сповиткові, з колиски до калини при горбі (Борис Олійник). 3. Бо життя неможливо любити без (слово) (Зінаїда Бебешко).

2. Підкресли змінені слова. Закінчення виділи. За якими питаннями змінюються іменники?

Зміна закінчень іменників за питаннями називається **відмінюванням**, або **змінюванням за відмінками**. В українській мові є сім відмінків.

73. 1. Розгляньте таблицю. Зверніть увагу на назви відмінків. На які питання відповідає кожен з них? Чим відрізняється кличний відмінок від інших відмінків?

ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ

Назва відмінка	Питання та допоміжні слова	Відмінювання іменників	
		в однині	у множині
Називний (Н.)	хто? що? (є)	учень школа	учні школи
Родовий (Р.)	кого? чого? (немає)	учня школи	учнів шкіл
Давальний (Д.)	кому? чому? (даю)	учневі (-ю) школі	учням школам
Знахідний (З.)	кого? що? (бачу)	учня школу	учнів школи
Орудний (О.)	ким? чим? (орудую)	учнем школою	учнями школами
Місцевий (М.)	на кому? на (у) чому?	на учневі (-і) у школі	на учнях у школах
Кличний (Кл.)	не відповідає на питання	учню школо	учні школи

2. Провідмінійте усно слово *адресат* в однині та множині.

Форма називного відмінка однини є початковою формою іменника.

74. 1. Прочитай речення. У якому з них виділене слово вжито у формі називного відмінка? Чому ти так вважаєш?

1. **Оксанко**, скажи лагідне, добре слово. 2. **Оксанка** каже лагідне, добре слово.

2. Яким членом речення виступає іменник у називному відмінку?

75. 1. Розглянь зображення марок та прочитай текст.

ПЕРШІ ПОШТОВІ МАРКИ

Шостого травня 1840 року у Великобританії офіційно ввели в обіг перші у світі поштові марки. На них було зображено портрет королеви Вікторії.

Перші п'ять українських поштових марок з'явилися 1918 року. Їх випустив уряд Української Народної Республіки. Ескізи для цих марок виконали художники Георгій Нарбут та Антін Середа. На першій марці Середа зобразив вічний і завжди молодий символ української держави — тризуб на тлі сонячного проміння (*Із часопису*).

портрét

республіка

2. Постав запитання до частин тексту і дай на них відповіді (письмово).

3. Спиши другий абзац. Підкресли іменники, вжиті в називному відмінку.

Бандуристе, орле сизий!..

Тарас Шевченко

76. 1. Прослухайте запис думи «Смерть козака-бандуриста» у виконанні Державної заслуженої капели бандуристів України. У які часи ми переносимося на крилах народної думи? Які картини постають у вашій уяві?

2. Що нагадують вам звуки бандури? Якими барвами переливаються? Які почуття пробуджують?

77. Спиши слова й поетичні рядки. Підкресли іменники, вжиті в кличному відмінку.

бандура кобза кобзар

Бандуристе, орле сизий!
Добре тобі, брате:
маєш крила, маєш силу,
є коли літати.

Тарас Шевченко

78. 1. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок:
I варіант — який співвідноситься з темою тексту;
II варіант — який виражає його основну думку.

Мудрі, безстрашні, високі духом кобзарі несли людям слово правди. **Натхненні співці закликали народ до єднання.** Піднімали його на боротьбу з поневолювачами. Оспівували подвиги мужніх героїв-лицарів. Кобзарська пісня була чи не сильнішою за будь-яку зброю.

Кобзарське мистецтво пережило віки. І народ зберіг його до наших днів (*За Анатолієм Григоруком*).

2. Випишіть виділені речення (за варіантами). Встановіть у них зв'язок слів. У яких відмінках ужито іменники в цих реченнях? Якими членами речення вони виступають?

3. Знайдіть у тексті речення з однорідними членами. На яке питання вони відповідають та з яким словом зв'язані?

79. 1. Розгляньте таблиці відмінювання іменників української літературної мови. Зверніть увагу, в яких відмінках мають однакові закінчення іменники жіночого роду; чоловічого роду; середнього роду. У яких відмінках іменників чоловічого роду вживаються паралельні закінчення?

ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ В ОДНИНІ

Від-мінок	Питання, допоміжні слова	Жіночий рід			
Н.	<i>хто? що?</i>	дума	пісня	коза	ніч
Р.	<i>кого? чого?</i> (немає)	думи	пісні	кози	ночі
Д.	<i>кому? чому?</i> (даю)	думі	пісні	козі	ночі
З.	<i>кого? що?</i> (бачу)	думу	пісню	козу	ніч
О.	<i>ким? чим?</i>	думою	піснею	козою	ніччю
М.	<i>на кому?</i> <i>на (у) чому?</i>	у думі	у пісні	на козі	у ночі
Кл.	—	думо	пісне	козо	ноче

Від-мінок	Питання, допоміжні слова	Чоловічий рід			
Н.	<i>хто? що?</i>	дуб	боєць	край	дощ
Р.	<i>кого? чого?</i> (немає)	дуба	бійця	краю	дощу
Д.	<i>кому? чому?</i> (даю)	дубу (-ові)	бійцеві (-ю)	краю (-єві)	дощу (-еві)
З.	<i>кого? що?</i> (бачу)	дуб	бійця	край	дощ
О.	<i>ким? чим?</i>	дубом	бійцем	краєм	дощем
М.	<i>на кому?</i> <i>на (у) чому?</i>	на дубі	на бійцеві	у краї (-ю)	у дощі
Кл.	—	дубе	бійцю	краю	дощу

Від- мінок	Питання, допоміжні слова	Середній рід			
Н.	хто? що?	озеро	поле	збіжжя	плече
Р.	кого? чого? (немає)	озера	поля	збіжжя	плеча
Д.	кому? чому? (даю)	озеру	полю	збіжжю	плечу
З.	кого? що? (бачу)	озеро	поле	збіжжя	плече
О.	ким? чим?	озером	полем	збіжжям	плечем
М.	на кому? на (у) чому?	на озері	на полі	у збіжжі	на плечі
Кл.	—	озеро	поле	збіжжя	плече

2. Доберіть потрібні іменники за поданими моделями.

I варіант

_____а

_____я

II варіант

_____о

_____о

III варіант

_____о

_____е

80. Визнач, за зразком яких іменників (таблиці на сс. 41–42) відмінюються слова: *карту, землю, коня, морю*. Постав ці слова в початкову форму і провідміній.

Міркуй так: 1) *країною* — ставлю в початкову форму — *країна*, ж. р.; знаходжу в таблиці іменник того ж роду (ж. р.) і з таким же закінченням (-а). Отже, слово *країна* відмінюється за зразком іменника *дума*;

2) *учителем* — ставлю в початкову форму — *учитель*, ч. р., назва істоти; знаходжу в таблиці іменник того ж роду (ч. р.); закінчення нульове, тому орієнтуюся на кінцевий приголосний основи (м'який). Отже, слово *учитель* відмінюється, як іменник *боєць*.

81. 1. Прочитай. Спиши, вставляючи, де потрібно, пропущені закінчення.

СЛАВЕТНИЙ КОБЗАР

Остап Вересай осліп у чотирирічному віці. На наук.. до кобзар.. пішов він у п'ятнадцять років. Остап.. Вересая знав Тарас Шевченко. Він подарував кобзар.. свого славнозвісного «Кобзаря».

2. Перевір написання закінчень іменників за таблицями (сс. 41–42).

§ 13. Розрізнення відмінків іменників

...У козаків і музика була

Оксана Пахльовська

82. 1. Прочитай вірш. Чим уславилося українське козацтво?

Не тільки зброя, ох, не тільки зброя,
а в козаків і музика була.

Такі литаври — не піднімуть троє,
такі цимбали — запрягай вола.

Стрибали на вибоях тулумбаси,
дзвеніла скрипка і гула дуда...

Оксана Пахльовська

Литаври

2. Значення яких слів тобі невідоме? Звернися до тлумачного словника.
3. Випиши з тексту іменники, які вживаються тільки у множині.

гвинті́вка

83. Прослухай запис народних пісень у виконанні Державної заслуженої капели бандуристів України. Які почуття, настрої, думи виливав народ у піснях? Які види народних пісень ти знаєш?

84. 1. Спиши слова. Яке слово «зайве» в цьому ряду?
Чому?

скрипка долура сопілка

2. Спиши образний вислів. Яке слово вжито в переносному значенні? Яке враження цим створюється?

Скрипка грає, серце крає...

Юрій Рибчинський

3. Визнач, у яких відмінках ужито іменники.

85. 1. Прочитайте текст. Визначте, у яких відмінках ужито слово *бандурист*. Поясніть, як ви це зробили.

БАНДУРА СТАРА-ПРЕСТАРА...

Колись, було, сяде бандурист край битого шляху, вдарить по струнах. А вони задзвенять, як грізні козацькі шаблі. Слухає бандуриста притихла громада. Голос у бандуриста лине чисто, ясно, натхненно (*Із часопису*).

2. За допомогою таблиці порівняйте значення і питання родового та знахідного відмінків іменників — назв істот. Зробіть висновок, як розрізняють ці відмінки.

Родовий відмінок	Знахідний відмінок
<i>кого?</i> (немає)	<i>кого?</i> (бачу)
означає відсутність когось або приналежність до когось	означає істоту, на яку спрямована дія
розпізнаються підстановкою іменника ж. р. на -а (бандуристка)	
Голос (<i>у кого?</i>) у бандуриста (<i>у бандуристки</i>) лине чисто, ясно, натхненно.	Слухає (<i>кого?</i>) бандуриста (<i>бандуристку</i>) притихла громада.

86. 1. Прочитай початок легенди. Спиши.

Колись давно в Україні жила собі дівчина. Звали її Кобза. Не красою славилась, не рукоділлям. А був у дівчини дивний дар. Уміла почути, про що шепочуть трави, чого стогне земля, який біль ховають у собі прадавні могили.

2. Склади і запиши продовження легенди за опорними словами та словосполученнями: *турецький султан, дівчину, її пісні, наказав, мою країну, славлять.*

87. 1. Прочитай речення. Як їх треба переставити, щоб закінчити легенду про Кобзу із вправи 86?

❖ Лиш доторкнувся меч ката до дівчини, як вона зникла.

❖ **Але з дівочих вуст не злинув жоден звук.**

❖ Тоді в люті султан наказав замучити Кобзу.

❖ А на землю впав чудесний інструмент.

2. Запиши кінцівку легенди. Встанови зв'язок слів у виділеному реченні. Визнач, у яких відмінках ужито іменники.

3. Поміркуй, чи міг би султан віддати подібний наказ у сучасному світі. Обґрунтуй свою думку.

Гроші всюди хороші

З народного

88. 1. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок.

Назви деяких грошей повідомляють, у яких країнах вони «живуть»: лат — у Латвії, афгані — в Афганістані, заїр — у Заїрі. У країні Гватемала грошова одиниця має назву рідкісного і дуже красивого птаха — кетцаль. Він не може прожити в неволі жодного дня, його дім — гірські ліси. Тож кожен гватемалець, беручи в руки кетцаль, пам'ятає: для людини головне не гроші, а свобода (*Із журналу «Барвінок»*).

2. Доповніть речення і запишіть з коментуванням.

Кетцаль — грошова одиниця Гватемалець, беручи в руки кетцаль, пам'ятає:

3. Визначте відмінок слова *кетцаль* у кожному реченні.

Міркуйте так: щоб визначити відмінок іменника, встановлюємо зв'язок слів у реченні. Спочатку визначаємо головні члени речення, а тоді ставимо питання від підмета і присудка до залежних слів та співвідносимо ці питання з питаннями відмінків.

Іменник у називному відмінку в реченні найчастіше виступає підметом. Іменник у знахідному відмінку — це другорядний член речення.

4. Користуючись таблицею, порівняйте значення та питання називного і знахідного відмінків іменників — назв неістот. Зробіть висновок, як розрізняють ці відмінки, коли іменник без прийменника.

Називний відмінок	Знахідний відмінок
<i>що?</i> (назва неістоти)	<i>що?</i> (назва неістоти)
означає предмет, який виконує дію	означає предмет, на який скерована дія
(<i>Що?</i>) Кетцаль — грошова одиниця Гватемали.	Гватемалець бере в руки (<i>що?</i>) кетцаль.

5. Доберіть і запишіть синоніми та антонім до слова *свобода*.

89. 1. Спиши слова. Яке з них є «зайвим» у цьому ряду?

пам'ять пам'ятний м'ята

2. Спиши прислів'я. Як ти розумієш його зміст?

Знати й уміти — за плечима не носити.

90. 1. Прочитай текст і розглянь малюнок. Постав запитання до кожного абзацу.

ОДНА ГРИВНЯ — ОДИН ВІЛ

Гривня з'явилася за часів Київської Русі. Це був злиток — срібний, іноді золотий. За одну **гривню** можна було купити вола.

Гривні знову з'явилися за часів **відродження** української державності в 1919–1920 роках. Тепер — це наші українські гроші.

2. Визнач рід та відмінок виділених іменників. За потреби користуйся таблицями на сс. 41–42.

91. 1. Прочитай і спиши речення. Підкресли в них головні члени. Визнач, у яких відмінках ужито виділений іменник. Обґрунтуй свою відповідь.

1. Українська **державність** відродилася в 1919–1920 роках. 2. Український народ виборов свою **державність** у 1919–1920 роках.

2. У якому відмінку вжито слово *народ*? Склади і запиши речення зі словом *народ* у знахідному відмінку.

Які щасливі очі у казок!

Ліна Костенко

92. 1. Прочитай текст. Чому він має таку назву?

ЗОЛОТА КРИНИЦЯ

Чи задумувалися ви над тим, чому не вмирають народні казки?

А безсмертні вони тому, що в них живе сам народ, його мудрість, волелюбність, іскрометний жарт (Із часопису «Соняшник»).

2. Випиши іменники жіночого роду. Виділи в кожному з них основу та закінчення, визнач відмінок.

93. 1. Спиши слова. Які вони за значенням?

безсмертя вічність

2. Спиши речення. Як ти його розумієш? Визнач відмінки іменників.

Які щасливі очі у казок!

Ліна Костенко

94. 1. Розгляньте малюнок. Прочитайте уривок із казки про Ілля Муромця і Солов'я-розбійника.

Сів Ілля Муромець на коня і поїхав на Київ. А на Київ треба було їхати манівцями, бо на прямій дорозі сидів страшний Соловей-розбійник. Усіх по-вбивав лютий ворог — **там ні птиця не пролітала, ні звір не пробігав, ніякий богатир не проходив.**

Ілля Муромець рушив прямою дорогою, повз той ліс, де Соловей-розбійник сидів...

2. З якою метою в казці вжито виділені слова? Яку картину малюють вони у вашій уяві? Що уособлює Соловей-розбійник? Які риси українського народу втілює Ілля Муромець?

3. Спишіть речення (с. 49). Визначте в кожному з них відмінок слова *землі*.

1. Несхитні витязі виборювали волю рідній землі. 2. Несхитні витязі подолали ворогів на рідній землі.

4. Перевірте себе, скориставшись таблицею. Зробіть висновок, як розрізняють форми давального та місцевого відмінків іменників.

Давальний відмінок	Місцевий відмінок
<i>кому? чому? (даю)</i>	<i>на кому? на (у) чому?</i>
означає особу або предмет, на користь яких відбувається дія	має значення місця дії
рідко вживається з прийменниками	завжди вживається з прийменниками
Несхитні витязі виборювали волю рідній (чому?) землі.	Несхитні витязі подолали ворогів на рідній (де? на чому?) землі.

95. 1. Прочитай текст. Поділи його на частини і до кожної постав запитання. Усно дай на них відповідь.

КАЗКА, ЩО СТАЛА ДІЙСНІСТЮ

З дитинства відомі нам перекази про билинного богатиря Іллю Муромця, який служив у київського князя Володимира. Під Черніговом існувала навіть могила, де, за легендою, був похований славетний герой. **І от у 1992 році українські археологи провели розкопки на цьому місці.** Несподівано для себе вони знайшли кістяк, який міг належати тільки надзвичайно могутній людині, і поруч — зброю велетенських розмірів (Сергій Гановський).

2. Спиши основну частину тексту. Встанови зв'язок слів у виділеному реченні. Визнач число та відмінок іменників.

§ 14. Чергування звуків [i] з [o], [e] в іменниках жіночого і чоловічого роду

Дорожче за золото

96. 1. Відгадай загадку. Доведи правильність відповіді.

У воді росте, кохається, вкинь у воду — злякається.

2. Випиши із загадки слова, що відповідають схемам: i,
 y. У яких відмінках їх ужито?

97. 1. Спиши слова. Яке серед них «зайве»? Поясни, чому.

стіл столік століття

2. Прочитай і спиши прислів'я. Чому так кажуть?

1. Хліб-**сіль** їж, а правду ріж. 2. Без **солі** не смачно, без хліба не ситно.

3. Визнач відмінок виділеного іменника в кожному реченні. Що відбулося в корені цього слова внаслідок зміни відмінкової форми?

98. 1. Розгляньте і заповніть таблицю.

ЧЕРГУВАННЯ ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ [i] З [o], [e] В ІМЕННИКАХ ЧОЛОВІЧОГО І ЖІНОЧОГО РОДУ

Іменник у початковій формі	Іменник у непрямому відмінку	Звуки, які чергуються
сіль <u> </u>	солі <u>i</u>	[i] → [o]
лід <u> </u>		
камінь <u> </u>	каменя <u>y</u>	[i] → [e]
осінь <u> </u>		

2. Зробіть висновок, які голосні звуки чергуються в коренях деяких іменників чоловічого та жіночого роду.

99. 1. Прочитай. Утвори і запиши словосполучення, ставлячи подані в дужках іменники в потрібному відмінку. Підкресли букви, що позначають звуки, які чергуються.

Яскраві (колір), напувати (кінь), книжка на (стіл), нагодувати (кіт), розлігся на (піч), стоїть біля (ворота).

2. З одним із словосполучень (на вибір) склади і запиши речення.

100. Спиши текст. Підкресли слова, в яких унаслідок зміни відмінкової форми відбувається чергування голосних у корені.

ВЕЧІР

Сонце зайшло. Надворі почало вже темніти. На заході небо червоніло жаром. На сході понад лісом воно було синє, аж чорнувате. Серед неба займалися ясні зорі. Чорна ніч простелювалась чорним сукном по селу, по садках та лісах (За Іваном Нечуєм-Левицьким).

101. Випиши з орфографічного словника кілька іменників, у яких зі зміною форми слова відбувається чергування звуків [i] з [o] або [e].

§ 15. Зміна приголосних в іменниках перед закінченням -і

Говорила риба рибі

Микола Петренко

102. 1. До кожного незакінченого речення з лівої колонки добери продовження з правої. Запиши складену загадку і відгадайте її.

По землі не пробіжуся
Очі маю — не моргаю,
Хати зроду не будую,

маю рот — не розмовляю.
та нітрохи не бідую.
і на небо не дивлюся.

2. Що вам допомогло побудувати загадку? Які слова в ній римуються? До якої частини мови належать ці слова?

3. Підкресліть іменники, що відповідають поданим схемам. У яких відмінках ужито ці слова?

I варіант

□ i, □ o

II варіант

□ и, □ □

103. 1. Прочитай текст. Як у ньому розповідається про вік риби — точно чи образно? Постав запитання до тексту.

Вік риби визначають **по лусці**, на якій щороку відкладається річне кільце. Для цього досить підсушити **на рибці луску** і уважно її розглянути. Кількість лусок **у рибки** встановлюється на певному році життя і в майбутньому не змінюється. Змінюється лише розмір луски.

2. У яких відмінках ужито виділені іменники? Випиши форми кожного слова окремо. Які зміни відбулися в цих словах?

104. 1. Розгляньте таблицю. Заповніть її. Зробіть висновок, як змінюються кінцеві приголосні основи іменників у давальному і місцевому відмінках однини перед закінченням *-і*.

ЧЕРГУВАННЯ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ В ІМЕННИКАХ

Початкова форма	Давальний відмінок	Місцевий відмінок	Зміна кінцевого приголосного основи
ног а	ноз і	на ноз і	[z] → [з']
рук а	руц і	у руц і	[κ] → [ц']
вух о	вух у	у вус і	[x] → [с']
собак а			
папуг а			
мух а			

2. За зразком таблиці наведіть приклади іменників, кінцевий приголосний основи яких перед *-і* змінюється.

105. Із «розсипаних» складів утвори слова — назви акваріумних рибок. Запиши їх каліграфічно.

ля ска рі я ме но чо сень

106. 1. Прочитай (послухай) уривок з оповідання Григора Тютюнника «Дивак». Яким ти уявляєш Олеся?

Олесь ліг долілиць, притиснув скроню до льоду і почав розглядати дно. Воно тьмарилось мулистим пилком, пускало бульбашки, котрі прилипали до **криги** — білі, круглі. Пряли тоненькими ніжками якісь жучки, **боком** долаючи пружний струмінь.

І ввижається Олесеві маленька **хатка** під кущем водяної папороті, а в тій хатці — він, біля віконця сидить, **рибку** стереже...

Раптом поміж куширами промайнула чорна **блискавка** і завмерла осторонь довгастою плямою. Олесь підповз ближче, пригледівся і застогнав від подиву: **щука!** В зубах у неї тремтіла маленька **пліточка**.

— Пусти, — видихнув Олесь і ляпнув долонею по льоду. Та щука й не поворухнулась (За Григором Тютюнником).

2. Випиши виділені слова та визнач їх рід і відмінок. Постав ці слова в місцевому відмінку. Поспостерігай, чи відбувається зміна кінцевих приголосних основи перед закінченням *-і*.

3. Дізнайся, що означає слово *кушири*.

107. 1. Прочитай текст. Спиши, ставлячи слова, що в дужках, у потрібній формі.

— Трррримайся! Трррримайся! — чулося (пташка). Як не триматися? Чижик полетів за той високий будинок, що на (ріг), а потім через ботанічний сад (За Оксаною Іваненко).

2. Підкресли іменники, в яких зі зміною відмінкової форми відбулося чергування кінцевих приголосних основи.

§ 16. Правопис закінчень іменників жіночого та чоловічого роду на -а (-я) в родовому відмінку однини

І. Котляревський, М. Лисенко,
О. Петрусенко — видатні митці Полтавщини

108. 1. Прочитай рядки пісні з п'єси Івана Котляревського «Наталка Полтавка». Якими словами характеризує себе героїня твору? До якої частини мови належать ці слова?

Ой я дівчина Полтавка,
а зовуть мене Наталка:
дівка проста, не красива,
з добрим серцем, **не спесива**.

Спесівий — гордовитий, зарозумілий, пихатий.

2. До виділеного прикметника добери синоніми.
3. Спиши пісню. Підкресли іменники, визнач їх рід і відмінок, виділи основу й закінчення.
4. Прослухай пісню Наталки з опери Миколи Лисенка, створеної композитором за п'єсою Івана Котляревського, у виконанні Оксани Петрусенко. Які почуття викликає спів Оксани Петрусенко?

109. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Поясни, що означають ці іменники.

ка ми зи по тор ак

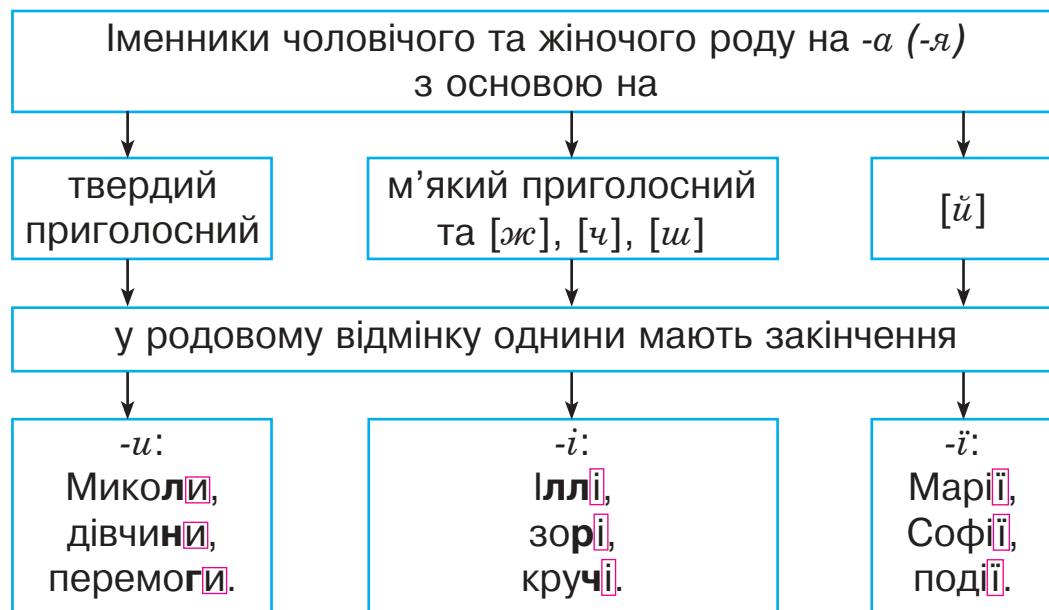

2. Спиши речення. Визнач рід і відмінок виділеного іменника. За якою таблицею можна перевірити правопис відмінкових закінчень цього слова?

Іван Котляревський, Микола Лисенко, Оксана Петрусенко — видатні митці **Полтавщини**.

110. 1. Розгляньте і проаналізуйте схему.

2. Наведіть приклади іменників чоловічого та жіночого роду на -а (-я), орієнтуючись на кінцевий приголосний основи.

111. 1. Прочитай. Спиши текст, ставлячи слова, що в дужках, у потрібній формі. У якому відмінку вжито ці слова?

Талант до (пісня) і потяг до (музика) передався Оксані від батька. Голос (дівчинка) лунав усюди і долинув до вух учителя (музика). Він допоміг їй здійснити мрію. Виступи (співачка) захоплювали глядачів. Виконання нею (пісня) (Наталка) з опери (Микола) Лисенка «Наталка Полтавка» було неперевершеним.

2. Підкресли іменники чоловічого та жіночого роду на -а (-я), вжиті в родовому відмінку. Виділи в них закінчення і поясни правопис.

112. 1. Прочитай текст. Усно постав запитання до кожної частини.

Увесь багатючий талант Оксани Петрусенко в найповнішому блиску розкривався під час виконання народних пісень. Що не пісня — то новий образ, характер.

Улюблена пісня Оксани — «Чи я в лузі не калина була» — глибоко вразила самотню художницю Катерину Білокур. Почувши цю пісню по радіо, вона намалювала гілку з кетягом калини, написала сповідь про свою гірку долю і надіслала лист співакці.

Саме Оксана Петрусенко посприяла організації першої виставки полотен Катерини Білокур у Полтаві. Виставка мала величезний успіх і стала першим кроком на шляху до світового визнання таланту художниці.

2. Випиши з тексту іменники жіночого роду на *-а (-я)*, вжиті у родовому відмінку. Виділи в них закінчення.
3. Провідміняй слова *Оксана, пісня*.
4. Дізнайся більше про самотню художницю Катерину Білокур, використовуючи інтернет-джерела.

§ 17. Правопис закінчень іменників чоловічого роду в родовому відмінку однини

Місяць — супутник Землі

113. 1. Виразно прочитай вірш у музичному супроводі.

Гордо, мов княгиня,	З місяцем в долоні,
ходить нічка синя	у косі з зірками,
в золотій короні,	в дзвоні-передзвоні
з місяцем в долоні...	із колядниками.

Марія Хоросницька

2. Які слова у вірші вжито в переносному значенні? Яку картину малюють ці слова в твоїй уяві? Яке враження створюють?
3. Запиши з пам'яті перше речення. Підкресли іменники, визнач їх рід і відмінок.

114. Спиши слова. Яке з них «зайве» в цьому ряду? Чому?

Сатурн Уран Місяць

115. 1. Запиши речення з коментуванням.

Місяць — природний **супутник** Землі.

2. Провідмняй виділений іменник. За якою таблицею можна перевірити правопис відмінкових закінчень цього слова?

116. 1. Спишіть, уставляючи пропущені закінчення.

Протягом (чого?) оберт..., вивчення (чого?) космос..., велична картина (чого?) зорепад..., під'їхали (до чого?) до аеродром..., кільця (чого?) Сатурн..., червоний колір поверхні (чого?) Марс..., фази (чого?) Місяц... .

аеродрóм

2. Перевірте себе за орфографічним словником. Зробіть висновок про правопис закінчень іменників чоловічого роду в родовому відмінку однини.

Іменники чоловічого роду в родовому відмінку однини мають закінчення *-а (-я)*, *-у (-ю)*. Правопис закінчень таких іменників перевіряємо за орфографічним словником.

117. 1. Розглянь репродукцію картини відомого українсько-го художника і прочитай (прослухай) народну пісню.

Іван Марчук.
«Село у місячному
сяйві»

— Ой місяцю, місяченьку, срібнолиций стороженьку,
що сторожиш ти?

— Я сторожу цілу нічку гай і поле, ліс і річку,
і сільські хати.

— Ой місяцю, місяченьку, срібнолиций стороженьку,
хто є в тих хатах?
— Там сплять діти в постілочках, сон цілує їх по очках,
мріють мрії в снах.

2. Випиши іменники чоловічого роду і постав їх у родовому відмінку однини. Правопис закінчень перевір за словником.

§ 18. Правопис закінчень іменників чоловічого і жіночого роду в орудному відмінку однини

Ясна зоря з неба впала

З народного

118. 1. Виразно прочитай поетичні рядки. Які звуки найчастіше повторюються у вірші? Яке враження цим створюється?

Діти сплять... А над **левадою**
місяць, дивлячись, завмер:
стрімголов із неба падають
зорі в зарості озер.

Володимир Лучук

2. Спиши вірш. Визнач відмінок виділеного іменника. Познач закінчення.

119. 1. Спиши слова. Поміркуй, як вони утворилися.

небосхили зорепад

2. Запиши речення каліграфічно.

Наші прабабки стверджували: якщо падає зірка — народжується нова людина (*Олесь Бердник*).

120. 1. Прочитайте слова.

зірка
верба

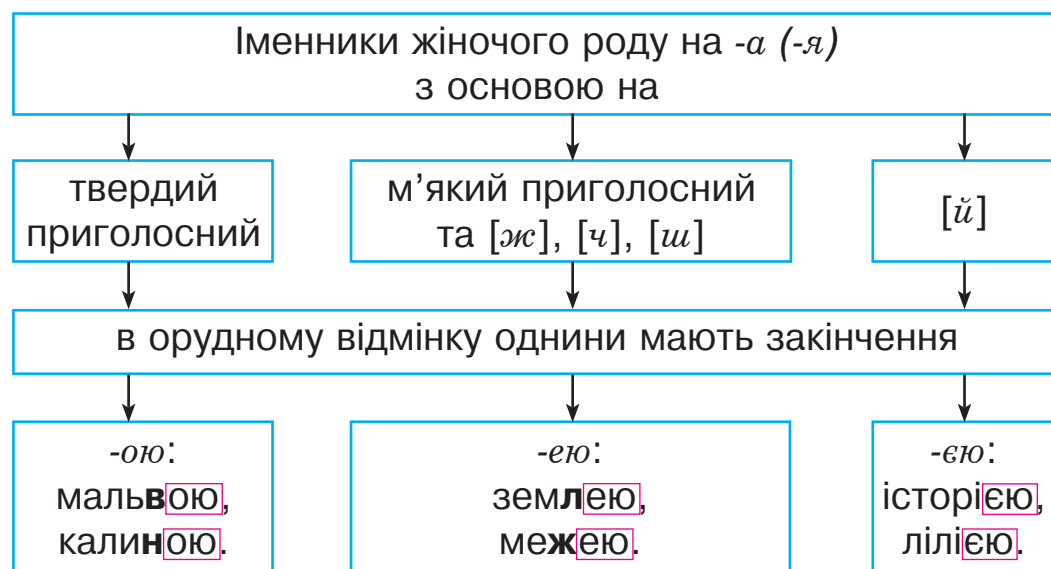
бабуся
лінія

вежа
круча

груша
площа

2. Поставте подані іменники у формі орудного відмінка однини. Запишіть. Написання яких закінчень викликало у вас сумніви? Перевірте себе за схемою.

121. 1. Постав іменники жіночого роду в орудному відмінку однини і запиши їх у три стовпчики відповідно до поданих моделей.

_____ою

_____ею

_____єю

Казка, пороша, революція, їжа, мова, праця, нація, мелодія, дружба, фанера, парча, мрія.

2. Склади і запиши речення з одним словом (на вибір).

революція

фанера

122. Спиши словосполучення, ставлячи подані в дужках слова в орудному відмінку. З одним словосполученням (на вибір) склади і запиши речення.

Народитися під щасливою (зірка), пригощати смачною (каша), думати над (задача), майоріти над (вежа), мандрувати (Україна), їхати (залізниця), разом з (учителька), милуватися (лілія), дружити з (Марія).

Чумацький Шлях сріблясту куряву простеле

Павло Тичина

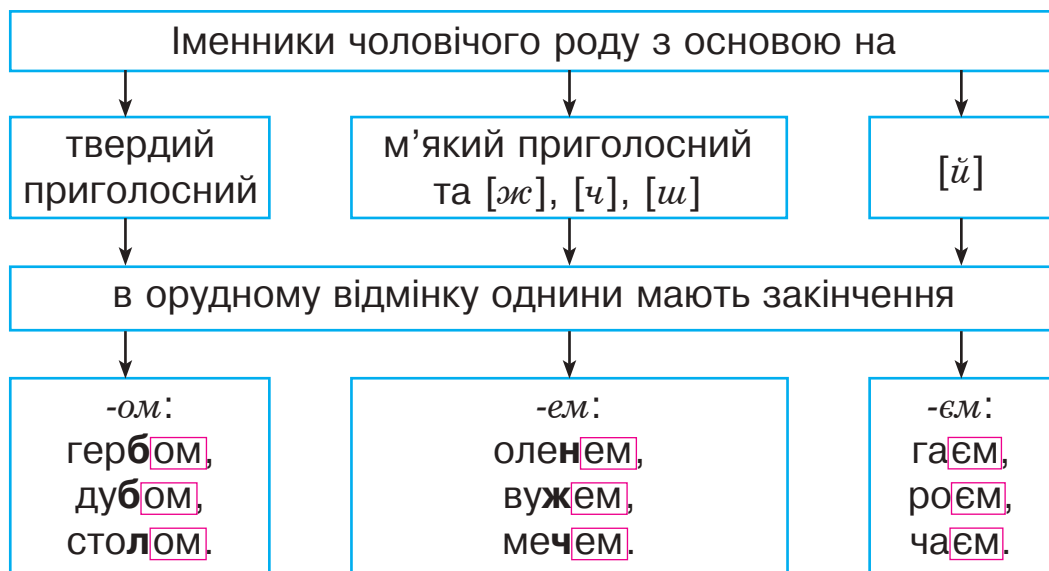
123. 1. Прочитайте і доповніть міркування. Утворені речення запишіть.

Велику Ведмедицю у нас називають Великим **Возом**, бо коли пильно придивитися, то й справді...

Малу Ведмедицю часто звать **Ковшем**, бо це сузір'я за формою...

2. Визначте рід і відмінок виділених іменників. Чому, на вашу думку, ці слова мають різні закінчення? Розгляньте схему і перевірте правильність своїх міркувань.

3. Порівняйте дану схему зі схемою на с. 59. Зробіть висновки.

124. 1. Спиши слова. Яке серед них «зайве»? Чому?

Оріон сузір'я Ліра

2. Побудуй звукову модель слова *сузір'я*. Поясни його правопис.

125. 1. Постав іменники чоловічого роду в орудному відмінку однини і запиши їх у три стовпчики відповідно до поданих моделей.

□ □ **ом**

□ □ **ем**

□ □ **єм**

Хліб, мізинець, вівчар, майстер, звичай, водій, вечір, гектар, маляр, душ, коровай, м'яч, водограй, кобзар.

мізі́нець

гекта́р

2. Підкресли ті іменники, правопис закінчень яких в орудному відмінку слід перевіряти за орфографічним словником.

Правопис закінчень іменників чоловічого роду з основою на *-р* в орудному відмінку однини перевіряємо за орфографічним словником.

126. 1. Прочитай текст. Із чим пов'язували українці зоряні візерунки Чумацького Шляху? Який це тип тексту?

ЧУМАЦЬКИЙ ШЛЯХ

Широку світлу смугу, яка перетинає посередині небосхил і відома в астрономії під назвою Молочний Шлях, в Україні називають Чумацьким Шляхом.

Чумаки здавна возили з Криму сіль та рибу. Багато днів їхали вони, багато ночей спали просто неба, вдивляючись у його візерунки. І здавалась ота світла зоряна смуга, що простягнулась якраз у напрямку їхніх мандрів, безконечною, як степовий роз'їджений шлях. Ось чому українці назвали її Чумацьким Шляхом (За Володимиром Уткіним).

посере́дині

2. Випиши з першого абзацу іменники чоловічого та жіночого роду. Постав ці слова в орудному відмінку однини і поясни правопис закінчень.

127. Спиши. Постав іменники, що в дужках, в орудному відмінку. Виділи закінчення.

Минула ніч. Попрощавшись із (місяць), бачимо за (обрій) світлу смугу. З першим (промінь) сонця все прокидається. Умиваються (роса) квіти, трави. Гуси ласують (молочай). Птахи кружляють над (сад).

Та перед (дощ) квіти стуляють пелюстки, птахи ховаються під (дах), гуси — під (кущ), а ми вкриваємось (плащ). Незабаром знову будемо насолоджуватися світлим (день).

§ 19. Правопис іменників жіночого роду з нульовим закінченням у початковій формі в орудному відмінку однини

Тихо так опівночі ніч зірки засвітила

Павло Тичина

128. 1. Прочитай і спиши речення.

Тихо так опівночі **ніч** зірки засвітила.

Павло Тичина

2. Провідмінняй виділене слово. У якому відмінку написання цього слова викликає труднощі? За якою таблицею можна перевірити його правопис?

129. 1. Спиши слова. Доведи, що вони є спорідненими.

любити улюблена любов

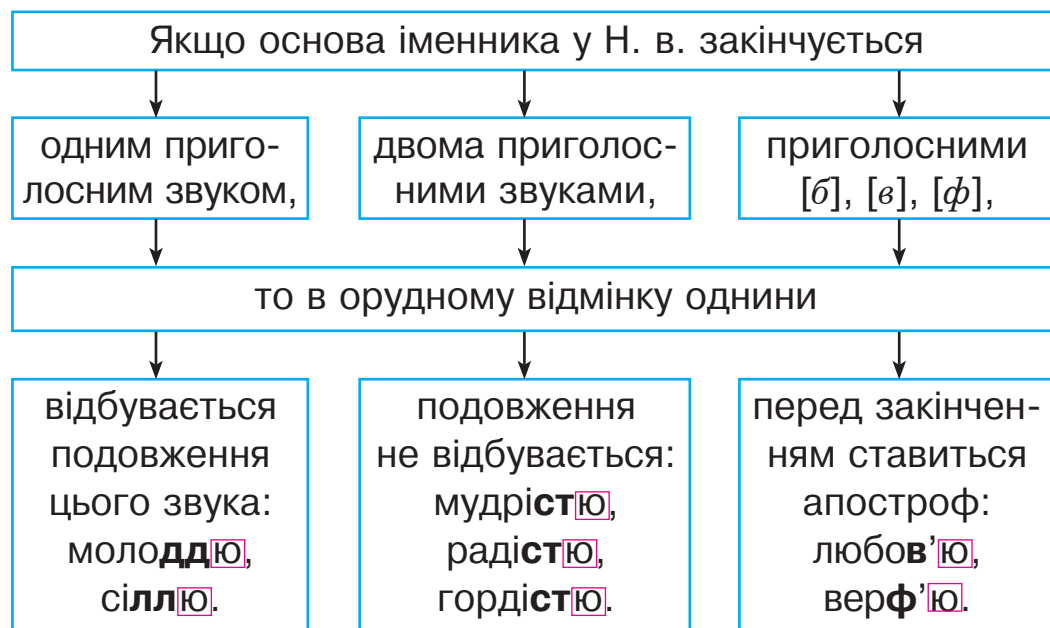
2. Провідмінняй іменник *любов*. Спробуй пояснити правопис цього слова в орудному відмінку.

130. 1. Прочитайте правило і розгляньте схему.

Іменники жіночого роду з нульовим закінченням у початковій формі в орудному відмінку однини мають закінчення *-у (-ю)*.

2. Провідмініайте іменник *мати*. Поясніть, чому в цьому слові в орудному відмінку пишеться апостроф.

131. 1. Із кожної групи слів складіть і запишіть речення, ставлячи виділені іменники в орудному відмінку однини. Поясніть їх правопис.

- Українські, господині, і, славляться, **гостинність**, **привітність**;
- **щирість**, **доброта**, з, гостей, вітають, і;
- **хліб**, **сіль**, та, зустрічають, їх, з;
- **любов**, **шана**, гості, згадують, і, землю, українську, з.

2. До слів *любов*, *шана* доберіть і запишіть антоніми.

132. Запиши подані іменники в орудному відмінку однини.
Виділи закінчення та поясни їх правопис.

Мама, груша, хата, річ, лілія, вірність, піч, хоробрість, відданість, міль, зелень, честь, подорож.

133. Спиши вірш, уставляючи пропущені закінчення іменників в орудному відмінку однини. Закінчення познач.

...Історії ж бо пишуть на столі.
Ми ж пишем кров.. на своїй землі.
Ми пишем плуг.., шабл.., меч..,
піснями і невільницьким плач.. .
Могилами у полі без імен,
дорог.. до Києва з Лубен!

Ліна Костенко

§ 20. Паралельні закінчення іменників чоловічого роду в давальному і місцевому відмінках однини

**Бо на світі той наймудріший,
хто найдужче любить життя**

Василь Симоненко

134. 1. Задумаймося над сокровенним. За що ми любимо життя? Мабуть, за сонце, квіти, дощик, хмаринки, зорі. За той дивосвіт, що спонукає нас милуватися, радіти, насолоджуватися.

2. Спишіть речення. Визначте відмінки виділених іменників.
Позначте в них закінчення.

Духовне спілкування з природою дає **людині** крила для **творчості**. Вона виливається в **літературі**, **музиці**, **живописі**, **архітектурі**, **хореографії** і театральнo-циркo-вoмy **мистецтві**.

135. Із поданих складів утвори і запиши слова. Знайди в тлумачному словнику, що означають ці іменники.

хо гра ре о я рі лет ба

136. 1. Запиши подані слова в давальному та місцевому відмінках однини. Виділи закінчення.

Театр, артист, цирк, виконавець.

2. Яку особливість мають іменники чоловічого роду в давальному та місцевому відмінках однини? За потреби звернися до таблиці на с. 41.

137. Прочитайте. Які сполучення іменників краще сприймаються на слух? Запишіть наймилозвучніший, на вашу думку, варіант.

Композитору Олександр Злотнику,
композитору Олександрові Злотнику,
композиторів Олександр Злотнику,
композиторів Олександр Злотникові.

В українській мові панує закон милозвучності. Тому при збігові двох і більше іменників чоловічого роду, що є назвами істот, у давальному або місцевому відмінках однини слід уникати однакових закінчень.

138. Спиши речення, ставлячи сполучення іменників, що в дужках, у давальному відмінку.

1. У грудні 2011 року видатному українському (композитор Володимир Івасюк) було встановлено пам'ятник у Львові. 2. Відомому (виконавець) пісень В. Івасюка (Назарій Яремчук) композитор Степан Гіга присвятив пісню «Яворина». 3. За незламність у боротьбі за гідну долю України наш народ віддає шану талановитому (поет Василь Стус).

 139. 1. Прочитай речення. Спиши, ставлячи подані в дужках іменники в давальному відмінку однини. Уживай паралельні закінчення згідно із законом милозвучності.

1. Створенню опери для дітей «Коза-Дереза» ми завдячуємо (композитор Микола Віталійович Лисенко).
2. (Скульптор Василь Захарович Бородай) належить створення пам'ятника засновникам Києва — Кию, Щеку, Хориву та їхній сестрі Либеді. 3. За живописні полотна, що відображають картини з українського народного побуту, ми вдячні (художник Сергій Іванович Васильківський).
4. Поціновувачі танцю не раз аплодували в концертному залі (балетмейстер і хореограф Павло Павлович Вірський) за його блискучі сценічні постановки.

 2. Який вид мистецтва тобі найбільше до душі? Пригадай прізвища інших відомих українців — творців прекрасного. За потреби звернись до додаткових джерел.

§ 21. Правопис відмінкових закінчень іменників у множині

Зорі — то віконця до неба

Леся Українка

140. 1. Прочитай (прослухай) пісню, яка давно вже стала народною. Які почуття вона пробуджує?

Дивлюсь я на небо та й думку гадаю:
чому я не сокіл, чому не літаю?
Чому мені, Боже, Ти крилець не дав?
Я б землю покинув і в небо злітав...

Михайло Петренко

2. Знайди речення з однорідними присудками. З якою метою вони вживаються?
3. Випиши іменник, вжитий у множині. Постав це слово у формі однини. Виділи закінчення.

141. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Чи змінюються ці іменники за числами?

бе ло се ци сім вість ми

2. Спиши речення. Підкресли іменники, вжиті у множині.

Зорі — то віконця до неба.

Леся Українка

142. Розгляньте таблиці відмінювання іменників у множині. Зверніть увагу, як змінюються іменники всіх трьох родів у родовому відмінку. Зробіть висновок. До яких правил правопису слід звертатися?

ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ У МНОЖИНІ

Відмінки	Питання, допоміжні слова	Жіночий рід			
		думи	пісні	кози	ночі
Н.	хто? що?	думи	пісні	кози	ночі
Р.	кого? чого? (немає)	дум	пісень	кіз	ночей
Д.	кому? чому? (даю)	дума м	піс н я м	коза м	ноча м
З.	кого? що? (бачу)	думи	пісні	кіз	ночі
О.	ким? чим?	дума ми	піс н я ми	коза ми	ноча ми
М.	на кому? на (у) чому?	у дума х	у піс н я х	на коза х	у ноча х
Кл.	—	думи	пісні	кози	ночі

Від-мінки	Питання, допоміжні слова	Чоловічий рід			
Н.	<i>хто? що?</i>	дуби	бійці	краї	дощі
Р.	<i>кого? чого?</i> (немає)	дубів	бійців	країв	дощів
Д.	<i>кому? чому?</i> (даю)	дубам	бійцям	краям	дощам
З.	<i>кого? що?</i> (бачу)	дуби	бійців	краї	дощі
О.	<i>ким? чим?</i>	дубами	бійцями	краями	дощами
М.	<i>на кому?</i> <i>на (у) чому?</i>	на дубах	на бійцях	у краях	у дощах
Кл.	—	дуби	бійці	краї	дощі

Від-мінки	Питання, допоміжні слова	Середній рід		
Н.	<i>хто? що?</i>	озера	поля	плечі
Р.	<i>кого? чого?</i> (немає)	озер	полів	плечей (пліч)
Д.	<i>кому? чому?</i> (даю)	озерам	полям	плечам
З.	<i>кого? що?</i> (бачу)	озера	поля	плечі
О.	<i>ким? чим?</i>	озерами	полями	плечами
М.	<i>на кому?</i> <i>на (у) чому?</i>	на озерах	на полях	на плечах
Кл.	—	озера	поля	плечі

У родовому відмінку множини іменники мають закінчення *-ів (-їв)*, *-ей*, а більшість іменників жіночого роду і деякі іменники середнього роду — нульове закінчення.

143. 1. Прочитай текст.

ЧОМУ ЗАГИНУЛА ПЛАНЕТА ФАЕТОН?

Науковці припускають, що між Марсом і Юпітером пролягав шлях планети Фаетон. Але якщо ця планета існувала, то чому загинула?

Деякі вчені вбачають причину загибелі Фаетона в тому, що Марс і Юпітер, притягаючи планету кожен у свій бік, розірвали її. Можливо, вона зіткнулася з якимось небесним тілом. Існує навіть думка, що мешканці Фаетона, ведучи між собою жорстокі війни, застосовували дедалі страшнішу зброю, аж поки не підірвали свою планету. Хто знає?..

2. Чи було тобі відомо про планету Фаетон раніше? Якщо так, то поділися інформацією з однокласниками.

3. Випиши іменники, вжиті у множині. Визнач їх відмінки. Постав ці слова у формі родового відмінка. Виділи в них закінчення і поясни правопис.

144. 1. Розглянь малюнок і прочитай легенду. Як у ній пояснюється загибель Фаетона?

Сміливий хлопець Фаетон довго вмовляв свого батька, бога Сонця, дозволити йому проїхати небесним шляхом на сонячній колісниці. Нарешті батько здався на вперте прохання сина. І Фаетон, запрягши небесних коней, піднявся в небо.

Спочатку він упевнено правив упряжкою. Та ось вогняна колісниця вимчала на небесний простір. Зловісні чудовиська оточили необачного юнака.

Затремтіли руки Фаетона, що й так через силу тримав віжки... Коні понеслися і розтрошили колісницю вщент.

Так загинув на небесному шляху син бога Сонця і земної жінки — Фаетон.

2. Яка віковічна мрія людей знайшла відображення у творі? Кого нагадує тобі сміливець Фаетон?

3. Випиши з тексту іменники, ужиті в множині. Виділи в них закінчення і вкажи відмінок.

Село! І серце одпочине

Тарас Шевченко

145. 1. Розглянь репродукцію картини відомого українського художника і прочитай поетичні рядки. Які почуття вони пробуджують?

Село! І серце одпочине.
Село на нашій Україні —
неначе писанка, село.
Зеленим гаєм поросло.
Цвітуть сади, білють хати,
а на горі стоять палати,
неначе диво. А кругом
широколистії тополі,
а там і ліс, і ліс, і поле,
і сині гори за Дніпром.
Сам Бог витає над селом.

Тарас Шевченко

Сергій Васильківський.
«Полтавщина»

2. Випиши з вірша іменники, вжиті у множині. Провідміній їх та познач закінчення. За потреби користуйся таблицями на сс. 67–68.

146. Запиши подані слова у формі множини.

долина річка поле ліс

147. 1. Поставте подані нижче іменники в родовому, давальному, орудному і місцевому відмінках, використовуючи за потреби прийменники: *для, біля, до, серед* (із Р. в.); *над, під, між, за* (з О. в.); *у, на, по* (з М. в.). Виділіть закінчення. Зробіть висновок.

I варіант

ліси
водограї

II варіант

верби
заметілі

III варіант

озера
поля

2. Зверте свій висновок із правилом.

В орудному відмінку множини іменники мають закінчення *-ами (-ями)*, у місцевому — *-ах (-ях)*.

Зверни увагу, що в російській мові у місцевому відмінку множини іменники, вжиті з прийменником *по*, мають закінчення *-ам (-ям)*: *по лесам*, *по полям*. Не плутай!

148. Прочитай текст. Запиши своє ставлення до прочитаного кількома реченнями.

Тарас Шевченко мріяв, щоб у селах у веселих і люди були веселі. Чи здійснилася його мрія? Чи відомо тобі, які страшні лихоліття пережило наше село, особливо голодомор 1932–1933 років? У селян тоді одібрали весь хліб, кинувши в руки голодної смерті і дітей, і старих. Мало хто вижив.

Чи можна це забути і простити?..

149. Розкажи, чим живе сучасне село. Запиши відповіді на запитання, вживаючи іменники у формі множини в потрібних відмінках. Виділи закінчення.

1. Що вирощують селяни на полях, городах, у садах?

2. Яких свійських тварин розводять? 3. Яку роботу виконують на луках? 4. Яку рибу розводять у ставках?

150. 1. Прочитай і спиши текст. Підкресли іменники, вжиті у формі множини. Визнач їх відмінки.

Сім'я Василькевичів не могла натішитися своїм городом: усе там зеленіло, цвіло, дозрівало на чистих рівненьких рядочках. Червоніли ранні помідори, рум'янилися ягідки порічок, визирали з-попід листя повнощокі полуниці. Виліскували на сонечку молоді гарбузи, ховалися в кучерявих листках огірочки. Під обгорнутими землею кущами причаїлася молода картопля (За Ніною Василькевич).

2. Дізнайся з додаткових джерел, які галузі сільського господарства розвинені у твоєму рідному краї. Поміркуй, чому.

Завдання і запитання для повторення

1. Яка частина мови називається іменником?
2. Як змінюються іменники?
3. Провідмняй слова *рід*, *пісня*, *сонце*. Проаналізуй відмінкові закінчення іменників.
4. Як розрізнити форми родового і знахідного відмінків іменників — назв істот?
5. Як перевірити написання закінчень іменників чоловічого роду в орудному відмінку однини?
6. Які закінчення мають іменники в місцевому відмінку множини?
7. Спиши речення. Підкресли іменники. Визнач їх рід, число і відмінок.

Калина й Україна — нероздільні. Калина полюбила українську землю, а народ шанує рослину за пишну вроду, цілющі властивості. Немає такого села в усій Україні, де б калина не квітла білим цвітом навесні, не рум'яніла червоними ягодами аж до зими.

§ 22. Роль прикметників у мовленні

**Сосновий ліс перебирає струни,
рокоче тиша на глухих басах**

Ліна Костенко

151. 1. Виразно прочитайте вірш. Голосом виділяйте найважливіші слова в тексті.

Забрів у сніг,
втомився й ліг
та й снить пухкими снами
зимовий бір,
мов чорний звір
зі срібними рогами.

Володимир Підпалий

2. Визначте головні члени речення. З якою метою вжито однорідні присудки? Які дії зимового бору вони змальовують? Який стан, настрій лісу передають ці слова? Кого нагадує зимовий бір? Чому?
3. Випишіть прикметники та зв'язані з ними іменники. Чи можемо ми, спілкуючись, обходитися без прикметників? Для чого вони слугують у мовленні?

Прикметник — частина мови, що називає ознаку предмета і відповідає в початковій формі на питання *який? яка? яке?* Наприклад: ліс (*який?*) білий, долина (*яка?*) біла, поле (*яке?*) біле.

152. 1. Із поданих складів утвори та запиши спільнокореневі слова. До яких частин мови вони належать?

спіо́м тося́ ля́ стий ло́

2. Прочитай поетичні рядки. Спиши. Підкресли прикметники. Які ознаки вони називають?

Сосновий ліс перебирає струни,
рокоче тиша на глухих басах.

Ліна Костенко

153. 1. Прочитай. Зверни увагу, якими словами можна охарактеризувати ліс за породами дерев.

Сосновий ліс — бір, сосняк, соснина;
дубовий ліс — діброва, дубняк.

2. Поміркуй, у якому описі (художньому чи науковому) доцільно вживати сполучення прикметника з іменником, а в якому краще використати іменники-синоніми.
3. З одним словосполученням (на вибір) склади і запиши речення.

154. 1. Прочитайте текст. Знайдіть у ньому зачин, основну та заключну частини.

СОН БОГАТИРЯ

Зимовий ліс потонув у сніговій імлі... У морозяному повітрі панує дзвінка тиша. Вона навіює міцний, неказанно дивний сон.

На галявині в снігу солодко спить зграйка тетеруків. Десь **у сухому листі** під кучугурою заснув **міцним сном** колючий їжак. А під кущем, прямісінько на сніговій перині, лежить **старий богатир** лось.

Підібравши під себе ноги, він ніби поринув у спогади. Дрімає сторожко. Його **величезна голова** увінчана коро-

ною розлогих рогів. Роги й спину вкрив **тоненький шар** снігу. Струснути б оцю **легку білу ковдру!** Та для чого? (За Павлом Стефаровим).

2. Випишіть іменники та зв'язані з ними за змістом прикметники: *I варіант* — із зачину тексту; *II варіант* — з основної частини; *III варіант* — із заключної частини. Усно поставте питання до кожного прикметника.

3. Випиши виділені словосполучення та добери до прикметників антоніми.

Подивіться: у дворі в чорних шапках снігурі

Галина Демченко

155. 1. Прочитай вірш. Як названо снігурів? Чому?

Подивіться: у дворі
в чорних шапках снігурі.
Ще й червоні фартушки
одягли собі пташки.
Значить, сніг і холоди
наближаються сюди.
Снігурами через те
їх тепер ви і звете.

Галина Демченко

2. Які слова допомагають уявити снігурів? До яких частин мови належать ці слова?
3. Випиши з вірша іменники та зв'язані з ними за змістом прикметники. Став питання від іменника до прикметника.

фарту́х

156. Із поданих складів утвори та запиши слова.

жа ро сні гу рі ді гу

157. 1. Прочитайте.

Жарогруді снігурі прилітають до нас із білим сніжком. Тому й ім'я своє ці птахи отримали від слова «сніг».

2. Спишіть перше речення та встановіть зв'язок слів у ньому. Зробіть висновок про роль прикметників у реченні.

У реченні прикметники найчастіше зв'язуються з іменниками і переважно бувають другорядними членами.

158. 1. Прочитай оповідання. Які закінчення пропущено в прикметниках? Поясни, чому ти так вважаєш.

СНІГУРІ НА КАЛИНІ

Узимку, буває, захочеш мерзл.. ягоду калинов.. скуштувати. Протягнеш руку до засніжен.. віт, а добр.. половина гронок — фур — та й полетіла.

Насправді ж то снігурі. Отак при-
мостяться між кетягами — одразу й не розгледити їх.

Калина ж бо червон..-червон.. така! А снігурі — такі калинов..! (За Миколою Клецом).

2. Визнач у тексті зачин, основну і заключну частини. Запиши з голосу заключну частину оповідання.

3. Виділи закінчення і познач основу прикметників та зв'язаних з ними за змістом іменників.

159. 1. Прочитай обидва тексти. Який із них художній? Обґрунтуй свою думку.

1. Гілля молодії вишні рясно обнизали снігурі, наче то деревце зацвіло взимку жаристими квітками. Цікавий Василько ступив під вишню — і яскраві квіти, змахнувши живими крилами, вмиль зірвалися з гілля і полетіли (За Євгеном Гуцалом).

2. Це невеликий співочий птах. Його неважко побачити взимку. Червона грудка, сіро-блакитна спинка і темні крила дуже помітні на тлі білого снігу.

2. Із чим порівнюються снігурі в першому тексті? Як ти розумієш зміст вислову «гілля рясно обнизали снігурі»?
Передай цю думку іншими словами.

3. Спиши другий текст. Підкресли прикметники. Усно постав до них питання.

§ 23. Змінювання прикметників за родами та числами

Падають сніжинки, білий килим стелять

Роман Завадович

160. 1. Виразно прочитай вірш.

Падають сніжинки
на горби, долини,
на міста, на села
білий килим стелять.

Роман Завадович

2. Назви однорідні члени, вжиті у вірші. На які питання вони відповідають? Яку широку панораму відкриває перед нашим зором поет за допомогою однорідних членів?
3. Випиши словосполучення прикметника з іменником. Визнач рід і число прикметника з коментуванням.

161. Спиши слова. Яке серед них «зайве»? Поясни, чому.

Білий Білий Білого

162. 1. До поданих іменників добери із довідки прикметники. Запиши утворені словосполучення.

Зірочка, небо, день.

Слова для довідки: вечірня, блакитне, красива, сонячний, хмарне, дивовижна, весняний, чисте, дощовий.

2. З одним словосполученням (на вибір) складіть та запишіть речення. Визначте рід і число іменника та зв'язаного з ним прикметника. Який висновок можна зробити?

Прикметники змінюються за числами, а в однині — і за родами. Прикметник завжди стоїть у тому числі та роді, що й іменник, з яким він зв'язаний.

163. Спишіть словосполучення, змінюючи прикметники та добираючи до них відповідні закінчення. Доведіть, що прикметники змінюються за родами.

Пізній (-я, -є) вечір; великий (-а, -е) озеро; синій (-я, -є) стрічка; смачний (-а, -е) пиріг.

164. 1. Прочитай і спиши, вставляючи пропущені закінчення прикметників. Яке правило допоможе тобі виконати завдання?

Біл.. цвіт на калині,
біл.. стежка в долині,
біл.. хмари у небі,
біл.. личко у тебе.

Анатолій Луценко

2. Визнач рід і число іменників та зв'язаних з ними прикметників.

§ 24. Відмінювання прикметників

Птахи — наші друзі

165. 1. Прочитай і відгадай загадку.

Жовтогруді щебетушки
мають чорні капелюшки,
сірі лапки, білі щічки
й називаються

Леся Вознюк

2. Випиши словосполучення, які допомогли тобі відгадати загадку. Став питання від іменника до прикметника. Виділи закінчення прикметників.

166. 1. Розгляньте таблицю. Поміркуйте, чим відрізняються змінні та спільнокореневі слова. Для чого слугує закінчення в слові?

змінні слова	← працьовитий (дятел) →	спільнокореневі слова
за питаннями (якого?) працьовитого (дятла) (якому?) працьовитому (дятлові) (яким?) працьовитим (дятлом) (на якому?) на працьовитому (дятлові)		що? праця що робить? працює який? запрацьований

2. Зверніть увагу, за якими питаннями змінюється прикметник, зв'язаний з іменником *дятел*. Усно змініть за питаннями прикметники *працьовита (сорока)*, *працьовите (пташеня)*. Зробіть висновок.

Зміна закінчень прикметників за питаннями називається відмінюванням, або змінюванням за відмінками.

167. Із поданих складів утвори та запиши прикметники.

го бий би му ний

168. 1. Розгляньте таблиці відмінювання прикметників. Порівняйте закінчення прикметників: а) чоловічого і середнього роду; б) чоловічого, середнього та жіночого роду. Зробіть висновок.

ВІДМІНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

Від-мінок	Питання	Відмінкові форми однини		
		чоловічий рід	жіночий рід	середній рід
Н.	який? яка? яке?	чорний	чорна	чорне
Р.	якого? якої? якого?	чорного	чорної	чорного
Д.	якому? якій? якому?	чорному	чорній	чорному
З.	як Н. або Р. яку? яке?	як Н. або Р.	чорну	чорне
О.	яким? якою? яким?	чорним	чорною	чорним
М.	на якому? на якій? на якому?	на чорному (на чорнім)	на чорній	на чорному (на чорнім)

Від-мінок	Питання	Відмінкові форми однини		
		чоловічий рід	жіночий рід	середній рід
Н.	який? яка? яке?	синій	синя	синє
Р.	якого? якої? якого?	синього	синьої	синього
Д.	якому? якій? якому?	синьому	синій	синьому
З.	як Н. або Р. яку? яке?	як Н. або Р.	синю	синє
О.	яким? якою? яким?	синім	синьою	синім

М.	на якому? на якій? на якому?	на синь ому (на сині м)	на сині й	на синь ому (на сині м)
----	------------------------------------	--	------------------	--

Від- мінок	Питання	Відмінкові форми множини (для всіх родів)	
Н.	які?	чорні	сині
Р.	яких?	чорних	синіх
Д.	яким?	чорним	синім
З.	як Н. або Р.	як Н. або Р.	як Н. або Р.
О.	якими?	чорними	синіми
М.	на яких?	на чорних	на синіх

2. Поспостерігайте, як змінюються прикметники з основою на твердий приголосний (*чорний, чорна, чорне*) та з основою на м'який приголосний (*синій, синя, сине*). Зробіть висновок, чи залежить закінчення прикметників від кінцевого приголосного основи.

3. Спишіть, уставляючи пропущені закінчення. Зверніть увагу на форми прикметників чоловічого роду в знахідному відмінку. Зробіть висновок.

Бачу (кого?) **грака** (якого?) **чорн..**;
бачу (що?) **ліс** (який?) **чорн...**

169. 1. Наведіть приклади прикметників, які відповідають поданим моделям.

I варіант

□ **ий**

□ **а**

□ **е**

II варіант

□ **ій**

□ **я**

□ **є**

2. Складіть таблицю відмінкових закінчень прикметників чоловічого і жіночого роду в однині: *I варіант* — з основою на твердий приголосний; *II варіант* — з основою на

м'який приголосний. Користуйтеся таблицями відмінювання прикметників.

ВІДМІНКОВІ ЗАКІНЧЕННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

Прикметники в однині	Відмінки					
	Н.	Р.	Д.	З.	О.	М.
з основою на твердий приголосний	-ий					
	-а					
з основою на м'який приголосний	-ій					
	-я					

- 170. 1. Провідмняй письмово за зразком таблиць на сс. 80–81 прикметники і зв'язані з ними за змістом іменники: *могутній зелений дуб, могутня зелена сосна*.
2. З одним словосполученням (на вибір) склади і запиши речення. Підкресли прикметники та визнач, у яких відмінках вони вжиті.

Усі дерева в інеї

Анатолій Камінчук

171. 1. Прочитайте і відгадайте загадки.

- ❖ На зимові віти сіли білі квіти.
- ❖ Одяглися гілочки у сріблясті кошушки.

2. Які слова допомогли здогадатися, про що йдеться в загадках? До яких частин мови належать ці слова?
3. Установіть зв'язок слів: *I варіант* — у першій загадці; *II варіант* — у другій загадці.
4. Який прикметник ужито в називному відмінку? Доведіть свою думку.

172. 1. Прочитай і спиши загадку. Запиши відгадку.
Рано-вранці увесь світ вбрався в білий оксамит.

2. Знайди в реченні прикметник і зв'язаний з ним за змістом іменник. Визнач відмінок прикметника. Прокоментуй свої дії та зроби висновок. Перевір себе за правилом.

Прикметник завжди стоїть у тому самому відмінку, що й пов'язаний з ним іменник.

173. Із поданих складів утвори і запиши слова. Поміркуй, чи можна вважати ці слова синонімами. За потреби скористайся тлумачним словником.

і на ній розь мо

174. 1. Виразно прочитайте уривок із казки. Хто ці сестри-майстрині? Котра з них створила срібне свято для дерев?

ТРИ СЕСТРИЦІ

Прийшла Зима й засипала снігом поля і ліси, міста і села. Прибув Дід Мороз і скував кригою ріки, ставки, озера. Поглянеш — дахи білі, земля біла, небо сіре, а з неба сніг, як манна крупа, сиплеться.

Холодно. Сумно. Нема краси.

Побачили це дочки Зими — три сестрички, коси сріблясті, очі зоряні — й задумалися.

Найстарша майстриня сплела дивне мереживо з білих та срібних ниток і накинула його на кущі й дерева, на паркани, на кожну травинку... (За Оленою Леонтович).

2. Складіть і запишіть: *I варіант* — художній опис на основі власних спостережень про те, якою стала земля, відколи на ній погосподарювала старша сестриця-майстриня; *II варіант* — текст-розповідь на основі поданих на с. 84 робочих матеріалів про те, що могли подарувати людям

середня і молодша сестрички. Використайте у своїх творах образні вислови.

3. Підкресліть у складених вами текстах прикметники. Визначте їх число, рід та відмінок.

Взялася вирізати чудернацькі візерунки зі снігу; осипала землю; полетіли, заіскрилися в променях сонця; узяла відерце з крижаною фарбою, срібний пензлик; заходила по вікнах малювати фантастичні квіти, казкові дерева.

175. 1. Прослухай поетичні рядки в музичному супроводі. Які почуття пробуджують поезія та музика?

Вже променем рожевий ранок
сніги забарвив лебедині.
Покрився памороззю ґанок,
і біле срібло в душу лине.

Юрій Клен

2. Випиши з вірша прикметники і зв'язані з ними за змістом іменники. У якому значенні вжито прикметники — прямому чи переносному? Яке враження цим створюється?
3. Визнач число, рід та відмінок прикметників.

З Різдвом Христовим, Україно!

Йосип Струцюк

176. 1. Підготуйся і виразно прочитай вірш. Голосом виділяй найважливіші слова.

Цієї ночі птах кричав
у небо відлетіле.
Цієї ночі сніг упав —
на чорне впало біле.

Цієї ночі уночі
ми тихо говорили...
Різдвяні пахли калачі,
шибки в мороз горіли...

Микола Вінграновський

2. Які думки, почуття, спогади пробуджує поезія?

3. Випиши з вірша прикметники-антоніми. Визнач їх рід, число та відмінок.

177. Спиши слова і речення.

щедрівки колядки щедрий

З Різдвом Христовим, Україно! (Йосип Струцюк).

178. 1. Заспівайте колядку.

Добрий вечір, добрі люди,
хай вам радості прибуде!
І здоров'я, і достатку, —
всього доброго вам в хатку!
Христос іде шляхом терновим,
і віть тернова зацвіла, —
бо світ воскресне у любові
і пропаде темниця зла!

2. Розкажіть, чи святкують Різдво у ваших родинах. Якщо так, то як саме?
3. Випишіть із тексту колядки прикметники та зв'язані з ними за змістом іменники. Визначте їх рід, число, відмінок.

179. 1. Прочитай і спиши текст. Добери до нього заголовок, який виражає основну думку твору.

Наш народ вірить, що на Святвечір усі померлі колись предки приходять на землю і йдуть до хат своїх дітей, онуків, правнуків, аби разом із ними їсти кутю. Тому кожен, узявши раз-другий куті, знову кладе ложку в миску, щоб дати змогу своїм померлим родичам скуштувати святої страви.

Це дуже гарний звичай, якого нема в інших народів. Завдяки цій традиції зберігається зв'язок між живими і давно померлими, і такому народу не буде кінця. Недарма є приказка: «Нашому роду нема переводу» (За Петром Волиняком).

2. Підкресли прикметники. Визнач їх рід, число, відмінок.

180. Напиши різдвяне привітання другові (подрузі, сестрі, братові, дідусеві, бабусі) або склади і запиши різдвяну казку, вірш. Виконай ілюстрацію до свого твору.

Моя бабуся, старша моя мамо!

Ліна Костенко

181. 1. Виразно прочитай вірш. Поміркуй, з якою метою вжито спонукальні речення з окличною інтонацією.

Моя бабуся, старша моя мамо!
 Хоч слід, хоч тінь, хоч образ свій залиш!
 Якими я скажу тобі словами,
 що ти в мені повік не одболиш!

Земля без тебе ні стебла не вродить,
 і молоді ума не добіжать.
 Куди ж ти йдеш? Твоя наливка бродить,
 і насіння у вузликах лежать...

Хоч озирнись! Побудь іще хоч трішки!
 Вже й час є в тебе, пізно, але є ж.
 Зверни додому з білої доріжки!
 Ось наш поріг, хіба не впізнаєш?

Ліна Костенко

2. До кого подумки звертається поетеса? Як називає свою бабуся? Якими словами передає пекучий біль від втрати дорогої людини? Які рядки вірша можна використати як заголовок? Запиши їх.

182. 1. Спиши слова та речення.

бабуся прабабуся

Вишиває нам бабуся рушники.

Людмила Лежанська

2. До іменників *бабуся*, *рушники* добери і запиши спільно-кореневі прикметники.

183. 1. Розгляньте портрет бабусі, написаний онуком-художником. Який вираз обличчя в цієї жінки? Які в неї очі, волосся?

2. Які почуття пробуджує картина? Чи можна, на вашу думку, використати прислів'я «Життя прожити — не поле перейти» як заголовок до цього твору?

3. Складіть і запишіть: *I варіант* — опис бабусі за картиною А. Стефановича; *II варіант* — розповідь чи вірш про свою бабусю.

4. Виразно прочитайте власні твори, відредагуйте їх. Які прикметники вжито влучно? Чому ви так думаєте?

Антоні Стефанович.
«Портрет бабусі художника»

184. 1. Прослухай вірш. Чи співзвучний він із картиною А. Стефановича? Обґрунтуй свою думку.

У баби Онисі було три сини.

У баби Онисі синів нема.

**На кожній її волосині
морозом тріщить зима.**

Щоб знали майбутні предтечі

в щасливій і гордій добі:

їх горе на утлії плечі

Онися взяла собі.

Василь Симоненко

Предтеча — особа, яка своєю діяльністю підготувала шлях, умови для діяльності інших.

Утлий — тут: слабкий, тендітний.

2. Як ти розумієш зміст виділених образних висловів?

3. Склади і запиши слова найщирішої подяки й шани бабусі Онисі.

§ 25. Вимова та правопис прикметників на -ський, -зький, -цький

Козацькому роду нема переводу

З народного

185. Спиши вірш. Підкресли прикметники. Зверни увагу на їх правопис.

ШКОЛА СІЧОВА

Читанню, співам і письму
учили в школі січовій.
Ще мали вправ військових тьму,
щоб ріс козацький рід новий.

Ольга та Андрій Будугаї

186. Спиши слова і речення.

запорозькі козацькі

Запорозькі козаки — рідної землі захисники.

187. 1. Прочитайте текст і розгляньте портрет. Чи вдалося художникові передати характер гетьмана?

За **царя** Петра Першого на гетьманстві був Павло Полуботок — **людина** шанована і тверда. Він не корився московському тиранові.

За порадою Полуботка з усієї України **козаки** стали слати до царя листи. Прохали повернути давній лад, відновити **гетьманство**.

Петро Перший вимагав завести в **Україні** рекрутчину. На це Полуботок різко відповів: — Ніколи цього не було та й не буде, щоб українців у **рекрути** брали. Поки живий — не дам!.. (Українські перекази).

2. Дізнайтеся, що означає слово *рекрути*.

3. Складіть до тексту план. Розкажіть, як гетьман Павло Полуботок боронив права українців.

4. Від виділених іменників утворіть і запишіть прикметники. Поспостерігайте за їх вимовою та написанням.

У прикметниках на *-ський, -зький, -цький* завжди пишеться знак м'якшення: *київський, луцький, зба-разький, селянський*.

188. Прочитай текст. Спиши, вставляючи пропущені букви.

У вій..овій музиці україн..их козаків була поширена дерев'яна труба, що називалася сурмою, або коза..ою трубою. Це був сигнальний інструмент війська Запоро..ого.

сигна́л

189. Прочитай текст. Випиши прикметники на *-ський, -зький, -цький* та зв'язані з ними за змістом іменники. Визнач їх відмінки.

ДНІ КОЗАЦЬКОЇ СЛАВИ

У Дніпропетровській області відбулися дні козацької слави. Ще з часів Запорозької Січі, засіяна стальними кулями, сполощена червоною кров'ю, козацька земля не бачила стільки людей. Майоріли тисячі козацьких прапорів і хоругів, гриміли козацькі гармати. Усі були вражені старовинними думами й українськими піснями, почутими там (З журналу).

§ 26. Уживання знака м'якшення перед закінченням прикметників

Хочу зустрітися з зіркою...

190. 1. Прочитай вірш твоєї ровесниці Марти. До чого прагне дівчинка?

Я хочу зустрітися з зіркою,
котра блукає по найтемніших закутках
прозорого неба.

Я хочу зустрітися з листком,
на якому виблискує крапля вечірньої роси.
Я хочу зустрітися з місяцем,
який освітлював би дорогу зірці
та краплі вечірньої роси
на кленовому листку.
А взагалі я хочу зустрітися сама з собою
у віддзеркаленні вічності.

2. Які почуття, думки навіює цей твір? Розкажи про світ, до якого ти линеш думкою.
3. Визнач рід, число та відмінок прикметників. Зістав ці прикметники за кінцевими приголосними основи.

191. Із поданих складів утвори і запиши прикметники. Виділи в них основу та закінчення.

дав бір гар літ ний ній

192. 1. Провідмініяйте письмово словосполучення: *I варіант* — ясний літній день; *II варіант* — ясна літня дня; *III варіант* — ясне літнє небо. Виділіть закінчення прикметників.
2. Розгляньте таблицю відмінювання прикметників з основою на м'який приголосний (с. 80). Зверніть увагу, в яких відмінках у прикметниках чоловічого, середнього та жіночого роду однини перед закінченням пишеться знак м'якшення.

У прикметниках чоловічого та середнього роду з основою на м'який приголосний у родовому, давальному і місцевому відмінках, а жіночого роду — в родовому й орудному відмінках однини перед закінченням пишеться знак м'якшення: *торішнього, торішньому, у торішньому; торішньої, торішньою.*

193. Прочитай і спиши речення. Визнач, у якому відмінку вжито виділені словосполучення. Зверни увагу на закінчення прикметників.

1. **В осінньому лісі** пахне грибами (*Микола Луків*).

2. **В осіннім лісі** всюди казка: тут різні барви, кольори (*Надія Красоткіна*).

У місцевому відмінку однини прикметники чоловічого та середнього роду можуть мати дві форми: *в осінньому* і *в осіннім*. Прикметники в короткій формі часто трапляються в поетичних творах.

194. 1. Прочитай уривок з оповідання Г. Тютюнника «Дивак».

Олесь іще малий, головою ледь до клямки дістає. Очі в нього чорні, глибокі, як вода у затінку, дивляться широко, немов одразу хочуть збагнути увесь світ.

Олесь любить зиму. Йому подобається робити перші протопти в заметах...

Іще любить Олесь малювати на снігу всяку всячину. Присяде навпочіпки й водить пальцем сюди, туди. Дивись, хата виходить, з бовдура дим валує, а на тину півень горланить, розчепірівши дзьоба ножицями (*За Григором Тютюнником*).

Бóвдур — димар.

2. Знайди в тексті опис зовнішності Олесь. Як ти розумієш зміст вислову «очі... дивляться широко, немов одразу хочуть збагнути увесь світ»?

3. Чи хотілося б тобі подружитися з Олесем? Яким, на твою думку, він буде, коли виросте? Продовж і запиши речення.

У майбутньому Олесь буде...

4. Спиши перший абзац тексту. Підкресли прикметники. Добери до них і запиши спільнокореневі слова, антоніми й синоніми.

§ 27. Вимова та написання закінчень у прикметниках жіночого роду в давальному і місцевому відмінках однини

Вишита сорочка, як душа моя

Євген Безкоровайний

195. 1. Прочитай поетичні рядки. Яке значення має для українців вишита сорочка?

Вишита сорочка, як душа моя,
веселково сяє, радістю буя.
Хрестиком — узор, гладдю — кольори,
бо найкраща в світі, що не говори.

Євген Безкоровайний

2. Випиши слово *сорочка* разом із прикметниками, з якими воно зв'язане за змістом. Постав їх у форми давального і місцевого відмінків. Виділи закінчення.

196. Спиши слова і речення. У реченні підкресли прикметник. Визнач його рід, число та відмінок. Виділи закінчення.

вишивка народна авторська

У народній вишивці майстрині втілюють свої уявлення про красу, свої мрії та сподівання.

197. 1. Запиши подані словосполучення в давальному та місцевому відмінках однини.

Музична школа, осіння хмара, рідна земля, давня казка, висока температура, вечірня зоря.

температу́ра

2. Виділи закінчення прикметників. Який висновок можна зробити?

Прикметники жіночого роду в давальному та місцевому відмінках однини мають закінчення *-ій*: *молодій, м'якій; у давній, у дорогій*.

198. 1. Спиши прислів'я, вставляючи пропущені закінчення. Визнач, у яких відмінках ужито ці прикметники.

1. На чорн.. землі білий хліб родить. 2. Добр.. дитині завжди більше ласки перепадає. 3. На сух.. гілці соловей не співає. 4. Дружн.. череді вовк не страшний.

2. Поясни, що допомогло тобі розрізнити форми давального і місцевого відмінків прикметників жіночого роду.

199. Спиши речення, вставляючи пропущені закінчення. Визнач відмінки прикметників.

1. На крилат.. яблуні повільно наливаються соком плоди. 2. Крапельки роси діамантами розсипалися на ніжн.. голівці троянди. 3. Хочеться подякувати полтавськ.. землі за чарівну красу, за щедрі врожаї.

§ 28. Відмінювання прикметників у множині

Найголовнішого очима не побачиш

Антуан де Сент-Екзюпері

200. 1. Прочитай і спиши поетичні рядки твоєї ровесниці Ірини. Поміркуй, з якою метою у вірші вжито антоніми.

Хоч є люди добрі і є люди злії —
усе намалюю: і сміх, і печаль.

2. Якими фарбами ти намалюєш плач і сміх, печаль і радість? Що тебе засмучує? Що освітлює твою душу радістю?

3. Що дарує тобі спілкування з друзями? А чи може бути другом не людина, а тварина, дерево, квітка, іграшка? Із чого починається дружба між людьми? А дружба людини з твариною, деревцем?

201. Спиши слова. Поміркуй, як їх можна згрупувати.

друг подружка подбрати

202. 1. Провідмінійте письмово словосполучення *високі могутні дерева*. Виділіть у прикметниках основу і закінчення. За якою таблицею можна перевірити правильність ужитих вами відмінкових закінчень?

2. Порівняйте відмінкові форми прикметників з основою на твердий та м'який приголосний. Чим відрізняються закінчення цих груп прикметників у непрямих відмінках?
3. Складіть таблицю відмінкових закінчень прикметників у множині. Зробіть висновки.

ВІДМІНКОВІ ЗАКІНЧЕННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

Прикметники у множині	Відмінки					
	Н.	Р.	Д.	З.	О.	М.
з основою на твердий приголосний	-і	-их				
з основою на м'який приголосний	-і	-их				

Усі прикметники в називному відмінку множини мають закінчення *-і*: *вірні, давні*. Кінцеві тверді приголосні основи перед закінченням *-і* замінюються м'якими. *Наприклад: вір[н]ий — вір[н']і.*

203. 1. Виразно прочитай уривок із казки «Маленький принц», яку створив французький письменник.

Був собі Маленький принц. Жив він на планеті, трішечки більший від нього самого. І дуже йому хотілося мати друга...

Якось на планеті Маленького принца з'явилася квітка, не схожа на прості, скромні квіти, які росли тут завжди. Таємнича гостя була гарна, проте вередлива і гордовита. Маленький принц полюбив прекрасну квітку. Він піклувався про неї, виконував усі її забаганки, але невдовзі пройнявся до неї недовірою і відчув себе нещасним.

Одного дня Маленький принц залишив свою планету...
(За Антуаном де Сент-Екзюпері).

2. Чому Маленький принц відчув себе нещасним? Що він зробив?

3. Випиши з тексту прикметники разом з іменниками, з якими вони зв'язані за змістом. Визнач їх рід, число та відмінок. Прикметники, вжиті у формі множини, провідміняй.

Завдання і запитання для повторення

1. Яка частина мови називається прикметником?
2. Як змінюються прикметники?
3. З якою частиною мови прикметник найчастіше зв'язаний у реченні?
4. Прочитай. Знайди в кожному рядку «зайве» слово. Поясни свій вибір.

- ♦ Милий, гарний, добрий, симпатичний.
- ♦ Синій, жовтий, синіти, червоний.

5. Від поданих іменників утвори і запиши прикметники. Поясни їх написання.

Завод, людина, чумак, місто, село, Збараж, Донецьк, шахтар, сусід, море.

6. Прочитай вірш. Добери до нього заголовок. Спиши, вставляючи пропущені закінчення. Визнач рід, число та відмінок прикметників.

Із перлист.. туману
при ясн.. моїм вікні
устає півсонн.. ранок,
гасить зорі і вогні.

Гасить зорі і вогні
у туманн.. вишині.

Максим Рильський

7. Прочитай текст. Доповни його прикметниками і запиши вдосконалений варіант.

Весною я поспішаю за село. На пагорбі помічаю проталини. По стежці біжить струмочок. Вітерець розгойдує сережки верболозу. У небі дзвенить пісня жайворонка.

ЧИСЛІВНИК

§ 29. Числівник як частина мови

Був день такий, як, може, два

Галина Кирпа

204. 1. Прочитайте (проспівайте) колядку. Яким настроєм пройнята пісня? За що уславлюється пан господар?

А у пана, пана

п'ятий — гречки

три стоги жита,

на варенички,

четвертий — пшениці

а **шостий** — вівса,

на паляниці,

от і колядка вся.

2. Скільки в господаря стогів жита? пшениці? гречки? вівса? Скільки всього стогів? Котрий за порядком стіг пшениці? А стіг вівса?

3. Випишіть виділені слова. Які з них означають кількість предметів, а які — порядок предметів при лічбі? На які питання відповідають ці слова?

Слова, які означають кількість предметів або їх порядок під час лічби, називають **числівниками**. Числівники відповідають на питання *скільки?* (два, шість, тридцять, сто) і *котрий?* (другий, шостий, тридцятий, сотий).

205. 1. Прочитайте лічилку.

Раз, два, три, чотири, п'ять —

п'ятеро пташат летять!

Перше, друге, третє... п'яте...

Йду четвертого шукати.

Богдан Стельмах

2. Спишіть перше речення. Розберіть його за частинами мови і поширте прикметниками.

3. Прочитайте і спишіть подані нижче слова. Усно поставте до них питання. З'ясуйте, чи є ці слова спорідненими. Доведіть свою думку.

П'ятеро, п'ять, п'ятірка, п'ятий, уп'яťох, уп'яťе, п'ятниця, п'ятдесят, п'ятсот.

п'ятдесяť

п'яťсот

206. 1. Із поданих складів утвори і запиши спільнокореневі слова. До яких частин мови вони належать?

чис ло ођ ми ти ник лів

2. Спиши приказку. Про кого так кажуть?

Сім п'ятниць на тиждень.

207. 1. Запиши повні відповіді на запитання.

1. Скільки днів має тиждень? 2. Котрим за порядком днем тижня є понеділок? вівторок? четвер? субота? 3. Котра зараз година? 4. Скільки місяців триває рік?

2. Підкресли числівники. На які питання вони відповідають?

3. Спробуй пояснити походження назв днів тижня.

208. 1. Прочитай і спиши прислів'я. У якому значенні в них ужито числівник *один (одна)*?

1. За одного вченого десять невчених дають. 2. Влітку один тиждень рік годує. 3. Одна квітка не зробить вінка. 4. За двома зайцями не женись, бо й одного не впіймаєш. 5. Одна голова добре, а дві — краще.

2. Добери і запиши ще одне-два прислів'я з числівниками.

§ 30. Вимова і правопис числівників

Та прийдуть до тебе три празники в гості

З народного

209. 1. Прочитай (проспівай) колядку. Які числівники в ній ужито? На які питання вони відповідають?

...Бо прийдуть до тебе
три празники в гості.

Радуйся!

А той перший празник —
то Різдво Христове.

Радуйся!

А той другий празник —
Святого Василя.

Радуйся!

А той третій празник —
Святе Водохрестя.

Радуйся!

Ольга Пілюгіна. Гобелен «Коляда»

2. Поміркуй, чому в народній творчості часто трапляється числівник *три*.

210. 1. Прочитайте слова. З'ясуйте, чи вони споріднені.

Три, третій, триколісний, трійка, троє, трійця, тризуб, триєдиний, трикутник, тригодинний.

2. Випишіть: *I варіант* — числівники; *II варіант* — іменники; *III варіант* — прикметники. Поставте до цих слів питання.

211. 1. Розгляньте таблиці відмінювання числівників.

ВІДМІНЮВАННЯ ЧИСЛІВНИКІВ

	Питання, допоміжні слова	Приклади
Н.	<i>скільки?</i>	сім (днів, звірів)
Р.	<i>скільких?</i> (немає)	семи (днів), сімох (звірів)
Д.	<i>скільким?</i> (даю)	семи (дням), сімом (звірам)
З.	<i>скільких?</i> (бачу)	сім (днів), сімох (звірів)
О.	<i>скількима?</i>	сімома чи сьома (днями, звірами)
М.	<i>на скільких?</i>	на семи чи на сімох (днях, звірах)

	Питання	Приклади
Н.	<i>котрий? котра? котре?</i>	сьомий (день), сьома (година), сьоме (число)
Р.	<i>котрого? котрої?</i>	сьомого (дня, числа), сьомої (години)
Д.	<i>котрому? котрій?</i>	сьомому (дню, числу), сьомій (годині)
З.	<i>котрий? котру? котре?</i>	сьомий (день), сьому (годину), сьоме (число)
О.	<i>котрим? котрею?</i>	сьомим (днем, числом), сьоною (годиною)
М.	<i>на котрому? на котрій?</i>	на сьомому (дні, числі), на сьомій (годині)

2. Що спільного між числівниками, які відповідають на питання *скільки?*, та іменниками?
3. Що спільного між числівниками, які відповідають на питання *котрий? котра? котре?*, та прикметниками?

212. 1. Спиши речення.

У шістнадцять років кожен громадянин і кожна громадянка України отримує паспорт — важливий документ, що посвідчує особу.

2. Знайди і підкресли числівник. На яке питання він відповідає? Що означає?

шістна́дцять

213. 1. Прочитай прислів'я. Спиши, ставлячи подані в дужках слова у потрібній формі.

1. У нашому короваї із (сім) ланів пшениця, із (сім) криниць водиця. 2. Не хвали (третій) дня, а хвали (третій) году. 3. Їдеш на день — хліба бери на (три) дні. 4. В роботі «ох», а їсть за (три).

2. Підкресли числівники. Усно постав до них питання.

3. Поясни, як ти розумієш зміст другого прислів'я.

214. 1. Прочитай і спиши. Числівники, виражені цифрами, запиши словами.

1. Бути на 7 небі. 2. За 7 печатками. 3. Сльози в 3 ручаї. 4. Кований на всі 4 ноги. 5. Зігнувся в 3 погибелі.

2. Поясни, як ти розумієш зміст цих фразеологізмів.

Найдорожча всюди на Землі золота хвилина

Марія Чепурна

215. 1. Прочитайте вірш. Доберіть до нього заголовок.

У великій книзі на столі
прочитала по складах Марина:
«Найдорожча всюди на Землі
золота хвилина».

Марія Чепурна

2. Спишіть два останні рядки. Чому хвилину називають золотом, найдорожчою? У якому значенні вжито ці слова?

216. 1. Спиши слова. Яке серед них «зайве»? Чому?

шістдесят шістка шістсот

2. Запиши повну відповідь на запитання.

О котрій годині в тебе почалися сьогодні уроки?

шістдеся́т

шістсо́т

217. 1. Прочитай. Яку казку нагадали тобі ці слова?

...Найпрудкіше думка лине: за одну малу хвилину облітає всенький світ.

2. Спиши речення. Підкресли числівник. Поміркуй: хвилина — це багато часу чи мало? Що ти можеш зробити за одну хвилину? Скільки обчислиш виразів, прочитаєш слів, виконаєш стрибків?

3. Спробуй за одну хвилину відповісти, якого числа не вистачає до ста на кожному крилі вітряка. Запиши, вживаючи числівники у відповідній формі.

На першому крилі до ста не вистачає...

п'ятдеся́ті

шістдеся́ті

сімдеся́ті

вісімдеся́ті

218. 1. Прочитай. Який це текст: художній чи науково-популярний? Обґрунтуй свою думку.

За 1 рік Земля робить повний оберт навколо Сонця. За цей період 4 рази змінюються пори року, минає 12 місяців, 52 тижні.

2. Спиши, замінюючи числа числівниками. Усно став до числівників питання.

219. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Одна астрономічна одиниця — це відстань від Землі до Сонця, що дорівнює близько 150 000 000 кілометрів. Світловий промінь долає цю відстань приблизно за 9 хвилин. Його швидкість складає майже 300 000 кілометрів за секунду, а за хвилину він пройде 18 000 000 кілометрів! Ось що може зробити промінець за 1 хвилину. Така вона — хвилина золота!

МІЛЬЙОН

2. Спиши, замінюючи числа числівниками.

Завдання і запитання для повторення

1. Яка частина мови називається числівником?
2. На які питання відповідають числівники, що означають порядок при лічбі?
3. Утвори і запиши словосполучення, ставлячи подані в дужках іменники у потрібній формі.

Десять (зошит), тридцять (хвилина), семеро (друг), тисяча (кілометр), чотири (книга), два (відро).

4. Запиши повні відповіді на запитання.

1. Яка ціна простого олівця? зошита? пакета молока? буханця хліба? 2. О котрій годині в тебе закінчуються сьогодні заняття в школі? 3. Коли ти народився (-лася)?

ЗАЙМЕННИК

§ 31. Займенник як частина мови

Велике то щастя — сходити
ту землю, що змалечку рідна

Василь Діденко

220. 1. Прочитайте вірш і доберіть до нього заголовок.

Велике то щастя — сходити
ту землю, що змалечку рідна.
Блискоче крізь вітер і віти
блакить України погідна.
І, ранкові руку подавши,
я сонячні струни торкаю:
«**Я з вами всім** серцем назавше,
стеги **мого** рідного краю!»

Василь Діденко

2. Випишіть виділені слова. З'ясуйте, на які питання вони відповідають та що означають. Поміркуйте, замість яких частин мови можна вживати ці слова. Зверте свої міркування з правилом.

Займенник — це частина мови, що вказує на предмети, їх ознаки чи кількість, але не називає їх. Займенники відповідають на питання тих частин мови, замість яких вони вживаються. Наприклад, іменники можна замінити займенниками *я, ми, ти, він, вони, себе, ніхто, ніщо, хтось, щось* та ін.; прикметники — займенниками *мій, твій, наш, сам, такий, кожний, той, нічий, ніякий* тощо; числівники — займенниками *стільки, скільки, ніскільки*.

221. 1. Спиши поетичні рядки.

Україно моя! Чисті хвилі ланів, променисті міста, голубінь легкокрила (Максим Рильський).

2. Знайди і підкресли займенник. На яке питання він відповідає? Замість якої частини мови вживається?

222. 1. Розгляньте малюнок і прочитайте уривок з оповідання. Складіть і запишіть до нього план.

...Нателла сиділа в колі будівельників біля багаття. З нею вів розмову літній, статечний інженер-дорожник.

— А тепер розкажи нам, Нателло, як ти відкрила Оленяче джерело.

Дівча зайшлося рум'янцем.

— Хіба то я?... Олень сам відкрив його, а я лише помітила. Він, видно, хворий був, отой олень, бо коли ми з ним уперше зустрілися біля джерела, то він аж спотикався і навіть утекти не міг... Часто спускався з гір до свого джерела і пив, пив... Я здогадалася, що він лікує себе тією водою.

— А знаєш, дівчино, як тепер буде зватися ця вода?

— Як?

— «Нателла». Адже ти першою відкрила цілюще джерело. Незабаром тут виросте завод мінеральних вод, і піде «Нателла» по всій країні (За Олесем Гончарем).

інженёр

2. Які займенники використано в тексті? З якою метою?

3. Випишіть з тексту п'ять займенників: *I варіант* — ужитих замість іменників; *II варіант* — ужитих замість прикметників.

223. 1. Прочитай і спиши речення.

1. У вечір такий нам не спиться (*Іван Царинний*). 2. Хто живе в гаю-діброві, кожен має свою мову (*Валентина Каменчук*). 3. Куди, куди тебе заводять мандри? (*Микола Петренко*). 4. Стільки цвіту-синьодзвону — засиніло все від льону! (*Анатолій Камінчук*). 5. Слався, рідна Україно, наша земле золота... (*Павло Тичина*). 6. Вчора я ходив на став і рибалив, звісно (*Петро Осадчук*).

вчора

2. Підкресли займенники. Усно постав до них питання та визнач, замість яких частин мови вони вживаються.

§ 32. Особові займенники

Пісня і праця — великі дві сили

Іван Франко

224. 1. Прочитай і спиши вірш. Добери до нього заголовок.

— Про що співає колосок?
— Про те, як він росте.
— Про що виспівує земля?
— Про неба синь і шир.
— Про що співаєм ти і я?
— Про щастя і про мир!

Анатолій Костецький

2. Підкресли займенники. Замість якої частини мови вони вживаються? На кого або на що вказують?

Я, ми, ти, ви, він, вона, воно, вони — **особові займенники**. Вони вказують на осіб та інших істот, різноманітні явища, предмети, поняття і відповідають на ті ж питання, що й іменники: *хто? що? кому? чому? ким? чим?* та ін.

225. Спиши слова. Поміркуй, якими особовими займенниками їх можна замінити.

Юрко Віра Тетянка

226. Розгляньте таблицю. Зверніть увагу, що особові займенники поділяють на три групи залежно від того, на яку особу чи яких осіб вони вказують.

ЗНАЧЕННЯ ОСОБОВИХ ЗАЙМЕННИКІВ

Особа	Число		Займенники вказують на
	однина	множина	
1-ша	я		особу, яка говорить про себе
		ми	двох і більше осіб, зокрема й того, хто про себе говорить
2-га	ти		особу, до якої звертаються
		ви	особу (якщо це форма ввічливості) або осіб, до яких звертаються
3-тя	він вона воно		особу чи предмет, про яку або який розповідають
		вони	осіб або предмети, про які розповідають

227. 1. Прочитайте діалог. Висловте припущення, між ким відбувається розмова. Розіграйте діалог в особах.

— Васильку, ти був сьогодні на фермі?

— Так, я ходив туди. А ось Юрка чомусь не було.

— Він захворів. Замість Юрка мали піти Віра й Тетянка.

Ви хіба не разом працювали?

— Ні. Я допомагав годувати телят, а вони на птахофермі доглядали каченят.

2. Спишіть текст. Підкресліть займенники та вкажіть їх особу і число. За потреби користуйтеся таблицею на с. 106.

Міркуйте так: хто? — я, займенник, вказує на особу, яка говорить про себе: 1-ша особа однини.

3. Складіть усну розповідь про те, як ви допомагаєте старшим. Використовуйте у своєму творі особові займенники.

228. 1. Розглянь світлинку і прочитай текст.

Ми з братом Михайлом виїхали в поле. Брат — тракторист. Він причіплює до трактора сніговий плуг — такий величезний трикутник, збитий із грубих колод. Плуг згортає сніг у високі кучугури. Навіть лютий вітер їх не розвіє. Житиме тепер сніжок у землі. Сніг — це ж зерно золоте!

2. Замість яких іменників у тексті вжито займенники? Поміркуй, чи доцільна така заміна. Обґрунтуй свою думку.

3. Склади опис зимового поля і доповни ним розповідь.

4. Запиши доповнений текст. Добери до нього заголовок. Підкресли особові займенники. Усно визнач їх особу і число.

§ 33. Займенники 1-ї особи однини і множини. Написання займенників із прийменниками

Прийшов сніг-білоніг

Павло Мовчан

229. 1. Виразно прочитай вірш.

Прийшов сніг-білоніг,
борода патлата,
сів тихенько на поріг,
попросивсь до хати.
Каже: «Холодно мені,
змерзли ноги босі!»

Мати каже: «Е, ні-ні,
відпочив — і досить».
Сніг поволеньки підвівсь
та й пішов у поле.
Білі брови, білий ніс,
а в кишенях — холод.

Павло Мовчан

2. Розкажи, яким ти уявляєш сніг-білоніг. Кого він тобі нагадує? Знайди і випиши слова, що змальовують зовнішність снігу. До яких частин мови вони належать?

3. Який займенник вжито у творі? Визнач його особу та число.

230. Розгляньте таблицю. Зверніть увагу на особливості відмінкових форм займенників 1-ї особи однини та множини.

ВІДМІНЮВАННЯ ЗАЙМЕННИКІВ 1-Ї ОСОБИ

Н.	хто?	я	ми
Р.	кого?	мене	нас
Д.	кому?	мені	нам
З.	кого?	мене	нас
О.	ким?	мною	нами
М.	на кому?	на мені	на нас

231. 1. Спиши поетичні рядки.

Мені тринадцятий минало. Я пас ягнята за селом (Тарас Шевченко).

2. Підкресли займенник 1-ї особи однини. Визнач його відмінок у кожному реченні.

232. 1. Прочитай текст. Поміркуй, про що в ньому йдеться. Які слова допомогли тобі здогадатися?

Я народився високо в небі. Мені слід водицю матусею величати. Мене з нетерпінням чекає земля взимку, бо я вкриваю її від холоду. Зі мною люблять бавитися діти. На мені добре видно сліди звірів.

2. Випиши займенник 1-ї особи однини разом зі словами, з якими він зв'язаний за змістом.
3. Зроби висновок про написання займенників із прийменниками.

Займенники з прийменниками пишуться окремо:
у мене, з нами, на нас.

4. Спиши перше та останнє речення. Підкресли в них головні та другорядні члени. Зроби висновок, якими членами речення можуть бути особові займенники.

У реченнях особові займенники можуть бути підметами або другорядними членами.

233. 1. Прочитай і спиши вірш.

Мене ліси **здоров'ям** напували,
коли бродив у їхній гущині.
Мені поля задумливо **шептали**
свої ніким не співані пісні.

Василь Симоненко

2. Підкресли займенник 1-ї особи. Визнач його число та відмінок.
3. Чи є в цьому вірші інші займенники? Замість якої частини мови вони вжиті?
4. Поясни правопис виділених слів. Наведи по три приклади на кожне правило.

§ 34. Займенники 2-ї особи однини і множини

Дитинства золота пора

234. 1. Прочитай вірш. До кого звертається поет? До чого закликає?

Гей, нові Колумби й Магеллани,
напнемо вітрила наших мрій!
Кличуть нас у мандри океани,
бухту спокою облизує прибій.

Василь Симоненко

2. Який особовий займенник ужито в тексті? Назви його початкову форму.
3. Спиши два останні рядки. Визнач число та відмінок займенника.

океа́н

235. 1. Розгляньте таблицю відмінювання займенників 2-ї особи однини і множини.

ВІДМІНЮВАННЯ ЗАЙМЕННИКІВ 2-Ї ОСОБИ

Н.	хто?	ти	ви
Р.	кого?	тебе	вас
Д.	кому?	тобі	вам
З.	кого?	тебе	вас
О.	ким?	тобою	вами
М.	на кому?	на тобі	на вас

2. У яких випадках потрібно вживати займенник *ти*, а в яких — *ви*?
3. Коли займенник *Ви* пишуть з великої літери? Наведіть приклади.

236. Спиши речення. Підкресли займенник 2-ї особи та визнач, у якому відмінку його вжито.

Україно! Доки жити буду, доти відкриватиму тебе.

Василь Симоненко

237. 1. Прочитай текст.

Я часто буваю на станції юних техніків. Там у нас багато цікавих занять. Найбільше мені подобається працювати в майстерні. А головне — разом зі мною станцію юних техніків відвідують мої друзі.

2. Усно постав питання до займенників. Визнач їх особу, число та відмінок.

3. Перебудуй текст так, щоб розповідь велася про особу, до якої звертаються. Запиши. Займенники підкресли.

238. 1. Прочитай текст.

(У кого?) ... є **справжній** друг/**справжня** подруга? Так радісно жити, коли поруч (з ким?) ... добрі, чуйні люди. Вони завжди готові прийти (кому?) ... на допомогу. Велике щастя (для кого?) ... допомагати своїм друзям.

2. Спиши, вставляючи замість крапок займенник *ти* у відповідних відмінкових формах.

3. Визнач рід, число і відмінок виділеного прикметника. Доведи правильність своєї відповіді.

§ 35. Займенники 3-ї особи однини і множини

Любись Україну, як сонце, любись

Володимир Сосюра

239. 1. Прочитай вірш. Які думки і почуття він викликає?

Як не любить той край,
де вперше ти побачив

солодкий дивний світ,
що ми звемо життям,
де вперше став ходять
і, квіткою неначе,
в його теплі зростав
і усміхавсь квіткам!

Володимир Сосюра

2. Випиши особові займенники. Визнач їх особу, число та відмінок.

240. Спиши речення. Зроби звуко-буквений аналіз виділеного іменника.

Любїть **Україну**, як сонце, любїть, як вітер, і трави, і води.

Володимир Сосюра

241. 1. Розгляньте таблицю відмінювання займенників 3-ї особи однини та множини.

ВІДМІНЮВАННЯ ЗАЙМЕННИКІВ 3-Ї ОСОБИ

Н.	хто? що?	він	вона	воно	вони
Р.	кого? чого?	його, (від) нього	її, (від) неї	його, (від) нього	їх, (від) них
Д.	кому? чому?	йому	їй	йому	їм
З.	кого? що?	його, (на) нього	її, (на) неї	його, (на) нього	їх, (на) них
О.	ким? чим?	ним	нею	ним	ними
М.	на кому? на чому?	на ньому, на нім	на ній	на ньому, на нім	на них

2. Чим відрізняється написання займенників у родовому та знахідному відмінках, що вживаються з прийменниками і без прийменників? Перевірте себе за правилом (див. с. 113).

Після прийменників у займенниках 3-ї особи однини та множини пишемо літеру **Н**: *Від нього, від неї, від них.*

242. 1. Прочитай текст. Які слова в ньому пропущені?

Іван брів серед гірських сіножатей, як по озерах квіток. Перед (ким?) ... у долині дрімали самотні оселі. І співали (кому?) ... до сну та будили своїм дзвоном гірські потоки. Весь світ був (кому?) ... як казка, повна чудес (За Михайлом Коцюбинським).

2. Спиши, вставляючи замість крапок займенник *він* у відповідних відмінкових формах.

243. 1. Розглянь малюнок і прочитай текст. Склади до нього план.

Україна зустрічає гостей сонцем. Не лише на небосхилі, а й тисячами сонць на землі. Ось вони: довкола, обабіч шляху піднялися вище людського зросту золотисті голівки соняшників.

За ними видніються інші поля, і не видно їм кінця-краю. Як море, хвилюється на них пшениця — гордість нашої Вітчизни. Стіною стоїть кукурудза.

Безкраї поля буряків. В Україні найбагатше царство буряків: цукрових, столових, кормових (Із часопису).

2. Випиши займенники 3-ї особи разом зі словами, з якими вони зв'язані за змістом. Визнач відмінки займенників.

§ 36. Роль займенників у текстах

Про що співає зимовий вітер?

244. 1. Підготуйся і виразно прочитай вірш. Які слова пробуджують у твоїй уяві співи зимового вітру?

Ой ти, вітре зимовий,
попід хату не ходи!
Стань, як хочеш, під вікном,
як загасне сірий день;
заспівай нам перед сном
ще неспіваних пісень
про зиму, що за селом
сипле зорями із жмень.

Роман Завадович

2. Випиши займенники. Визнач їх особу, число і відмінок.

3. Які види речень за метою висловлювання та за інтонацією вживає поет? Спиши каліграфічно окличне речення. Підкресли в ньому звертання.

245. 1. Прочитайте уривок з казки. Уявіть картину танцю сніжинки та вітру.

...Тут до сніжинки підлетів вітер. Кинулась вона в його обійми, і полетіли вони на землю. Дуже сподобалася сніжинка вітрові. Довго не хотів він її відпускати, довго кружляли вони у веселому танці...

Але ось вітру надокучило гратися з нею, і він кинув сніжинку. І зараз вона повільно, але неухильно падала у велику калюжу... (*Борис Крауш*).

2. Що сталося зі сніжинкою? Як учинив із нею вітер? Доберіть і запишіть слова, які характеризують: *I варіант* — сніжинку; *II варіант* — вітер.
3. Випишіть з тексту особові займенники. Визначте їх особу, число, відмінок.
4. До дієслова *надокучило* доберіть синоніми.

246. 1. Прочитайте зачин казки.

ЗВІДКИ БЕРУТЬСЯ СНІЖИНКИ НА ШИБКАХ

Одного зимового ранку на шибках з'явилися крижані сніжинки. Вони виблискували на сонці і, здавалось, усміхалися. Мені захотілося побачити, хто їх малює...

2. Продовжте казку: *I варіант* — на основі власних спостережень; *II варіант* — на основі поданих нижче робочих матеріалів.

*Хто приходить
уночі до вікна?*

*Як він вимальо-
вує сніжинки?*

Лягаю спати; не заплющую...;
бачу, як до вікна підходить...

Срібним олівцем; починає
легенько водити по...; співає...;
від дотику з'являються...; диво-
зірочки, маленькі, іскристі.
Так хочеться приголубити їх!

3. Виразно розкажіть продовження казки (за варіантами).
4. Запишіть свої твори. Підкресліть ужиті вами особові займенники. Вкажіть їх особу, число та відмінок.

247. 1. Прочитай текст.

Олесь уявив собі, як гарно зараз у лузі, і побіг у вербо-
болози.

Там він блукав до самого вечора... Потім шукав осикові
трухляки, ховав за пазуху і, нап'явши пальтечко на голову,
дивився: світять чи не світять? У кущах, заплетених осо-
кою, шарудів вітер, попискували миші. А в б́ерезі терлися
одна об одну вільхи, сповнюючи луг тривожним стогоном
(За Григором Тютюнником).

2. Які зимові співи слухав у лузі Олесь? Якими словами
відтворено в тексті тривожно-сумні мелодії? До яких
частин мови належать ці слова?

3. Доповни і запиши речення.

Олесь наслухає, як у лузі...

4. Усно перебудуй текст так, щоб розповідь велася від
особи, яка говорить про себе.

Завдання і запитання для повторення

1. Яка частина мови називається займенником?

2. Які займенники належать до особових?

3. Яке слово «зайве» в кожному рядку? Поясни, чому.

- Ти, тебе, тобі, вас, тобою, у тобі.
- Я, мене, нам, мною, на мені.
- Їй, вона, її, для неї, їх, на ній.

4. Спиши речення, ставлячи подані в дужках займенники
у потрібному відмінку. Визнач їх особу, число та відмінок.

1. Мама подарувала (він) цікаву книжку. 2. Ходімо
в гори з (ми)! 3. Марійка подружилася зі (я). 4. Сьогодні
(я) призначили черговим. 5. Ось Дніпро. По (він) пливе
білосніжний теплохід.

ДІЄСЛОВО

§ 37. Повторення вивченого про дієслово як частину мови. Роль дієслова в реченні

Весна прийшла так якось несподівано!

Ліна Костенко

248. 1. Прослухай поетичні рядки в музичному супроводі.

Весна прийшла так якось несподівано!

Зима стояла міцно до пори.

Вітри війнули з півдня. І тоді вона
немов у Ворсклу з'їхала з гори...

Ліна Костенко

2. Які слова змальовують весну і зиму, ніби живих істот? У якому значенні вжито ці слова: прямому чи переносному? На які питання вони відповідають?

3. Спиши. У кожному реченні підкресли головні члени. Якою частиною мови виражені присудки? Зроби висновок.

Дієслово — це частина мови, що означає дію предмета і відповідає на питання *що робити? що робить? що робив? що буде робити? що зробить?* Наприклад: *їхати, їде, їхав, буде їхати, поїде.*

У реченні дієслово найчастіше буває присудком.

249. Із поданих складів утвори і запиши слова. До яких частин мови вони належать? Обґрунтуй свою думку.

вес ка нощ ні є ня ний

250. Прочитайте речення і розгляньте таблицю. З'ясуйте, чим дієслово відрізняється від іменника та прикметника.

Земля одягається в розкішну сукню.

Слово	Частина мови	Що називає	Питання	Член речення
земля	іменник	предмет	що?	підмет
одягається	дієслово	дію предмета	що робить?	присудок
в	прийменник	—	—	не буває членом речення; слугує для зв'язку слів
сукню	іменник	предмет	в що?	другорядний член
розкішну	прикметник	ознаку предмета	яку?	другорядний член

251. 1. Прочитай давньоукраїнську легенду. Зверни увагу, що Ярило — це чоловічий образ весни, ніби пара дівчині-весні, гречній панні.

ЯРИЛО

Великий грім Ярило прокидається навесні після довгого сну. Сідає верхи на чорну хмару, як на коня. Їде над землею, б'є її золотою різкою-блискавицею.

Земля пробуджується, одягається в розкішну сукню із квітів та зелені. Усе навколо оживає: ліси, поля, діброви... (За Олексою Воропаєм).

2. Спиши перший абзац. Підкресли дієслова, що відтворюють дії Ярила. Усно постав до них питання.

252. 1. Прочитай вірш. Що нагадує поетові останній клаптик снігу? Які почуття пробуджує поезія?

Під розлогим дубом	Як зима тікала,
нам на втіху	лісом бігла,
заховався од сонця	загубилась в неї
клаптик снігу.	хустка біла.
	<i>Віктор Кочевський</i>

2. Випиши виділені іменники та зв'язані з ними за змістом дієслова. Постав питання до дієслів за зразком.

Зразок:

Клаптик (*що зробив?*) заховався.

§ 38. Зв'язок дієслова з іншими частинами мови. Змінювання дієслів за числами

Вже наготові березневі коні

Оксана Сенатович

253. 1. Виразно прочитай вірш. Добери до нього заголовок.

Бурульки плакали,	Мабуть, їх скривдив хтось
звисаючи зі стріхи,	або спіткало лихо,
і краплі їхніх сліз	й ніхто напровесні
розтоплювали сніг.	утішити не міг...

Гриць Гайовий

2. Поміркуй, від чого могли плакати бурульки. Доповни і запиши речення.

Бурульки плакали чи то з радості, що вже весна настала, чи...

3. Підкресли в реченні дієслова. Визнач, з якими частинами мови вони зв'язані. Зроби висновок.

У реченні дієслово зв'язується з різними частинами мови, але найчастіше — з іменником.

254. Із поданих складів утвори і запиши слова. Яке серед них «зайве»? Поясни, чому.

та ри че да є кса

255. 1. Прочитайте текст і доберіть до нього заголовок. Поясніть, що означають виділені слова.

Ясний день. Пригріло **сонечко**. Під дубом розтанув сніг. З-під кори виповзло **сонечко** та й гріється. Заблищав струмок під яблунею. Побачив горобчик воду, скупався, зацвірінькав (*За Василем Сухомлинським*).

2. Спишіть останнє речення і підкресліть у ньому головні члени. У якому числі вжито іменник, що є підметом?

3. Поставте іменник-підмет у множині та відповідно перебудуйте речення. Утворене речення запишіть.

4. Порівняйте обидва речення. Поспостерігайте, як змінилися дієслова-присудки. Зробіть висновок.

Дієслова змінюються за числами. Якщо дієслово означає дію одного предмета, то воно вживається в однині; якщо ж дію двох і більше предметів — то в множині.

256. 1. Прочитайте зачин і заключну частину казки.

ЯК ТРЯСОГУЗКА ХВОСТИКОМ ЛІД ПЕРЕБИЛА

Зачин

Ще в полях деінде лежать почорнілі сніги, а по яругах весняні води гудуть.

Біжить берегом трясогузка — маленька жвава пташка. Підстрибує на піщаній береговій смужці, ніби танцює під легку музику весни, і наспівує:

— Ци-зи, ци-зю, — котиться її срібний голос.

Заклучна частина

А сама тим часом пурхнула під лід, вдарила об нього хвостом — луна покотилася.

Розкололася крига. Занімів здивований грак.

Тепер не стримати бурхливих весняних вод (За Миколою Сингаївським).

2. Побудуйте основну частину тексту. Введіть у неї діалог, скориставшись поданими робочими матеріалами.

— Куди ти біжиш, трясогузко? — питає грак.
— Ци-зи, ци-зю!
— А навіщо тобі, трясогузко, такий довгий хвіст?
— Си-ди, си-ди!...

3. Виразно розкажіть складену вами основну частину казки в особах.
4. Спишіть уривок, у якому описується, як трясогузка бігла по піщаній береговій смужці. Підкресліть дієслова, що змальовують вдачу цієї пташки. Усно поставте питання і визначте число дієслів.

5. Запиши діалог між трясогузкою і граком.

§ 39. Змінювання дієслів за часами

Весна устала, сипле пишними квітками

Борис Грінченко

257. 1. Прочитай вірш. Які картини постають у твоїй уяві?

Теплі-теплі у садку
падали краплини.
Сиві згадки про сніги
дощ змивав щоднини.

У дворі його сліди
не просохли й досі.
На гілках сидять у ряд
росенята босі.

Тетяна Майданович

2. Випиши з вірша дієслова. Визнач їх число.

щодніни

щодéнно

258. 1. Із поданих складів утвори і запиши дієслова. Яке серед них «зайве»? Поясни, чому.

зми про бав сох да на є

2. Спиши речення. Усно постав питання до дієслів.

Подивись: весна устала, сипле пишними квітками.

Борис Грінченко

259. 1. Пригадайте, як змінюються дієслова за часами. Як відрізнити одну часову форму від іншої?

2. Розгляньте малюнки. Що виготовляє Олег? Опишіть його дії.

3. Розгляньте таблицю. Зіставте вжиті вами дієслова з моментом мовлення. Зробіть висновок.

Запитання	Дієслово	Коли відбувається дія і коли про неї повідомили	Час виконання дії
<i>Що зробив Олег?</i>	накреслив	дія відбулася до того, як про неї повідомили	минулий
<i>Що робить Олег?</i>	вирізує	дія відбувається в той час, коли про неї повідомляють	теперішній
<i>Що зробить Олег?</i>	розмалює	дія відбудеться після того, як про неї повідомили	майбутній

Дієслова змінюються за часами. Дієслова **минулого часу** означають дії, що відбувалися або відбулися до моменту мовлення: *(що робив?) писав, читав; (що зробив?) написав, прочитав.*

Дієслова **теперішнього часу** вказують на дії, що відбуваються у момент мовлення: *(що робить?) пише, читає; (що роблять?) пишуть, читають.*

Дієслова **майбутнього часу** називають дії, які будуть відбуватися після моменту мовлення: *(що буде робити?) буде читати; (що робитиме?) читатиме; (що зробить?) прочитає.*

260. 1. Прочитай вірш. Які слова вжито в переносному значенні? З якою метою?

Встала й весна, чорну землю
сонну розбудила,
уквітчала її рястом,
барвінком укрила.

Тарас Шевченко

2. Випиши дієслова та визнач їх час. До кожного дієслова добери і запиши інші часові форми за зразком.

мин. ч. теп. ч. майб. ч.

Зразок: встала — встає, встане.

261. 1. Прочитай поетичні рядки. Добери до них заголовок.

Недавно ще гула метелиця,
іще лежить в низинах сніг,
а вже барвінку листя стелиться
зеленим килимом до ніг.

Наталя Забіла

2. Випиши дієслова. У якому часі вони вжиті? До кожного дієслова добери і запиши інші часові форми.

Летіла лелека, летіла здалека

Дмитро Чередниченко

262. 1. Прочитай лічилку.

Летіла лелека,
летіла здалека
та й сіла на хаті
зірки рахувати.
Не їла, не спала,
всю ніч рахувала.
А вдосвіта збилась —
зоря покотилась...

Дмитро Чередниченко

2. Які дієслова вжито в переносному значенні? Усно склади речення, в яких ці дієслова вживалися б у прямому значенні.
3. Знайди і випиши дієслова з *не*. Пригадай правило написання *не* з дієсловами (див. с. 125).

Не з дієсловами треба писати окремо.

263. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

ле ка ле жу вель ра

2. Спиши загадку і запиши відгадку. Доведи правильність своєї відповіді.

Хату на хаті має, всім жабам рахунок знає.

3. Підкресли дієслова. У якому часі вони вжиті? Усно добери до кожного дієслова форми майбутнього часу.

264. 1. Прочитай. Розташуй речення в правильній послідовності та склади і запиши казку.

ЧАРІВНИЙ КАВУН

- Бідний селянин підібрав пораненого лелеку і виходив його.
- З неї виріс велетенський кавун.
- Коли його розрізали, замість насіння посипалися золоті монети.
- У нагороду чоловікові чорногуз приніс насінину кавуна.
- Дізнавшись про це, сусід-багач упіймав лелеку і перебив йому ногу, а тоді поніс додому лікувати.
- Знову з нього виріс кавун небачений.
- Тільки в цьому кавуні насінинами були розлючені оси.
- Одужавши, птах також залишив кавунове зернятко.
- Ледь урятувався від них багач.

2. Чого навчає казка? Чи можна висловити її головну думку прислів'ям «Що посієш, те й пожнеш»?

3. У якому часі вжито дієслова в цьому творі? Доведи свою думку.

265. 1. Прочитай текст. Спиши, вставляючи замість питань відповідні за змістом слова.

ПТАХ ДОЛІ

З давніх часів лелеку вважають птахом долі.

Селяни вірили, що в дім, на якому з'явилось лелече гніздо, придуть щастя і злагода. У сім'ї припиняться (що?). (Хто?) ростимуть здоровими. У господаря садиби буде добрий (що?) на полі.

2. Над кожним дієсловом надпиши скорочено, у якій часовій формі воно вжите.

§ 40. Неозначена форма дієслова

Добре того вчити, хто хоче все знати

З народного

266. 1. Прочитайте обидва тексти.

1. Силу волі я **виховую** на звичайнісіньких справах. Наприклад, **сяду** за уроки, а тут хочеться побігати, погратись. От я і **пересилюю** себе.

2. Силу волі слід **виховувати** на звичайнісіньких справах. Наприклад, учневі треба **сісти** за уроки, а йому хочеться побігати, погратись. Ось тут і потрібно **пересилювати** себе.

2. Випишіть з текстів виділені дієслова в окремі стовпчики. До кожного слова в дужках поставте питання.
3. Визначте час і число дієслів, записаних у першому стовпчику, з коментуванням.

4. Проаналізуйте дієслова другого стовпчика. Чи можна з певністю сказати, кого стосуються названі дії — однієї особи чи багатьох? У який момент відбуваються ці дії: до повідомлення про них, під час чи після повідомлення? Звірте свої висновки з правилом (див. с. 127).

Форму дієслова, що не вказує ні на час, ні на особу, ні на кількість виконавців дії, називають **неозначеною формою**. Це незмінна форма дієслова.

Дієслова в неозначеній формі відповідають на питання *що робити? що зробити?* і в кінцевій частині мають суфікс *-ти (-ть)*: **писати, писать**. Іноколи після цього суфікса стоїть *-ся (-сь)*: **сміятися, проситись**. Неозначена форма є початковою формою дієслів.

267. Із поданих складів утвори і запиши слова. Поясни, що вони означають.

при ки каз я слів

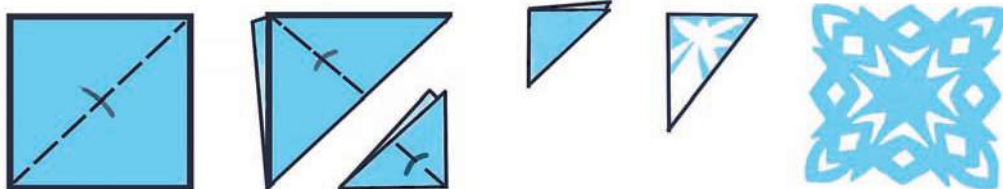
268. Спиши прислів'я. Підкресли дієслова в неозначеній формі. Усно постав до них питання.

1. Добре того вчити, хто хоче все знати. 2. Не на користь книги читать, якщо з них тільки вершки брать. 3. Треба знати, що де казати. 4. Краще добре робити, ніж гарно говорити.

Дієслова в неозначеній формі часто вживаються у прислів'ях, тому що висловлені в них поради, побажання, напучування важливі завжди, у будь-який час, і стосуються вони не певної особи чи осіб, а кожного.

269. 1. Розгляньте малюнки і прочитайте інструкцію з виготовлення ажурної серветки в техніці витинанки.

1. Узяти звичайну паперову серветку і скласти її вчетверо, як показано на малюнку.
2. Простим олівцем намалювати елементи витинанки.

3. За допомогою ножиць вирізати малюнок.
4. Розгорнути складений папір. Ажурна серветка готова.

2. У якій формі вжито дієслова в тексті інструкції?

3. Складіть і запишіть інструкцію: *I варіант* — до відомої гри; *II варіант* — для приготування страви; *III варіант* — з виготовлення вітальної листівки. Використовуйте дієслова в неозначеній формі.

270. Склади і запиши текст поради однокласникам, як готуватися до контрольної роботи з української мови.

§ 41. Змінювання дієслів теперішнього часу за особами і числами

Хай буде книга, як насущний хліб

Григорій Корнієнко

271. 1. Прочитай і відгадай загадку. Які слова допомогли тобі здогадатися, про що в ній ідеться?

Люди їх з дитинства знають,
дружать з ними так давно!
На папері засівають,
як добірнее зерно.

Віктор Терен

2. Знайди в тексті загадки дієслова. Усно визнач, у якому часі їх ужито.
3. Розглянь таблицю та доповни її, добираючи слова відповідно до наведених питань. Зверни увагу на використані в питаннях особові займенники. Визнач їх особу і число.

змінені слова	← засівають →	спільнокореневі слова
(що я роблю?) засіваю		(що?) сі́вба
(що ти робиш?) ...		(що зробити?) ...
(що ми робимо?) ...		(які?) ...
(що ви робите?) ...		(хто?) ...

272. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Яке серед них «зайве»? Чому?

за ти сі ють ва сів

2. Спиши прислів'я. Поясни, як ти розумієш його зміст.

Сій не пусто, то збереш густо.

273. 1. Розгляньте таблицю змінювання дієслів теперішнього часу. Зробіть висновок.

ЗМІНЮВАННЯ ДІЄСЛІВ ТЕПЕРІШНЬОГО ЧАСУ

Число	Особа	Питання	Приклади
Однина	1-ша (я)	що роблю?	пиш у , чита ю , біж у , сто ю
	2-га (ти)	що робиш?	пиш еш , чита єш , біж иш , сто їш
	3-тя (він, вона, воно)	що робить?	пиш е , чита є , біж ить , сто їть
Множина	1-ша (ми)	що робимо?	пиш емо , чита ємо , біж имо , сто їмо
	2-га (ви)	що робите?	пиш ете , чита єте , біж ите , сто їте
	3-тя (вони)	що роблять?	пиш уть , чита ють , біж ать , сто ять

Дієслова теперішнього часу змінюються за особами і числами.

2. За наведеним у таблиці зразком поставте дієслова *берегти, чути, бачити, любити* в усіх особових формах теперішнього часу. Запишіть та виділіть особові закінчення.

274. 1. Прочитай і спиши текст.

ДОРОГІ ДРУЗІ!

У кожного з вас є своя улюблена книга, улюблений персонаж. З ними ви ходите в походи, думаєте і мрієте, радієте і сумуєте, боретесь і перемагаєте.

2. Підкресли дієслова теперішнього часу та виділи в них закінчення. Визнач особу і число дієслів, скориставшись даною порадою.

Особу і число дієслова визначають за допомогою займенника, питання та закінчення дієслова або тільки за питанням і закінченням:

пишаюся (*що я роблю?*) — 1-ша особа однини; пишаємося (*що ми робимо?*) — 1-ша особа множини.

275. 1. Склади і запиши коротку розповідь про свою улюблену книжку.

2. Підкресли вжиті в тексті дієслова теперішнього часу. Вкажи їх особу та число.

§ 42. Змінювання дієслів майбутнього часу за особами і числами

Ой ти, жайворонку, ранняя пташино

З народного

276. 1. Розглянь малюнок і прочитай (проспівай) веснянку. Який настрій вона створює?

— Ой ти, жайворонку,
ранняя пташино.

Ой чого ж ти так рано
з вирію вилітав?

Ще ж у горах на верхах
білі сніги лежать.
Ще ж на ріках та в ярах
сиві криги стоять.
— А я тії сніги
крилечками розжену.
Крилечками розжену
ще й ніжками потопчу.

2. Чи доводилося тобі бачити жайворонка? Якщо так, то опиши його. Поміркуй, чому жайворонка, який злетів у піднебесся, порівнюють із грудочкою.
3. Випиши дієслова майбутнього часу. Яку дію вони називають? На яке питання відповідають?

277. Спиши слова. Розбери їх за будовою.

сніженьки криженьки

278. 1. Розгляньте таблицю змінювання дієслів майбутнього часу. Зробіть висновок.

ЗМІНЮВАННЯ ДІЄСЛІВ МАЙБУТНЬОГО ЧАСУ

Число	Особа	Питання	Приклади
Однина	1-ша (я)	що зроблю? що буду робити? що робитиму?	попливу буду пливти пливтиму
	2-га (ти)	що зробиш? що будеш робити? що робитимеш?	попливеш будеш пливти пливтимеш
	3-тя (він, вона, воно)	що зробить? що буде робити? що робитиме?	попливе буде пливти пливтиме

Множина	1-ша (ми)	що зробимо? що будемо робити? що робитимемо?	попливемо будемо пливти пливтимемо
	2-га (ви)	що зробите? що будете робити? що робитимете?	попливете будете пливти пливтимете
	3-тя (вони)	що зроблять? що будуть робити? що робитимуть?	попливуть будуть пливти пливтимуть

Дієслова майбутнього часу змінюються за особами та числами. Вони відповідають на питання *що зроблю? що буду робити? що робитиму?* та ін.

2. За наведеним у таблиці зразком доберіть усі можливі форми майбутнього часу до дієслів *грає, співають, біжиш, стоїте*.

279. 1. Прочитай вірш.

Як виросту — збудую хату,
на хаті колесо приб'ю,
а там я поселю крилату
лелечу клекітну сім'ю.

Дмитро Павличко

2. Випиши дієслова майбутнього часу. Визнач їх число та особу, виділи закінчення. Усно постав питання.
3. Запиши кожне дієслово у відповідній особовій формі теперішнього часу і виділи закінчення.
4. Порівняй закінчення дієслів теперішнього і майбутнього часу. Зроби висновок.

Дієслова майбутнього часу, які відповідають на питання *що зроблю? що зробимо?* і т.п., мають такі ж особові закінчення, як і дієслова теперішнього часу: *бачу — побачу, малюю — намалюю*.

5. Від записаних тобою дієслів утвори форму майбутнього часу, яка відповідає на питання *що буду робити?* Зверни увагу, як змінюються такі дієслова.

Якщо форма дієслова майбутнього часу складається із двох слів, то змінюється тільки закінчення допоміжного дієслова *бути*: **буду** бачити, **будеш** бачити, **буде** бачити; **буду** малювати, **будеш** малювати, **буде** малювати.

280. 1. Прочитай текст. Знайди в ньому слова, вжиті в переносному значенні. Яке враження створюється завдяки цьому?

Злетять у піднебесся жайворонки — і посіють додолу співи. Впадуть на родючий ґрунт. І відразу від того співу зійде пшениця. Ось тут проросте жито. А ген зазеленіє м'ята, запахне чебрецем, засивіє полином (*За Євгеном Гуцалом*).

2. Запиши текст так, як він запам'ятався, уживаючи авторські образні вислови. Підкресли дієслова майбутнього часу і визнач їх особу та число.

3. Випиши з тексту два дієслова (на вибір) і постав їх у всіх можливих особових формах. За потреби користуйся таблицею, поданою у праві 278 (с. 131).

§ 43. Особові закінчення дієслів

Поклонюся знайомому дубу

Ліна Костенко

281. 1. Прочитай поетичні рядки.

Подивлюся на сонце. Поклонюся знайомому дубу.
Розпитаю, як справи у сосен, і звірів, і птиць.

Ліна Костенко

2. Спиши вірш. Знайди речення з однорідними членами. Якою частиною мови вони виражені?
3. Підкресли дієслова. Визнач їх час, особу, число.

282. 1. Спиши слова. До яких частин мови вони належать? Що в них спільного?

спитати запитання

2. З одним словом (на вибір) склади і запиши речення.

283. 1. Розгляньте таблицю змінювання дієслів теперішнього і майбутнього часу в однині та множині.

Число	Особа	Теперішній час	Майбутній час
Однина	1-ша (я)	росту сію вчу клею	виросу посію вивчу заклею
	2-га (ти)	ростеш сієш вчиш клеїш	виросеш посієш вивчиш заклеїш
	3-тя (він, вона, воно)	росте сіє вчить клеїть	виросе посіє вивчить заклеїть
Множина	1-ша (ми)	ростемо сіємо вчимо клеїмо	виросемо посіємо вивчимо заклеїмо
	2-га (ви)	ростете сієте вчите клеїте	виросете посієте вивчите заклеїте
	3-тя (вони)	ростуть сіють вчать клеять	виросуть посіють вивчать заклеять

2. Зверніть увагу на особові закінчення дієслів. Яку закономірність ви помітили?

284. 1. Прочитайте текст. Визначте його тип і доберіть заголовок.

Ліс дрімає. Лише зрідка листочок прихилиться до листочка і щось прошепоче. Вслухаєшся. Чекаєш якогось небувалого звуку, шелесту.

Чому колишеться гілка? Може, їй хочеться одірватися од дерева і полетіти далеко-далеко, аж до білої хмарки? Травинка хитається. Їй душно. Чому в травинки немає ніг? Перебралася б вона у тінь, прохолодилася. Чому не літають квіти?.. (За Валентином Бичком).

2. Яку картину ви уявляєте, читаючи текст? Які дієслова автор уживає в переносному значенні?

3. Спишіть: *I варіант* — перший абзац тексту, *II варіант* — другий абзац. Підкресліть дієслова теперішнього і майбутнього часу. Виділіть у них особові закінчення.

285. 1. Прочитайте текст. Про яке дерево в ньому йдеться?

На узліссі росте могутнє листяне дерево. Стовбур у нього кремезний, кора темно-сіра, вкрита поздовжніми тріщинами. Міцне гілля високо підносить до сонця крислату крону. Про щось стиха шелестить темно-зелене різьблене листя. Цвіте дерево сережками. Восени на ньому дозрівають плоди — жолуді.

2. За якими ознаками ви розпізнали описане дерево?

3. На основі поданого тексту складіть і запишіть: *I варіант* — опис берези; *II варіант* — порівняльний опис дуба і берези, розпочавши його так: «Дуб і береза — поширені в Україні листяні дерева».

4. Випиши з творів, поданих у 2-й частині підручника, по п'ять дієслів теперішнього і майбутнього часу. Визнач їх особу та число, виділи закінчення.

Весна іде — не спіте!..

Іван Гнатюк

286. 1. Прочитай вірш. Яка картина постає в твоїй уяві?

ПІСЕНЬКА ВЕСНЯНОЇ ВОДИ

З гір на долину
біжу, стрибаю, рину!
Місточки збиваю,
всі гребельки зриваю, —
бо весняна вода,
як воля молода!

Леся Українка

2. За допомогою яких дієслів поетеса передає стрімкий плин весняної води та її руйнівну силу?
3. Випиши дієслова. Визнач їх час, особу, число та виділи закінчення.
4. Знайди у вірші слово, в якому звуків менше, ніж букв.

287. Спиши буквосполучення і слово.

Бі тр зр збивати

288. 1. Розгляньте таблицю.

Особа, число	Теперішній час	Майбутній час
1-ша особа однини	стрибаю, рину, біжу, стою	
1-ша особа множини	стрибаємо, ринемо, біжимо, стоїмо	

2. До дієслів теперішнього часу доберіть відповідні форми майбутнього часу. Зіставте їх закінчення. Зробіть висновок і перевірте себе за правилом.

У першій особі однини дієслова теперішнього і майбутнього часу мають закінчення -у (-ю).

У першій особі множини ці дієслова мають закінчення -емо (-ємо) або -имо, -їмо.

289. 1. Підготуйтеся і прочитайте казку в особах.

ЯК ПРИХОДИТЬ ВЕСНА

Зустрілися якось на кущі глоду дві сойки. Одна каже:

— Щоранку сиджу на верхівці дуба, все весну виглядаю.

— І я, — мовила друга, — вже всі очі видивила. Моя сосна вища за твій дуб — однак не бачу весни.

— І дарма ви там сидите. Краще на землю погляньте, — почувся нараз тоненький голосок.

Коло пенька вистромився пролісок. Зелененький, тендітний. Киває білою голівкою (За Олегом Буценом).

2. Знайдіть у тексті близькі за значенням слова і словосполучення. З якою метою вони вжиті?

3. Спиши ту частину казки, в якій передано розмову сойок. Підкресли дієслова 1-ї особи однини і виділи у них закінчення. Усно постав ці дієслова в 1-й особі множини.

Учися, дитино, бо вчитися треба

Володимир Масляк

290. 1. Прочитай загадку. Про який предмет у ній говориться? Які слова допомогли його впізнати?

Я все знаю, всіх учу, а сама завжди мовчу.

2. Випиши дієслова. Визнач їх час, число, особу та виділи закінчення.

3. Від кожного дієслова утвори і запиши форми 2-ї особи однини та множини теперішнього часу. Познач закінчення.

291. Спиши слова. Поміркуй, як їх можна погрупувати. Поясни свій вибір.

забудеш згадаєш спогад

292. 1. Розгляньте таблицю.

Особа, число	Теперішній час	Майбутній час
2-га особа однини	пиш еш , літа єш , дзвени ш , стої ш	
2-га особа множини	пиш ете , літа єте , дзвени те , стої те	

2. До дієслів теперішнього часу доберіть відповідні форми майбутнього часу. Зіставте їх закінчення. Зробіть висновок.

У другій особі однини дієслова теперішнього і майбутнього часу мають закінчення **-еш (-єш)** або **-иш, -їш**.

У другій особі множини ці дієслова мають закінчення **-ете (-єте)** або **-ите, -їте**.

293. 1. Скористайся довідкою та доповни і запиши прислів'я. Поясни, як ти розумієш їх зміст.

1. Час — не птах, за хвіст 2. Що посієш, те й
3. Другові допоможеш — радість 4. Як дбаєш, так і

Слова для довідки: поженеш, не втримаєш, маєш, пізнаєш.

2. У якому часі вжито дієслова? Визнач їх особу та число і виділи закінчення.

3. Знайди і випиши дієслова-антоніми.

294. 1. Прочитай речення.

1. Веселики-журавлі, що (нести) на крилі? (Степан Пушик).
2. І ти (летіти) у зграї білих птиць, і ти (пливти), як пропли-

вають хмари... (Микола Петренко). 3. Є на світі така країна, де (побачити) ви пінгвіна (Йосип Струцюк). 4. Ви (знати), як сплять старі гаї? (Павло Тичина).

2. Спиши, замінюючи подані в дужках дієслова неозначеної форми відповідними за змістом особовими формами. Познач закінчення дієслів.

Тарасе! Пломінням твоїм палахкоче безсмертна Україна твоя

Василь Діденко

295. 1. Розглянь портрет Великого Кобзаря. Підготуйся і виразно прочитай вірш.

Думи мої, думи мої,
квіти мої, діти!
Виростав вас, доглядав вас, —
де ж мені вас діти?..

Тарас Шевченко

2. Як називає поет свої думи про долю народу? Поміркуй, чому.
3. Знайди у вірші слова, які звучать однаково, але мають різні значення. До яких частин мови вони належать?

296. 1. Розгляньте таблицю.

Особа, число	Теперішній час	Майбутній час
3-тя особа однини	цвіте, вкриває, мовчить, стоїть	
3-тя особа множини	цвітуть, вкривають, мовчать, стоять	

2. До дієслів теперішнього часу доберіть відповідні форми майбутнього часу. Зіставте їх закінчення. Зробіть висновок.

У третій особі однини дієслова теперішнього і майбутнього часу мають закінчення -е (-є) або -ить, -їть. У третій особі множини ці дієслова мають закінчення -уть (-ють) або -ать (-ять).

297. Спиши слова. Як їх можна згрупувати?

ви́ростає догля́д доглядає

298. 1. Прочитай текст. Яку картину ти уявляєш? Які слова особливо яскраво передають душевний біль Кобзаря?

«ХОЧ КРИХОТКУ ЗЕМЛІ...»

Перебуваючи на засланні в далекій Орській фортеці, майже в кожному своєму вірші Тарас Шевченко виливає тугу за рідним краєм. Він просить долю, пристрасно молиться, щоб:

...хоч крихотку землі
із-за Дніпра мого святого
святії вітри принесли,
та й більш нічого...

За Василем Скуратівським

2. Випиши дієслова 3-ї особи однини та виділи в них закінчення. У якому часі вони вжиті? Постав ці дієслова в 3-й особі множини.

299. 1. Прочитай вірш. Якою постає в уяві поета рідна земля?

Зоре моя **вечірняя**,
зійди над горою,
поговорим тихесенько
в неволі з тобою.

Розкажи, як за горою
сонечко сідає,
як у Дніпра веселочка
воду позичає.

Тарас Шевченко

2. Спиши вірш. Підкресли іменник у кличному відмінку. Знайди дієслова теперішнього часу, вжиті у 3-й особі однини. Познач у них закінчення.
3. До виділених слів добери і запиши спільнокореневі дієслова.

§ 44. Правопис ненаголошених особових закінчень дієслів теперішнього і майбутнього часу

Я розумію вас, звірята і рослини

Богдан-Ігор Антонич

300. 1. Прочитайте поетичні рядки.
Який настрій вони створюють?

Пробіг зайчик.
Див..ться — світанок!
Сид..ть, грі..ться,
ромашкам очі розтуляє...

Павло Тичина

2. Спишіть, уставляючи пропущені букви. Визначте час, особу і число цих дієслів. Виділіть у них закінчення і поставте наголоси.

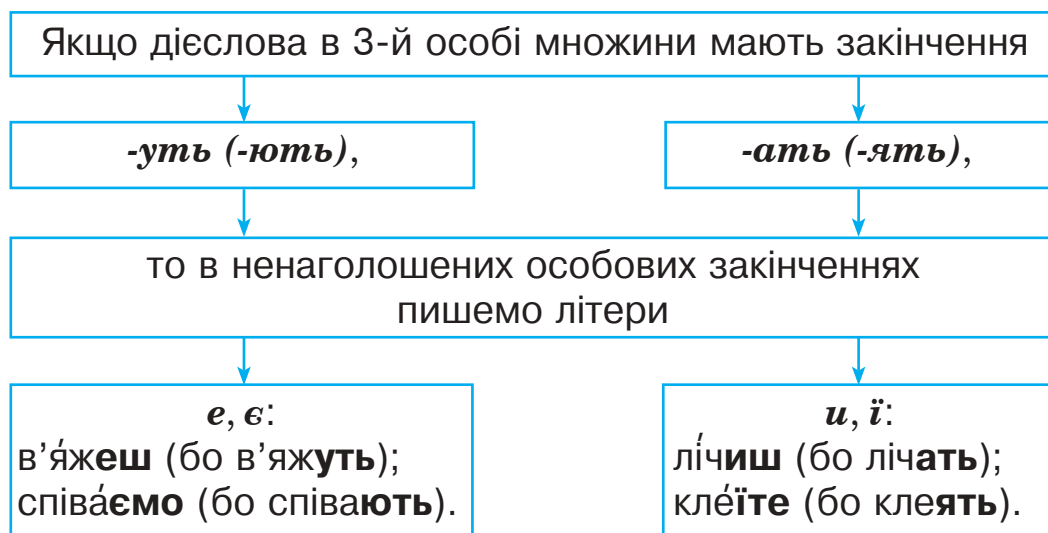

3. У якому дієслові написання закінчення не викликало сумнівів? Поясніть, чому. Чому над правописом закінчень інших дієслів довелося замислитись? Ознайомтеся з правилом та схемою, яка допоможе вам правильно писати дієслівні закінчення.

Наголошені особові закінчення дієслів пишемо так, як вимовляємо: **летіш**, **пливеш**.

Правопис ненаголошених особових закінчень перевіряємо, поставивши дієслова у форму 3-ї особи множини.

301. Спиши слова. Яке серед них «зайве»? Поясни, чому.

стежка стежити стежинка

302. 1. Прочитай дієслова.

Запрос..те, розкле..мо, прос..ш, ход..мо, віддяч..те, почеп..мо, перемага..те, розкаж..ш, друж..те, стогн..ш.

2. Спиши, вставляючи пропущені букви. Познач наголос.

Міркуй так: ставлю дієслово *запросите* у форму 3-ї особи множини: *вони (що зроблять?)* — *запросять*. Закінчення *-ять*. Отже, у ненаголошеному особовому закінченні пишу літеру *и*.

303. 1. Прочитай текст. Яка картина постає в твоїй уяві?

Стежинка біжить і біжить. Як тебе ман..ть ступити на неї! А коли вже ступ..ш — не спин..шся. Ітим..ш і йтим..ш. І повернутися сили нема. Навіть озирнутися важко.

Ноги відриваються від землі. І ти відчува..ш крильця за спиною. Хто ти? Метелик? Чи пташка? Чи вітерець-легковій? Хто знає?.. (За Валентином Бичком).

2. Спиши, вставляючи пропущені букви.

3. До слова *біжить* усно добери спільнокореневі слова.

304. 1. Прочитай вірш. Добери до нього заголовок.

Серед ночі, серед ночі
(ходити) Місяць — срібні очі.
Сіра кицька крізь пільму
в очі (дивитися) йому.
І (дивуватися), й муркоче,
і спіймати Місяць хоче.

Михайло Могилевич

2. Спиши, ставлячи подані в дужках дієслова у потрібній за змістом особовій формі. Якщо виникнуть сумніви щодо правопису ненаголошених дієслівних закінчень, звернися за допомогою до схеми (див. с. 142).
3. Знайди у вірші та підкресли слова, які не можна переносити з рядка в рядок.

§ 45. Змінювання дієслів минулого часу за родами і числами

Розплела береза коси на веснянім вітерці

Володимир Ладигець

305. 1. Прочитай вірш. Яку картину ти уявляєш?

Розплела береза коси	мов зібралася до мене
на веснянім вітерці,	вблід на берег перейти,
опустила ніжку босу	де схилились дужі клени
в тиху воду у ріці,	на причалені плоти...

Володимир Ладигець

2. У якому значенні автор вживає дієслова — у прямому чи переносному? Яке враження це викликає в читача?
3. Випиши дієслова минулого часу. Усно постав до них питання.

306. Спиши слова. Яке серед них «зайве»? Поясни, чому.

плітка плетиво розплела

307. 1. Прочитайте і відгадайте загадку.

Намистиночки нові
ніч згубила у траві.
Вранці сонечко устало,
намистиночки зібрало.

2. У якому значенні вжито дієслова в тексті загадки? Поясніть, чому ви так вважаєте.

3. Прочитайте речення.

Ніч (що зробила?) **згуби..** намистинки.

Місяць (що зробив?) **згуби..** намистинки.

Сонечко (що зробило?) **згуби..** намистинки.

Зорі (що зробили?) **згуби..** намистинки.

4. Зверніть увагу на виділені дієслова та зв'язані з ними іменники. Визначте число і рід іменників. Поміркуйте, які букви треба дописати в дієсловах. Зробіть висновок, як змінюються дієслова минулого часу. Перевірте себе за правилом.

Дієслова минулого часу змінюються за числами, а в однині — і за родами. Рід і число таких дієслів визначають за іменниками, з якими вони зв'язані за змістом; за займенниками 3-ї особи і питаннями (що він робив? що вона робила? що воно робило? що вони робили?), а також за суфіксами і закінченнями. У чоловічому роді дієслова минулого часу мають суфікс -в, у жіночому і середньому — суфікс -л- та закінчення -а, -о; у множині — суфікс -л- та закінчення -и. Наприклад: луг зазелені^в (ч. р.), долина зазелені^{ла} (ж. р.), поле зазелені^{ло} (с. р.); луги, долини, поля зазелені^{ли}.

Дієслова минулого часу за особами не змінюються.

 308. 1. Прочитай текст.

Уже всі дерева повдягалися в густу зелень. А біла акація досі дримає. Що ж потрібно, аби її розбуркати? Може, теплого дощу з громом?

Набігли хмари, вдарив грім, полився рясний дощ. Після дощу все ще буйніше розквітло, а біла акація спить.

— Мабуть, треба голосніше співати, — вирішили пташки.

— Ні, ні! — посміхнулося сонце крізь білу хмаринку. — Це вона чекає, поки я почну дужче пригрівати (За Галиною Демченко).

2. Випиши дієслова минулого часу. Визнач їх число, а в однині — і рід. Виділи в цих дієсловах закінчення, графічно познач суфікси.
3. До слова *зелень* добери і запиши спільнокореневі дієслова.

§ 46. Вимова і правопис дієслів на -ся (-сь)

День турботою почнеться

Микола Сингаївський

309. 1. Прочитайте вірш. Який настрій він створює?

Птахи прилетіли! Птахи прилетіли!
На вулицях міста рух зупинили!

Завмерли трамваї, тролейбуси стали,
автомобілі загальмували...

Не їде ніхто, не йде, не біжить —
рух зупинився навколо умиць.

Оксана Сенатович

трамва́й

троле́йбус

2. Як, на вашу думку, птахи могли зупинити рух на вулицях міста?

310. 1. Розгляньте малюнки. Прочитайте і спишіть речення.

Вранці Андрійко збирається до школи. Він одягається, взувається.

Вранці Андрійко збирає братика до дитячого садка. Він одягає та взуває малюка.

гардеро́б

дисциплі́на

2. Які дієслова називають дії Андрійка, спрямовані на нього самого? Які дієслова означають дії Андрійка, спрямовані на іншу особу (брatика)? Зробіть висновок, якого змісту надає дієсловам *-ся*.

311. Спиши дієслова. Яке з них називає дію, спрямовану на самого виконавця, а яке — дію, спрямовану на іншу особу? Із кожним словом склади та запиши речення.

зустрічаєш зустрічаєшся

312. 1. До поданих дієслів додай *-ся*. Утворені дієслова запиши. Поясни, як змінився їх зміст.

- Миєш, грієш, хвилюєш, дивуєш.
- Турбують, просять, відкривають, вітають.

2. Виразно прочитай дієслова на *-ся*. Як їх потрібно вимовляти? А писати?

У дієсловах 2-ї особи однини *-шся* вимовляємо як [с':а].

У дієсловах 3-ї особи однини і множини *-ться* вимовляємо як [ц':а].

Вимовляй	Пиши
вчи[с':а]	вчи Ш ся
ради[с':а]	ради Ш ся
гне[ц':а]	гне Т ся
усміхаю[ц':а]	усміхаю Т ся

313. 1. Розглянь малюнки. Прочитай прислів'я і приказки, дотримуючись правильної вимови дієслів на *-ся*.

1. Повний колос до землі гнеться, а порожній угору пнеться.
2. З ким поведешся, від того й наберешся.
3. На годину спізнишся — за рік не доженеш.
4. Б'ється як риба об лід.
5. Крутиться як білка в колесі.

2. Поясни, як ти розумієш зміст наведених висловів.
3. Спиши. Підкресли дієслова на *-ся* і виділи в них закінчення. Визнач час, число та особу цих дієслів.

314. 1. Прочитай і спиши вірш, замінюючи подані в дужках дієслова неозначеної форми дієсловами теперішнього часу. Дотримуйся правила написання дієслів на *-ся*.

(Сидіти) Весна на гілочці та й (гойдатися).

Хто не (йти) стежиною — (зупинятися):

— Подивіться, людоньки, на галузочці

(гойдатися) Веснонька в синій блузочці!

Галина Могильницька

2. Знайди у творі споріднені слова та познач у них корінь.
3. Підкресли слова-синоніми. Якою частиною мови вони виражені?

Завдання і запитання для повторення

1. Яка частина мови називається дієсловом?
2. Що таке неозначена форма дієслова?
3. Як змінюються дієслова минулого часу? теперішнього і майбутнього часу?
4. Спиши дієслова, вставляючи пропущені букви в ненаголошених особових закінченнях.
Бач..те, воз..те, мрі..те, раху..те, мірку..те, заго..те.
5. Спиши речення. Підкресли дієслова. Визнач їх час, число та особу або рід.

Ожили річки і розлилися широкими морями. Розкинулось небо яскравою блакиттю. Пробивається до сонця молода трава. На клені з'являються пучечки зелених квітів. Скоро білим цвітом укриються сади.

ПРИСЛІВНИК

§ 47. Поняття про прислівник як частину мови

У царстві скель і правічних лісів

315. 1. Прочитайте і порівняйте тексти.

1. Повівав легенький вітерець. Лопотіли осички. Похитувалась папороть.

2. Зранку повівав легенький вітерець. Угорі лопотіли осички. Внизу поважно похитувалась папороть.

2. У якому тексті повніше змальовано картину природи? Назвіть слова, які допомагають зрозуміти, коли і де відбуваються описані дії.
3. Знайдіть у цьому тексті слова-антоніми. З якою метою вони вжиті?
4. Установіть зв'язок слів: *I варіант* — у першому реченні, *II варіант* — у другому реченні, *III варіант* — у третьому. Зверніть увагу на слова, зв'язані з дієсловами. На які питання вони відповідають? Що виражають? Яку роль виконують у реченні?

Слова, що виражають ознаку дії або пояснюють, де й коли відбувається дія, куди вона спрямована, і відповідають на питання *як? де? коли? куди? та ін.*, називаються **прислівниками**.

У реченні прислівники найчастіше зв'язуються з дієсловами і виконують роль другорядних членів.

316. Спиши слова. З'ясуй, чи є серед них прислівники. Яке з цих слів «зайве»? Поясни, чому.

радіє радо порада радісно

317. 1. Прочитай і відгадай загадки. Доведи, що виділені слова — це прислівники.

1. **Уночі** гуляє, а **вдень** спочиває, має круглі очі, бачить серед ночі. 2. Довгі ноги, довгий ніс, по болоту ходить **скрізь**. 3. Стоїть гора серед двора: **спереду** — вила, **ззаду** — мітла. 4. Біжить **чимдуж** по долині у сіренькій козушинці.

2. У яких загадках ужито прислівники-антоніми? Чи можна було б їх відгадати без цих прислівників?

3. Випиши прислівники разом зі словами, з якими вони зв'язані за змістом. Став питання до прислівників за зразком.

Зразок: гуляє (коли?) уночі.

спереду

попереду

ззаду

318. 1. Розглянь малюнок. Прочитай текст і добери до нього заголовок.

На кам'янистому схилі в зеленій гушавині дерев ледь видніється лісницька хата з гнучкою радіощоглою на ній. Від хати по крутизні в'ється стежечка вниз до потоку. Щоранку спускається нею босоніж чорняве смагле дівчатко років десяти. Тримаючи глек у руці, легко стрибає з брили на брилу, озираючи вранішній світ

дивакувато-ясними оченятами, усміхаючись назустріч горам, небу й сонцю.

Це Нателла, юна лісникова донька (*За Олесем Гончарем*).

2. Якою ти уявляєш Нателлу? Якими словами автор передає своє ставлення до дівчинки?

3. Спиши текст і підкресли прислівники. Знайди дієслова, з якими вони зв'язані. Усно постав питання від дієслів до прислівників.

319. 1. Прочитай прислів'я. Поясни, як ти розумієш їх зміст.

1. Посієш вчасно — збереш рясно. 2. Як у травні дощ надворі, то восени хліб у коморі. 3. Земля-трудівниця аж парує та хліб людям щедро дарує.

2. Спиши. Підкресли прислівники й усно постав до них питання. Чим прислівники відрізняються від інших частин мови?

3. Знайди речення з однорідними членами. Якою частиною мови вони виражені?

Щось мріє гай над річкою

Павло Тичина

320. 1. Прочитай поетичну мініатюру. Яка картина постає в твоїй уяві?

ВЕЧІРНІ ДЗВОНИ

Наполохавши птахів
сонних,
в гай долинули з лугів
дзвони.

То срібليсто задзвенів
дзвоник —
його крильцем зачепив
коник...

Олег Гордійчук

2. Спиши вірш. Підкресли прислівник. На яке питання він відповідає? Що виражає? З яким словом зв'язаний у реченні?

3. Знайди у творі спільнокореневі слова. Якими частинами мови вони виражені? Випиши ці слова та познач корінь.

321. Спиши речення. Скільки в ньому однорідних членів? Якими частинами мови вони виражені і якими членами речення виступають?

...А дівчинка росте, зростає не щогодини, а щомить (Наталя Забіла).

щогодіни

щоміть

щотіжня

322. 1. Прочитай речення.

Весело дзюрчить весняний струмок.

Весело дзюрчав весняний струмок.

Весело дзюрчатиме весняний струмок.

Весело дзюрчать весняні струмки.

2. Визнач у кожному реченні час і число дієслова, з яким зв'язаний прислівник *весело*.

3. Зроби висновок, як змінювалось дієслово. Чи змінювалась при цьому форма прислівника?

Прислівник — незмінна частина мови, тому він не має закінчення. Схожі на закінчення частини основи прислівників є суфіксами: *весел*о, *добре*, *взимк*у, *вранц*і, *восен*и.

323. 1. Прочитайте і порівняйте тексти. Якими частинами мови є виділені слова?

1. Смеркає. Гай **востан-не** усміхається променям призахідного сонця. **Тихо** жебонить струмок. **Таєм-ничи** чорніють густі лози, повиті сріблястим туманом.

2. Смеркає. Гай усміха-ється **останнім** променям призахідного сонця. Жебо-нить **тихий** струмок. Чор-ніють **таємничі** густі лози, повиті сріблястим туманом.

2. Спишіть словосполучення. Порівняйте прислівники і прикметники за значенням та за будовою. Зіставте питання, на які вони відповідають. З якою частиною мови переважно зв'язуються в реченні прислівники? А прикметники?

Усміхається (як?) востаннє; Променям (яким?) останнім;
жебонить (як?) тихо; струмок (який?) тихий;
чорніють (як?) таємничо. лози (які?) таємничі.

3. Від поданих прикметників утворіть і запишіть прислівники. Прокоментуйте, як ви це зробили.

Щедрий, голосний, повільне, гарячий, чудова, бадьора, близька, гордий, замріяне, лагідний, добрий.

Прислівники, що відповідають на питання як?, найчастіше утворюються від прикметників за допомогою суфіксів *-о, -е*: щиро, сумно, добре.

324. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

— Ось і дочекались дощу, — впевнено **говорить** дід, показуючи на ластівок. Пташки стрімко **пролітають** над самою землею.

Минає пів години. Глухо **бурчить** грім. На землю падають перші краплі дощу.

— Ти, дідусю, наче на барометр дивився!

— Правильно **кажеш**! Тільки барометр у мене живий. Ластівки завжди перед дощем низько над землею **літають**.

2. Чи відома тобі ця прикмета? Які ще прикмети передбачення дощу ти знаєш?
3. Випиши виділені дієслова та зв'язані з ними за змістом прислівники. У дужках став до прислівників питання.

І бджоли носять мед густий

Анатолій Костецький

325. 1. Прочитай вірш. Який настрій він створює? Опиши, яку картину ти уявляєш.

ПОЧАТОК МЕДОНОСУ

Медонос весняний
розпочався нині.
І гудуть невпинно
вулики бджолині.

А дідусь між ними
ходить на світанку,
слухає, як бджоли
дзумкають веснянку.

Степан Жупанин

2. Випиши прислівники разом з дієсловами, з якими вони зв'язані за змістом. У дужках став до прислівників питання.
3. Знайди у вірші спільнокореневі слова. Скільки їх? Якими частинами мови вони виражені? Запиши ці слова і познач корінь.

вперёд

назад

ліворуч

праворуч

326. Спиши слова. Підкресли серед них те, у якому найменше звуків. Поясни свій вибір.

бджола джміль дідусь

327. 1. Прочитайте текст. Доповніть його прислівниками, скориставшись питаннями і словами з довідки. Зробіть висновок, як змінюється текст завдяки прислівникам.

ДЯДЬКО РОМАН І ЗОЛОТОКРИЛКИ

На величезному лану гречки пасуться бджолята. Як гарно їм (де?)... на просторах, у білому квітучому царстві!

Порядкує коло тих бджіл дядько Роман. Він, кажуть, знає таємну бджолину мову. Ходить серед вуликів і щось намовляє бджолятам. Певно, щоб (як?) ... роїлися, не хворіли та (як?) ... носили нектар з далеких і близьких квіток (За Олесем Гончарем).

Слова для довідки: веселіше, тут, краще.

2. Які слова вживає автор замість слова *бджолята*?
3. Спишіть другий абзац. Підкресліть дібрані вами прислівники. Поміркуйте, як вони утворилися.

Від прислівників, що відповідають на питання *як?*, можна утворювати нові форми, додаючи:
суфікси *-іше* або *-ше* (*тепліше, легше*);
слова *значно, набагато, трохи* та ін. (*значно тепліше, трохи легше*);
префікс *най-* (*найтепліше, найлегше*);
префікси *як-* або *що-* (*якнайтепліше, щонайлегше*).

328. 1. Від поданих прислівників утвори і запиши нові форми.

Голосно, сильно, темно, високо, швидко.

2. Склади і запиши речення з різними формами одного прислівника (на вибір).

329. 1. Прочитай і спиши. Які ще народні прикмети, пов'язані з життям бджіл, ти знаєш?

Погоду бджола знає краще за нас. Якщо зранку весело і стрімко літає, день буде погожий, сонячний (За Олесем Гончарем).

2. Підкресли прислівники і зв'язані з ними за змістом дієслова. Від кожного прислівника утвори і запиши нові форми.
3. Установи зв'язок слів у першому реченні.

Зацвіла в долині червона калина

Тарас Шевченко

330. 1. Прочитай вірш. Опиши, якою ти уявляєш калину.

Зацвіла в долині
червона калина,
ніби засміялась
дівчина-дитина.

Любо, любо стало,
пташечка зраділа
і защебетала.

Тарас Шевченко

2. Запиши вірш із пам'яті. Підкресли прислівник. Добери до нього синоніми та спільнокореневі слова.

331. Спиши речення. Установи в ньому зв'язок слів.

Пишається над водою червона калина.

Тарас Шевченко

332. 1. Прочитайте. Поділіть текст на речення і запишіть з коментуванням.

Цвітуть яблуні сонце вже встало і золотить повітря так тепло, так радісно птахи щебечуть під блакитним небом (Михайло Коцюбинський).

2. Відшукайте речення з однорідними членами. Які це члени речення? На які питання вони відповідають? З якими словами зв'язані? Якими частинами мови виражені?

Прислівники, які в реченні пояснюють одне й те саме дієслово і відповідають на однакові питання, є однорідними другорядними членами речення.

333. 1. Розгляньте малюнок і прочитайте зачин казки.

ХТО РОЗБУДИТЬ КАЛИНКУ?

На крилах південного вітру прилетіла Весна-красна й одразу взялася до роботи...

2. Складіть і запишіть продовження казки: *I варіант* — на основі власних спостережень; *II варіант* — скориставшись поданими нижче робочими матеріалами. Використовуйте у своїх творах речення з однорідними другорядними членами, що виражені прислівниками.

Основна частина

Молодий калиновий кущик; зеленіють буйно та розкішно; потягнувся листочками-ручечками; пропливала неквапливо; замилювалася Калинкою; бризнула щедро веселим дощиком; лагідно всміхнулась; розквітла рясно й пишно.

Заключна частина

А навкруги — тепло і радісно.

334. 1. Прочитай уривок з легенди. З'ясуй, чи є в цьому творі речення з однорідними членами, що виражені прислівниками.

У давні часи калина не скрізь росла-родила. Довго і наполегливо доводилось людям лісами й полями, болотами та ярами шукати калинові грона. Навіть на кам'яних скелях шукали, але не часто знаходили. А кому щастило зірвати дозрілі ягоди, той ніс їх у свою домівку, і в тій хаті назавжди оселялися радість, злагода і достаток...

2. Спиши текст. Підкресли прислівники. Усно постав до них питання.

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО В 1–4 КЛАСАХ

Матеріал вказаного розділу подано в електронному додатку.

Відгадки до загадок

18. Гриби. 24. Річка. 96. Сіль. 102. Риба. 165. Синички.
171. Іній. 172. Сніг. 263. Лелека. 271. Літери. 290. Книга.
307. Роса. 317. Сова. Лелека. Корова. Заєць.

ЗМІСТ

МОВА І МОВЛЕННЯ

§ 1. Мова в житті народу	4
--------------------------------	---

ТЕКСТ

§ 2. Заголовок. Найважливіші в тексті слова	7
§ 3. Тема і основна думка тексту	9
§ 4. Будова тексту	11
§ 5. Про одне і те ж по-різному	15

РЕЧЕННЯ

§ 6. Види речень	20
§ 7. Головні та другорядні члени речення. Зв'язок слів у реченні	23
§ 8. Головні та другорядні однорідні члени речення	25
§ 9. Поєднання однорідних членів речення сполучниками	27

СЛОВО. ЗНАЧЕННЯ СЛОВА. ЧАСТИНИ МОВИ

§ 10. Частини мови	32
--------------------------	----

ІМЕННИК

§ 11. Повторення вивченого про іменник	35
§ 12. Відмінювання іменників	37
§ 13. Розрізнення відмінків іменників	43
§ 14. Чергування звуків [i] з [o], [e] в іменниках жіночого і чоловічого роду	50
§ 15. Зміна приголосних в іменниках перед закінченням -і	51
§ 16. Правопис закінчень іменників жіночого та чоловічого роду на -а (-я) в родовому відмінку однини	54
§ 17. Правопис закінчень іменників чоловічого роду в родовому відмінку однини	56
§ 18. Правопис закінчень іменників чоловічого і жіночого роду в орудному відмінку однини	58
§ 19. Правопис іменників жіночого роду з нульовим закінченням у початковій формі в орудному відмінку однини	62
§ 20. Паралельні закінчення іменників чоловічого роду в давальному і місцевому відмінках однини	64
§ 21. Правопис відмінкових закінчень іменників у множині	66

ПРИКМЕТНИК

§ 22. Роль прикметників у мовленні	73
§ 23. Змінювання прикметників за родами та числами	77
§ 24. Відмінювання прикметників	78
§ 25. Вимова та правопис прикметників на -ський, -зький, -цький	88
§ 26. Уживання знака м'якшення перед закінченням прикметників	89
§ 27. Вимова та написання закінчень у прикметниках жіночого роду в давальному і місцевому відмінках однини	92
§ 28. Відмінювання прикметників у множині	93

ЧИСЛІВНИК

§ 29. Числівник як частина мови	96
§ 30. Вимова і правопис числівників	98

ЗАЙМЕННИК

§ 31. Займенник як частина мови	103
§ 32. Особові займенники	105

§ 33. Займенники 1-ї особи однини і множини. Написання займенників із прийменниками	108
§ 34. Займенники 2-ї особи однини і множини	110
§ 35. Займенники 3-ї особи однини і множини	111
§ 36. Роль займенників у текстах	114

ДІЄСЛОВО

§ 37. Повторення вивченого про дієслово як частину мови. Роль дієслова в реченні	117
§ 38. Зв'язок дієслова з іншими частинами мови. Змінювання дієслів за числами	119
§ 39. Змінювання дієслів за часами	122
§ 40. Неозначена форма дієслова	126
§ 41. Змінювання дієслів теперішнього часу за особами і числами	128
§ 42. Змінювання дієслів майбутнього часу за особами і числами	130
§ 43. Особові закінчення дієслів	133
§ 44. Правопис ненаголошених особових закінчень дієслів теперішнього і майбутнього часу	141
§ 45. Змінювання дієслів минулого часу за родами і числами	143
§ 46. Вимова і правопис дієслів на -ся (-сь)	145

ПРИСЛІВНИК

§ 47. Поняття про прислівник як частину мови	149
Повторення вивченого в 1–4 класах	157
Відгадки до загадок	157

У підручнику використані такі джерела:

- С. 3. Забаштанський В. Свічкоюю слова. — Жмеринка : [Вінниця], 2000. — 447 с.
С. 4. Перебийніс П. Чотири вежі (у 2 томах). — К.: Ярославів вал, 2004. — 270 с.
С. 5, 20, 62. Тичина П., Рильський М. Вибране. — К.: Фоліо, 2011. — 538 с.
С. 6. Гринько В. Рідна мов. — Дивосвіт «Веселки». — Київ, 2005. — Т. 3. — С. 283.
С. 7, 111, 112. Сосюра В. Вибрані твори в двох томах. Том 1. Поетичні твори. — К.: Видавництво «Наукова думка», 2000.
С. 8. Цюпа І. Вибрані твори: В 2 т. Т.2: Країни. — Київ : Дніпро, 1981. — 543 с.
С. 9, 122. Майданович Т. Країна Україна: вірші для дітей. — К.: Кристал Бук, 2016. — 120 с.
С. 10, 22, 36, 120. Сухомлинський В. Я розповім вам казку... Філософія для дітей. — Школа : Харків, 2016. — 576 с.
С. 12, 17, 32, 33, 37, 47, 64, 74, 86, 117, 133. Костенко Л. Триста поезій. — К.: А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2019. — 416 с.
С. 14. Кобиліяська О. Оповідання. — К.: Центр навчальної літератури, 2021. — 272 с.
С. 22. Стус В. Вибрані твори. — Смолоскип, 2012. — 872 с.
С. 26, 28, 118. Воропай О. Звичаї нашого народу (перевидання двох томів). — К.: Університетське видавництво ПУЛЬСАРИ, 2012.
С. 29. Олександр Олесь. Збірка поезій. — К.: Центр навчальної літератури, 2020. — 154 с.
С. 32. Терен В. Мальовані рибки. Вірші для дітей. — К.: Веселка, 1991. — 20 с.
С. 53, 91, 116. Тютюнник Г. Степова казка. — КМ-Букс, 2013. — 128 с.
С. 56. Хоросницька М. Матушина радість. Вірші для дітей. — Львів : Каменяр, 1991. — 47 с.
С. 73. Підпалій В. Кожна бджілка як лічилка. Вірші. — К.: Веселка, 1991. — 34 с.
С. 74. Світ-дивосвіт України : хрестоматія з природознавства. — К.: Лелека, 2004. — 224 с.
С. 87, 109, 110, 111. Симоненко В. Берег чекань: поезія, проза. — К.: Наукова думка, 2001. — 248 с.
С. 87. <https://art.lviv-online.com/antoni-stefanovych/>
С. 88. <https://web.archive.org/web/20210222121241/http://old.zounb.zp.ua/node/1318>
С. 96. Стельмах Б. Сонечкова донечка. — К.: Веселка, 1988. — 16 с.
С. 100. https://web.archive.org/web/20201129050609/https://mala.storinka.org/Золота_хвилина_добірка_віршів_для_дітей.
С. 103. Антологія української поезії ХХ століття : від Тичини до Жадана. — К.: А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2017. — 2016 с.
С. 104, 150. Гончар О. Дорога за хмарами. — Мультимедійне видавництво Стрельбицького, 2017.
С. 108. https://web.archive.org/web/20210326150617/https://xn--80aauk.xn--j1amh/zimovi_virshi.html
С. 114. Крауш Б. Слобожанські казки. — К.: Центр Леся Курбаса, 1993. — 145 с.
С. 119. Кочевський В. Грудочка землі. — К.: Веселка, 1983. — 72 с.
С. 124. Забіла Н. Вибрані твори: У 4 т. Вірші, казки, загадки. — Т. 1. Веселим малююкам. — К.: Веселка, 1983. — 239 с.
С. 132. Павличко Д. Твори для дітей. — Мультимедійне видавництво Стрельбицького, 2018. — 152 с.
С. 133. Гуцало Є. Пролетіли коні. — К.: Видавництво гуманітарної літератури, 2008. — 360 с.
С. 135. Бичко В. Вибрані твори в 2 томах. — К.: Веселка, 1982. — 404 с.
С. 137. Буцень О. Солодкий дощ. К.: Школа, 2008. — 208 с.
С. 143. Ладигець В. Ясновид: поезії. — Ужгород: Карпати, 1974. — 216 с.
С. 154. Гончар О. Дядько Роман і золотокрилки. К.: Веселка, 1987. — 16 с.
С. 154. Жупанин С. Смерековий край : вірші, казки, загадки. — Ужгород : Карпати, 1985. — 68 с.

Фото: Freepik: С. 20. Apple on branch in soft-focus in the background. apple tree. apple with rain drops © alex_rakitina; С. 24. Branch of flowering willow on a sunny spring day © bonekot; С. 61. The beautiful shining stars in the night sky © wirestock; С. 107. Beautiful scenery of a lot of leafless trees in a snow-covered land during sunset © wirestock; С. 115. Beautiful frost pattern on a window © wirestock; С. 141. Vertical portrait of wild brown hare, lepus europaeus, looking with alerted ears on a green meadow in springtime © wildmedia; С. 145. Flowering acacia tree in the garden © yanadjana.
Wikipedia: С. 98. «Коляда» Авторський gobelen Ольги Пілюгіної, 2008 р. © Pilyugina o, ліцензія CC BY-SA 4.0.

Відомості про стан підручника

№	Прізвище та ім'я учня/учениці	Навчальний рік	Стан підручника	
			на початку року	в кінці року
1				
2				
3				
4				
5				

Навчальне видання

ВАРЗАЦЬКА Лариса Олександрівна

ЗРОЛЬ Галина Євгенівна

ШИЛЬЦОВА Любов Михайлівна

УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЧИТАННЯ

Підручник для 4 класу

закладів загальної середньої освіти

(у 2-х частинах)

Частина 1

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів.

Продаж заборонено.

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Головний редактор *Богдан Будний*

Редакторка *Ірина Чорненька*

Художник *Ігор Козій*

Обкладинка *Ростислава Крамара*

Художній редактор *Ростислав Крамар*

Технічна редакторка *Неля Домарецька*

Комп'ютерна верстка *Ірини Демків*

Підписано до друку 30.03.2021. Формат 70×100/16. Папір офсетний.

Гарнітура *Pragmatica*. Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 13,00.

Умовн. фарбо-відб. 52,00. Обл.-вид. арк. 9,10.

Тираж 19 944 пр. Зам. 028/04.

Видавництво «Навчальна книга – Богдан»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 4221 від 07.12.2011 р.

Навчальна книга – Богдан, просп. С. Бандери, 34а, м. Тернопіль, 46002

Надруковано на ПП «Юнісофт», вул. Морозова, 136, м. Харків, 61036

Свідоцтво серія ДК №3461 від 14.04.2009 р.

ЧАСТИНИ МОВИ

Іменник

*хто? дівчинка, олень, теля
що? радість, озеро, олівець*

Прикметник

*який? червоний, сміливий
яка? дерев'яна, весела
яке? чисте, сонячне
які? садові, дбайливі*

Числівник

*який? котрий? перший, п'ятий
скільки? один, п'ять, сорок*

Займенник

*хто? що? я, ми, ти, ви,
він, вона, воно, вони*

Дієслово

*що робить? малює
що робив? малював
що робитиме? малюватиме
що буде робити? буде малювати
що зробить? намалює*

Прислівник

*як? гарно, спекотно, легко
де? вгорі, посередині, близько
куди? вниз, уперед, ліворуч
звідки? здалеку, звверху, справа
коли? вчора, восени, вранці*

Прийменник

*на, в, із, по, до, у, над, під, за,
перед, від, біля*

Сполучник

і, та, а, але

ПРАВИЛЬНО ВИМОВЛЯЙ І ПИШИ

аеродрóм

будь ла́ска

ввече́рі

вде́нь

взі́мку

вісі́мдесяті́

влі́тку

восе́ні

впе́ред

вра́нці

вчо́ра

гарде́рób

гвинті́вка

гекта́р

держáва

дисциплі́на

до побáчення

зза́ду

інжене́р

кіломе́тр

ліво́руч

мізі́нець

мільйо́н

наза́д

напа́м'ять

океа́н

попе́реду

портре́т

посере́дині

право́руч

п'ятдеся́т

п'ятдеся́ті

п'ятсо́т

револю́ція

республі́ка

сигна́л

сімдеся́ті

телегра́ма

телефо́н

температу́ра

тепе́р

трамва́й

троле́йбус

фане́ра

фарту́х

футбо́л

цеме́нт

черне́тка

шере́нга

ші́стдеся́т

ші́стдеся́ті

ші́стна́дцять

ші́стсо́т

щогоді́ни

щодéнно

щоті́жня

